

БМУ жарчысы Вестник БГУ

№ 2-3(52-53)
2020

К.КАРАСАЕВ атындагы БИШКЕК МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ БИШКЕКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА им. К.КАРАСАЕВА

Башкы редактор

А.И. МУСАЕВ

филология илимдеринин доктору, профессор

Башкы редактордун орун басары

Г.М. МУРЗАХМЕДОВА

филология илимдеринин доктору, профессор

ISSN 1694-8122 (басып чыгаруу)

ISSN 1694-8130 (электрондук версия)

DOI: 10.35254/bhu

РЕДАКЦИЯЛЫК КЕҢЕШ

ТОГУЗАКОВ О.А. - философия илимдеринин доктору, профессор,
КР УИАнын корреспондент-мүчөсү

АБДРАХМАНОВ Т.А. - тарых илимдеринин доктору, профессор

БАТАКАНОВА Г.Т. - философия илимдеринин доктору, профессор

ДЫЛДАЕВ М.М. - география илимдеринин доктору, доцент

БЕЙСЕБАЕВ Р.С. - тарых илимдеринин доктору, доцент

САВИН В.Е. - экономика илимдеринин доктору, профессор

ИЛИМИЙ-РЕДАКЦИЯЛЫК КОЛЛЕГИЯНЫН МҮЧӨЛӨРҮ

АБДУЖАБАРОВ Х.А. - тарых илимдеринин кандидаты

АКМАТОВ Б.М. - педагогика илимдеринин доктору

АСАНОВА А.А. - филология илимдеринин кандидаты

ЕЛЕБЕСОВА С.А. - педагогика илимдеринин кандидаты

ИСКЕНДЕРОВА С.И. - филология илимдеринин доктору, профессор

ИСМАИЛОВА Э.И. - философия илимдеринин доктору, профессор

ИШЕМКУЛОВ Т.И. - профессор

КОЗУЕВ Д.И. - филология илимдеринин кандидаты

МАШРАПОВ Т.Т. - тарых илимдеринин кандидаты

ОРОЗАЛИЕВ Э.С. - философия илимдеринин доктору, профессор

СЫДЫКОВ А.Н. - филология илимдеринин доктору, профессор

СЕЙИТБАЕВ Б.Т. - саясий илимдеринин кандидаты

ЧОГУЛДУРОВ М.Д. - география илимдеринин кандидаты

Илимий журнал
2003-жылы негизделген
Жылына 4 жолу жарык көрөт

Журнал КРнын
Адилет министрлигинен
2001-жылы 2-мартта
каттоодон өткөн.
Каттоо күбөлүгү
№ 504

© К.Карасаев атындагы
Бишкек
мамлекеттик
университети

Журнал 2017-жылдан
РИНЦтин
түзүмүнө кирди

Журнал 2019-жылдан
DOI түзүмүнө
кирди

Редакциянын дареги:

722044. Кыргызстан, Бишкек шаары, Ч. Айтматов проспекти, 27. К.Карасаев атындагы БМУ.

Тел.: (+996) 312 21-87-11, 21-89-61.

Электрондук почта: vestnik_bgu@mail.ru; vestnik@bhu.kg

Вестник БГУ БМУ жарчысы

№ 2-3(52-53)
2020

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ БИШКЕКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА им. К.КАРАСАЕВА
К.КАРАСАЕВ атындагы БИШКЕК МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ

Главный редактор

А.И. МУСАЕВ

доктор филологических наук, профессор

Заместитель главного редактора

Г.М. МУРЗАХМЕДОВА

доктор филологических наук, профессор

ISSN 1694-8122 (печатная версия)

ISSN 1694-8130 (электронная версия)

DOI: 10.35254/bhu

Научный журнал основан
в 2003 г.

Выходит 4 раза в год

Журнал зарегистрирован в
Министерстве Юстиции КР
2 марта 2001 г.

Свидетельство
о регистрации
№ 504

© Бишкекский
государственный
университет
им. К.Карасаева

Журнал входит
в систему
РИНЦ с 2017 г.

Журнал входит
в систему
DOI с 2019 г.

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

ТОГУЗАКОВ О.А. - доктор философских наук, профессор,
член-корреспондент НАН КР

АБДРАХМАНОВ Т.А. - доктор исторических наук, профессор

БАТАКАНОВА Г.Т. - доктор философских наук, профессор

ДЫЛДАЕВ М.М. - доктор географических наук, доцент

БЕЙСЕБАЕВ Р.С. - доктор исторических наук, доцент

САВИН В.Е. - доктор экономических наук, профессор

ЧЛЕНЫ НАУЧНО-РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

АБДУЖАБАРОВ Х.А. - кандидат исторических наук

АКМАТОВ Б.М. - доктор педагогических наук

АСАНОВА А.А. - кандидат филологических наук

ЕЛЕБЕСОВА С.А. - кандидат педагогических наук

ИСКЕНДЕРОВА С.И. - доктор филологических наук, профессор

ИСМАИЛОВА Э.И. - доктор философских наук, профессор

ИШЕМКУЛОВ Т.И. - профессор

КОЗУЕВ Д.И. - кандидат филологических наук

МАШРАПОВ Т.Т. - кандидат исторических наук

ОРОЗАЛИЕВ Э.С. - доктор философских наук, профессор

СЫДЫКОВ А.Н. - доктор филологических наук, профессор

СЕЙИТБАЕВ Б.Т. - кандидат политических наук

ЧОГУЛДУРОВ М.Д. - кандидат географических наук

Адрес редакции:

722044. Кыргызстан, г. Бишкек, проспект Ч. Айтматова, 27. БГУ им. К. Карасаева.

Тел.: (+996) 312 21-87-11, 21-89-61.

Электронная почта: vestnik_bgu@mail.ru; vestnik@bhu.kg

УДК 81'373

DOI: 10.35254/bhu.2021.52.13

Жалилова Н. К.

Б.Осмонов атындагы ЖАМУнун
окутуучусу

КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ ЖЕРДИ ИШТЕТҮҮГӨ БАЙЛАНЫШТУУ КЕСИПТИ БИЛДИРГЕН СӨЗДӨР

СЛОВА В КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ПРОФЕССИИ, СВЯЗАННЫЕ С ОБРАБАТЫВАНИЕМ ЗЕМЛИ

AGRICULTURAL PROFESSIONAL WORDS IN KYRGYZ LANGUAGE

Аннотация: Азыркы кыргыз тилинин бай лексикалык составынын толукталышында элибиздин мал чарбачылык менен эле жашап жүрбөстөн жерди иште-тип, жерден тапкан азык заттарына байланыштуу ар түрдүү сөздөрдүн пайда болушунун ролу да өтө зор жана дыйканчылык өнөрлөрү боюнча жаралган сөздөр, башка лексикалык бирдиктер абдан көп болгон. Ошонун менен бирге дыйканчылык-ты кесип кылган адамдар тарабынан ошол өнөрчүлүктө колдонулган сөздөрдүн тобу да бир топ арбын.

Дыйканчылыктагы эң негизги нерсе жер иштетүү, жерге мамиле кылуу, жердин сырын билүү болуп саналат. Демек, кыргыздарда жерге мамиле кылуу боюнча кесип, өнөрлөрдүн илгертен бери эле болуп келе жатканын айта алабыз. Ошондуктан бул макала кыргыз тилиндеги жер менен иштеген, жерди өздөштүрүүнүн сырларын билүүгө багытталган кесиптерди изилдөөгө багытталды.

Түйүндүү сөздөр: дыйкан, аштыкчы, шалычы, жалчы, тегирменчи, орокчу, кепсен, мандикер, каракчы, Баба дыйкан, арпачы ж.б.

Аннотация: В пополнении нынешнего богатого лексического состава кыргызского языка большую роль сыграло появление слов, связанных с тем, что наш народ жил не только разведением домашнего скота, но и выращиванием урожая. Есть слова и много лексических единиц появившихся благодаря ремеслам сельского хозяйства. Вместе с тем, людьми, которые избрали земледелие профессией, используются много слов связанных с их ремеслом.

В сельском хозяйстве самое главное это обработка земли, отношение к земле, знание секретов земли. Следовательно, мы можем сказать, что у кыргызов, профессии, ремесла связанные с земледелием, идут с давних времен. Поэтому эта статья направлена на изучение профессий связанных с земледелием, освоением земель в кыргызском языке.

Ключевые слова: крестьянин, земледелец, рисосеятель, наемный работник, мельник, жнец, подарок с зерном тока, черноработчий, манекен, Баба дыйкан (покровитель земледелия), ячмень, вода и т.д.

Annotation: In replenishing the current rich lexical composition of the Kyrgyz language, a large role was played by the appearance of words related to the fact that our people lived not only raising livestock, but also growing crops. There are words and many lexical units that appeared due to the crafts of agriculture. At the same time, people who choose farming as a profession use many words related to their craft.

The main thing in farming is agriculture, how to treat it, to know the secrets of land. So we can say that Kyrgyz people know about agriculture and its professional words from ancient time. That's why this article is about the professions how to work with land and the professions who know the secrets of land in Kyrgyz language.

Key words: farmer, ashtykchi, shalichi, server, miller, reaper, kepsen, servers, robber, Baba farmer, arphachi.

Кыргыз тилинин сөздүк курамында башка тилдегидей эле, жалпы элге кеңири түшүнүктүү эмес, кесиб боюнча байланышкан адамдардын кебинде гана кеңири колдонулган жана ошолор үчүн түшүнүктүү болгон сөздөр кездешет. Мына ушул кесип менен байланыштуу сөздөр кесиптик сөздөр деп аталат.

Кыргыздар байыркы мезгилдерден бери эле мал чарбачылыгы, дыйканчылык, кол өнөрчүлүк, аңчылык, кийинчерээк бакчылык, бакчачылык, жибекчилик, тамекичилик сыяктуу ар түрдүү кесиптер менен күн өткөрүп келишкен. Ошон үчүн кыргыз тили ар кандай кесиптик сөздөргө бай [1. 33-6]. Алардын ичинен азыркы кыргыз тилинин бай лексикалык составын толукталышында элибиздин мал чарбачылык менен эле жашап жүрбөстөн жерди иштетип, жерден тапкан азык заттарына байланыштуу ар түрдүү сөздөрдүн пайда болушунун ролу да өтө зор жана дыйканчылык өнөрлөрү боюнча жаралган сөздөр, башка лексикалык бирдиктер абдан көп болгон. Ошону менен бирге дыйканчылыкты кесип кылган адамдар тарабынан ошол өнөрчүлүктө колдонулган сөздөрдүн тобу да бир топ арбын.

Тактап айтканда дыйканчылыктагы эң негизги нерсе жер иштетүү, жерге мамиле кылуу, жердин сырын билүү болуп саналат. Демек, кыргыздарда жерге мамиле кылуу боюнча кесип, өнөрлөрдүн илгертен бери эле болуп келе жатканын айта алабыз. Бул макала биз кыргыз тилиндеги мына ошондой жер менен иштеген, жерди өздөштүрүүнүн сырларын билүүгө багытталган кесиптер тууралуу сөз кылабыз.

Жер менен иштеген, жерге бирдекелерди сээп өстүргөндүктү билдирген кесип, кесиптин ээси **дыйкан** деген иран тилдеринен өздөштүрүлгөн сөз. Кээде *дыйканчы* деп да айтылат. Сөзгө минтип кесипти билдирген *-чы* мүчөсүнүн жалганганы ашыкча. Кыргыз тилинде ушундай ашыкча экенине карабай *-чы* мүчөсү көп эле сөздөргө жалгана берет. **Мерген** деген аңчылык кесипти билдирет да, ага *-чы* мүчөсү жалганып *мергенчи* деп да айтылат. Бул мүчөнүн ашыкча жалганышынан пайда болгон, *касап* - *касапчы*, *ашпоз* - *ашпозчу* деген сыяктуу бир нече сөз бар.

Мифтик түшүнүк мааниси менен *Баба дыйкан* деген сөз бар [2. 205-6]. Жерге дан өсүмдүктөрүнүн үрөнүн сепкеп киши (дыйкан) ишти «Менин колум эмес, *Баба дыйкандын* колу», деп баштап үрөн себет. Бул дандын жакшы өнүп чыгышын, түшүмдүн арбын болушун жараткандан тилегендик мааниси менен айтылган сөз.

Баба дыйкан - кыргыздын аңыздык түшүнүгү боюнча эгинчиликтин ээси. Ал үрөөндөн баштап, чеч-

теген кызылдын, жалпы эле дандын пири болуп, данды коргоочу, калкалап өстүрүүчү деп каралган.

Кыргыздын аңыздык элесинде Баба дыйкан «боз кептер» болот имиш. Ал эгинди, кызылды калкалап, эгинчиликке берекет алып келет деген аңыз айтылат.

Жуңго кыргыздарында (кээ бир жерлерде) ушул күндө кыргыздын кызылын сузарда эки ырым жасашат: анын бирөө, «Аккуланын акы үчүн» элден мурда бир күрөк сүзүп, кыrmандын төрүнө коюп коёт. (Бул «Манас» эпосундагы Манастын буудай эгип, ал буудайга Аккула тайды алмаштырып келген окуясы менен кандайдыр бир тектик байланышы ырымдык жорук менен сакталып калган болсо керек). Ал эми дагы бир ырым, кызыл сузганда «*кепсен*» бермей бар. Жарды-жалчыга дандан *кепсен* бөлөт. Ушунун бардыгы Баба дыйканга байланыштуу түшүндүрүлөт [3. 13-6].

Совет өкмөтүнүн алгачкы жылдарында *орто дыйкан*, *кедей дыйкан* деген саясий маанидеги сөздөр (таалаал сөздөр) пайда болгон. *Орто дыйкан* деп өз күчү, өз эмгеги менен оокаттуу боло алып күн көргөн кишини айтышкан. *Орто дыйканды* ошол кездеги өкмөт эч кимди эксплуатациялабай өз күчү менен байыган киши деп эсептеген. Ал эми колунда жок адамды *кедей дыйкан* деген. Бул сөздөрдүн саясий мааниси болуп саналат, *кедей дыйкан* колунда жок болуп жакыр жашайт да, *жумушчуларга* (пролетариатка) кошулат. Ал эми *орто дыйкан* буржуазиядай болуп башка бирөөнүн эмгегинен пайдаланып байыган эмес, ошондуктан буларды да жумушчулардын тарабына тартуу оңой деген саясий бүтүм болгон.

Советтер Союзу учурунда кыргыз акын-жазуучулардын бардыгынын өмүр баянында «*кедей-дыйкандын үй-бүлөсүндө туулган*» деп жазылган болчу. Бул деген ошол кездеги мамлекеттин саясатына ылайыкташуунун белгиси болгон.

Кыргыз тилинде *дыйкан* деген сөз активдүү лексиканын катарында колдонулат, андан метофораланып көп нерсени билген кишини *акылга дыйкан* деген сөз менен да айтышкан, бул *акылдуу* деген сөздүн синоними.

Дыйканчылык өнөрлөрүнүн ар түрдүү тармактарын билдирген сөздөр кыргыз тилиндеги өнүмдүү куранды (сөз жасоочу мүчө) мүчө *-чы* мүчөсү менен жасалган сөздөр бар.

Аштыкчы. Байыркы замандардан бери эле эл оозунда айтылып, жер иштетип дан өсүмдүктөрүнүн түшүмүн өндүргөн кесипти билдирген бул сөздү К.К. Юдахин тарыхый сөз деп каттаган. Биздин оюбузча атактуу лингвист, лексикограф сөздүктө бул сөзгө бир аз саясий түс берип жазган. Окуйлу, «**аштыкчы** 1. *ист.*

человек, обязанный слезать за посевами бая и поливать их (за что получа часть урожая равную, примерно, количеству посеянных семян)» деп которгон [2. 85-6]. Сөздүн бул маанисинин ошол кездеги саясатка ылайыкташтырылып, жасалма экендиги элдик оозеки чыгармаларда **аштык** деген сөздүн көп учурагандыгы менен аныкталат.

«Үркөр, үркөр, топ жылдыз,
Учуп кайда барасың?
Жоожелимге барамын,
Жоожелимде эмнең бар?
Аштык айдар уулум бар,
Жибек созор кызым бар?» - деп кыргыздарда

илгертен бери эле *аштык айдагандык* өнөрдүн, кесиптин болгондугу элдик оозеки чыгармаларда айтылып келе жатат.

Аштык, аштыкчы деген сөздөр менен бирге **арпачы** – арпа сээп өстүргөн адам, **буудайчы** – буудай сээп өстүргөн адам деген сөздөр тилибиздин лексикалык составында бар. Ошондой эле **кошчу** – кош айдоочу, кош өгүз менен жер айдоочу киши; **эгинчи** – эгин эгип күн көргөн адам (дыйкан); **кароолчу** – жерге себилген дан өсүмдүгүн бышканча, кырман көтөрүлүп, кызылы капка салынып ташып кеткенге чейин карап жүргөн адам; **отоочу** – шалы отогонго маш киши; **шалычы** – шалы өстүрүү менен гана иштеген дыйкан; **орокчу** – орок оргонго маш киши, комбайндар чыга элек замандарда эгин кол менен орулуп, бышып кургап турган дан өсүмдүктөрүнүн данынын күбүлүп калбашын камсыз кылып этияттап, бирок мыкты орок оргон *орокчулар* болгон; **кырманчы** – кырманды карап, кырмандагы иштерди жакшы билген, кырман жанчканды жакшы өздөштүргөн адам.

Бул сөздөрдүн бардыгы сөздүн негизиндеги маанилерге байланыштуу кесип аттары болуп саналат.

Бара-бара адамзаттын ишмердигинде дыйканчылык өнүгүп, *сокочу, тракторчу, сеялчачы, комбайнчы, жардамчы* (сеялчачынын, комбайнчынын) деген кесипти билдирген сөздөр пайда болгон. Бул сөздөр мына ошондой техникалык жетишкендиктерге байланыштуу, ошол техникаларды башкарган кесип, өнөрлөрдүн аттары катары жаралган. Көрүнүп тургандай, булардын жасалышында да өнүмдүү -чы мүчөсү катышып жатат.

Илгерки замандардан бери эле адамзат дан өсүмдүктөрүн азык зат катары пайдалануу үчүн тегирменди иштетишкен да, аны башкарып, карап иштеткен кишини *тегирменчи* деп атаган. Кыргыздарда дайыма суу менен жүргүзүлгөн тегирмен болгон. **Тегирменчи** деген сөздүн түпкү уңгусу С.А.Давлетов айткандай *тегир - тегер* (*тегерек* деген сөздөгү) деген байланышма уңгу болуш керек деп эсептейбиз [4. -6]. И.Абдувалиев бул сөздүн тегинин *тек - тег* экенин монгол тилдериндеги *тэг - ноль; колесо (маленькое)* деген бир муунду уңгу сөздү мисал кылып далилдеген [5. 180-6].

К.К.Юдахиндин сөздүгүндө тарыхый сөз катары түштүк диалектилеринде жолуккан **каралкы** деген сөз катталган [2. 348-6]. Эскирип унутулуп кеткен бул сөздүн мааниси *жалданып иштеген киши*, кул болуп саналат. Тилдин тарыхый өсүп-өнүгүш тарыхында бул сөздү кыргыз тилинин лексикалык составынан **жалчы** деген сөз сүрүп чыгарган. Азыркы кезде *жалчы* деген сөз да эскирип, колдонуудан чыгып баратат.

Жалданып иштеген кишини *жалчы* (жал+чы) дейт. Бул сөз ХХ кылымдын биринчи жарымында активдүү колдонулгандыгын ошол кездердеги адабияттардан окуп билебиз. Сөздүн уңгусу, байланышма уңгусу, *жал* экендиги далилденген: «**жалчы** (*жал+чы* типа *мал+чы* пастух), *хак. ист. чалчы* – наемный работник, батрак; наемный; *хак. чал* – наем, наемный труд; плата: *кар. йалчы* - слуга, служанка; наемник» [5. 54-6].

Адамзаттын турмушу улам өзгөрө берет. Элдин ар башка элдер менен коңшу жашагандыгынан ошол элдердин тилинен сөздөр кабыл алынып өздөштүрүлө да берет. Ошентип, кыргыз тилинин лексикалык составына тажик тилинен келип кирип өздөштүрүлгөн сөздөрдүн арасында дыйканчылыкка байланыштуу кесипти билдирген сөздөр пайда болгон. Көп жылдар бою иран-перс элдери менен коңшу жашап жүрүп, ошол элдердин тилинен көп сөздөр өздөштүрүлгөн. Иран тилинен келип кирип өздөштүрүлгөн сөздөрдүн ичинен дыйканчылыктагы кесип аттары да бар.

Дыйкан деген сөздүн өзү жер иштетүүчү болуп саналат, ошондой эле *кепсенчи* (айрым жерлерде *гепсенчи* деп айтылат) деген сөз бар. Бул эгин орулуп, *кырман көтөрүлүп кызылды* каптап кетээрде келип *кепсен* сураган киши. К.К.Юдахин бул сөздү (*кепсен*) иран тилинен келип кирген деп эсептеп, эки маанисин каттаган: «**кепсен** *ир. 1. ист. вознаграждение местной администрации зерном с тока (своеобразный вид порохов); 2. этн. подарок зерном с тока (во время молотбы к току мог подойти каждый и попросить немного зерна; отказывать было не принято)*» [2. 375-6]. Илгери кыргыздарда бул салт катары болуп, кырман көтөрүлөрдө *кепсенчини* күтүшкөн.

Кошуна жашаган иран элдеринин айрымдары кыргыздардын жерин иштетип, түшүмүнөн бөлүшүп алышкан. Мына ушундай эмгекчилерди ошол иран тилдеринен өздөштүрүлгөн сөз менен *чайрикер* деп айтышкан. Эскирип тарыхый сөздөрдүн катарына өтүп калган бул сөздүн составында иран тилдеринен келип кирген *-кер* деген куранды (сөз жасоочу мүчө) бар. Бул куранды мүчө атооч сөздөрдөн зат атоочторду жасоочу аз өнүмдүү куранды мүчө болуп катталып, *айлакер, айыпкер, боорукер, жароокер, жасакер, кызматкер, ишкер* деген сыяктуу бир топ сөздөрдүн жасалышында бар [5. 103-6]. Ошентип, иран тилдеринен өздөштүрүлүп келгенине карабай кыргыз тилинин төл сөздөрүнөн да (*ишкер, боорукер* ж.б.) сөз жасай турган касиетке ээ болгон. Ал эми *чайрикердин* биринчи бөлүгү иран тилдеринен келип кирген *чейрек* деген сөзү болуп саналат. Бул сөз *төрттөн бир* деген маанидеги сөз. Чейрек *гор - төрт, йак* - бир деген сөз болуп эсептелет.

Демек, жерди иштеткен жалчы алынган түшүмдүн төрттөн бирин алам деп макулдашышкандыктан ошол жалчы *чайрикер* деп аталган.

Жерди иштетүү боюнча жалданып иштегендерди *мандикер* же *мардикер* деп да аташкан. К.К.Юдахин тарабынан сөздүккө бул эки вариантта айтылыштагы сөздүн эки түрү тең катталып, иран тилдеринен келип киргени көрсөтүлгөн. Сөздүктүн өзүнөн мисал келтирели: «**мандикер** то же, что **мардикер**; [2. 516-6]. «**мардыкер** *ир.ист.мардикер*; *мардикер ир. ист. мардикёр, подённый рабочий, подённый, чернорабочий*» [2. 516-6]. Бул сөздөрдө да куранды мүчө *-кер*, бул мүчө өзү иран тилдериндеги *кор - иш, иште, аткар* де-

ген маанилерди берген сөздөн келип чыккан. Ал эми *мандикер-мардикер* деген сөздөрдөгү биринчи бөлүгү, болжолу, иранча мард - киши, эркек деген сөзү болуп саналат. Кыргыз тилинин түштүк диалектилеринин говорлорунда *мәрдикер* болуп ичке айтылат.

Дан өсүмдүктөрүн канаттуулардан коргоо үчүн кээде дыйкандар эски чапанды, же башка бир нерсени эки колу эки жакка созулган абалдагыдай кылып таякка кийгизип эгиндин ортосуна сайып коёт. Канаттуулар, айрыкча дүрүлдөк чымчыктар киши экен деп коркуп, эгинге конбосун деген айла кылышат да, муну каракчы деп коёт. Сөз каракчыга окшоштурулуп метафораланган мааниси менен **каракчы** деп аталат.

Ошентип, дан өсүмдүктөрүн өстүрүп түшүм алуудагы кесипти билдирген сөздөрдө да коңшу жашаган иран элдери менен илгертен карым-катыш байланыштардын болгондук белгилери бар экенин белгилейбиз.

Башка кесиптеги адамдар бул сөздөрдүн бир тобун түшүнүшөт, айрымдарын түшүнүшпөйт жана кээде сүйлөө речинде колдонушу да ыктымал, бирок сейрек пайдаланышышат. Жыйынтыктап айтканда кыргыз тилиндеги жерди иштетүүгө байланыштуу кесипти билдирген сөздөр термин катары колдонулат жана адабий тилинин байышынын ички булагы болуп да саналат.

Адабияттар:

1. Акунова А.Р., Райымбекова М. Азыркы кыргыз тили. Лексика. – Б., 2005.
2. Юдахин К.К. Кыргызча-орусча сөздүк. – М.: Советская Энциклопедия, 1965.
3. Каада-салттар, ак баталар. – Б., 2003.
4. Давлетов С., Кудайбергенов С. Азыркы кыргыз тили. Морфология. – Ф., 1980.
5. Абдувалиев И. Словарь односложных корней и основ в кыргызском языке. – Б.: Улуу тоолор, 2017.

Рецензент: фил. ил. к., проф. Хурибаева Э.Г.

ПРОСТРАНСТВЕННАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ КОММУНИКАЦИИ В МЕЖКУЛЬТУРНОМ ВЗАИМОДЕЙСТВИИ

МАДАНИЯТ АРАЛЫК ӨЗ АРА БАЙЛАНЫШТА МЕЙКИНДИКТЕГИ БАЙЛАНЫШТЫ УЮШТУРУУ

SPATIAL ORGANIZATION OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

Аннотация: Целью данного исследования является анализ эффективного межкультурного общения при создании правильной модели проксемики. На современном этапе сосуществования культур невозможно избежать диалога между ними. Так и развивается культурный плюрализм, который способствует адаптации человека к чужой культуре без отказа от своей собственной, что в свою очередь подразумевает развитие культурного плюрализма, представляющего собой адаптацию человека к чужой культуре без отказа от своей собственной. Хорошее владение языком не всегда бывает достаточным в межкультурной коммуникации. Неверная трактовка жестов и пространственной организации коммуникативного поведения иностранных лиц, может привести к «конфликту культур». Он возникает тогда, когда человек не понимает и не принимает иные взгляды, традиции. В итоге может возникнуть недопонимание, либо полное отсутствие понимания в общении между представителями разных культур. Поэтому очень важно понимать язык невербального общения. Невербальное речевое взаимодействие – это несловесные сигналы, которые могут включать широкий спектр элементов невербальной семиотики.

В данной статье, мы рассматриваем проксемику, т.е. пространственное взаимодействие, как центральную область невербальной системы. Проксемика – это наука о пространственной коммуникации, знание о том, как человек воспринимает и использует пространство в коммуникативном взаимодействии. Именно дистанция между собеседниками, организация пространства при беседе. В пространственной области находится каждый человек в зависимости от культурной базы личности и от социальной среды её развития.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, эффективная коммуникация, невербалика, проксемика, культурные различия.

Аннотация: Бул изилдөөнүн максаты - туура проксемикалык код моделин түзүүдө эффективдүү маданияттар аралык байланышты талдоо. Азыркы этапта, маданияттардын биргелешип жашашы, алардын ортосундагы диалогду болтурбай коюу мүмкүн эмес. Ошентип, өз кезегинде, маданий плюрализм өнүгүп, адамга өз маданиятын таштабастан, чет элдик маданиятка ылайыкташууга жардам берет, алар тарабынан, бул өз кезегинде, маданий плюрализмдин өнүгүшүн, башкача айтканда, адамдын өз маданиятын чет өлкөлүк маданиятка ылайыкташтырууну билдирет.

Тилдерди жакшы билүү маданияттар аралык баарлашууда дайыма эле жетиштүү боло бербейт. Жаңсоолорду туура эмес чечмелөө жана чет өлкөлүк адамдардын коммуникациялык жүрүм-турумун мейкиндиктеги уюштуруу "маданияттардын кагылышуусуна" алып келиши мүмкүн. Бул адам түшүнбөгөн жана башка көз караштарды, каада-салттарды кабыл албаганда пайда болот. Натыйжада,

ар кандай маданияттын өкүлдөрүнүн ортосунда түшүнбөстүк же түшүнбөстүк болушу мүмкүн. Ошондуктан, оозеки эмес байланыштын тилин түшүнүү өтө маанилүү. Вербалдык эмес сүйлөө аракети - бул оозеки эмес семиотиканын кеңири чөйрөсүн камтыган вербалдык эмес сигналдар.

Бул макалада биз проксемиканы, б.а. мейкиндиксиз өз ара аракеттенүү бей-вербалдык системанын борбордук аймагы. Проксемика - мейкиндиктик байланыш илим, адамдын мейкиндикти коммуникативдик өз ара аракеттенүүдө кандайча кабыл алып, колдоно тургандыгы. Тагыраак айтканда, маектешүүлөрдүн ортосундагы аралык, сүйлөшүү учурунда мейкиндикти уюштуруу. Мейкиндик мейкиндигинде ар бир адам инсандын маданий базасына жана анын өнүгүшүнүн социалдык чөйрөсүнө жараша жайгашкан.

Түйүндүү сөздөр: маданияттар аралык коммуникация, эффективдүү байланыш, оозеки эмес, проксемикалык.

Summary: The purpose of this study is to analyze effective intercultural communication while creating the correct model of proxemic code. At the present stage, the coexistence of cultures cannot avoid dialogue between them. Thus, in turn, cultural pluralism is developing, which contributes to the adaptation of a person to another's culture without giving up his own. Good language proficiency is not always sufficient in intercultural communication. Incorrect interpretation of gestures and spatial organization of communication behavior of foreign people can lead to "conflict of cultures." It arises when a person does not understand or accept other views, traditions. As a result, there may be misunderstanding, or a complete lack of understanding in communication between different cultures. Therefore, it is very important to understand the language of non-verbal communication. Non-verbal speech interaction are non-word signals that can include a wide range of elements of non-verbal semiotics.

In this article, we consider proxemics, i.e. spatial interaction as the central area of the nonverbal system. Proxemics is the science of spatial communication, knowledge of how a person perceives and uses space in communicative interaction. Such as, the distance between the interlocutors, the organization of space during the conversation. In the spatial domain there is every person depending on the cultural base of the individual and on the social environment of its development.

Keywords: intercultural communication, effective communication, nonverbals, proxemics, cultural differences.

В современном обществе наблюдаются процессы сближения тех или иных национальных систем. Это слияние принято называть интеграционными процессами, которые приводят к огромной потребности современного общества, близко взаимодействовать с представителями разных стран и культур. Поэтому, существенно важно, быть осведомлённым о тонкостях межкультурного взаимодействия. Знание специфики межкультурной коммуникации – это один из важных аспектов эффективного общения. Также международные контакты становятся наиболее значимыми в современном обществе и являются неизбежной взаимосвязью между людьми. Впоследствии коммуникация осуществляется представителями разных культур. Естественно, чтобы достичь эффективность в общении, представители разных культур с уважением и пониманием должны относиться к культуре друг друга. [2]

Существует два основных аспекта речевого воздействия: вербальное и невербальное. Коммуникативным речевым воздействием является вербальное речевое воздействие и осуществляется при помощи языковых средств. В свою очередь мысли, различные приёмы речевого воздействия, доводы и аргументы являются языковыми средствами. [3] А неязыковыми средствами, или, их можно назвать несловесными сигналами, осуществляется невербальное речевое воздействие. Речь, которая сопровождается невербальными знака-

ми, более экспрессивна окрашена. Адресат получает намеренную и ненамеренную информацию посредством невербальных сигналов, которые сознательно и бессознательно влияют на собеседника. [3] Невербальное речевое взаимодействие – это несловесные сигналы, которые могут включать широкий спектр элементов невербальной семиотики. [1]

В данном исследовании рассматривается проксемика, т.е. пространственное взаимодействие центральной области невербальной системы. Проксемика – это наука о пространственной коммуникации, знание о том, как человек относится и выражает пространственное взаимодействие в коммуникации. А именно, каким образом говорящий организывает дистанцию со своим собеседником. Каждый человек находится в пространственной области в зависимости от культурной базы личности и от социальной среды её развития.

Хорошее знание языка является недостаточным способом создания эффективного межкультурного общения. В современном обществе потребность эффективного общения растёт с каждым годом. Стернин И.А. утверждает, что "человек должен учиться эффективному общению как основа грамоты". [1, 458] Цивилизованное общество должно подтверждать свой духовный и культурный рост с помощью умения общаться на должном уровне, не допуская конфликтных ситуаций, общаясь как с близкими людьми, так и с

коллегами по работе. По мнению некоторых ученых, для того, чтобы воспитать эффективных коммуникаторов сегодняшнего общества, нужно ввести дисциплину “эффективное речевое воздействие” в школах и вузах. [1]

Естественно, чтобы достичь эффективность в общении, представители разных культур с уважением и пониманием должны относиться к культуре друг друга. [2]

Неверная трактовка жестов и пространственной организации коммуникационного поведения иностранных лиц может привести к «конфликту культур». Это конфликт возникает при условии неприятия и непонимания человеком иных взглядов и традиций. В итоге может возникнуть недопонимание или полное отсутствие понимания в общении между представителями разных культур. Поэтому понимать язык невербального общения очень важно. [1] Ведь эффективность речевого воздействия — это то, что позволяет коммуникатору достичь поставленной цели в речи и остаться с собеседником, при этом в хороших отношениях. Чёткое выражение слов и чувств позволяет достичь коммуникативную цель. Довольно часто одних слов бывает недостаточно для выражения эмоций, тогда собеседники передают их посредством невербального языка. [1]

Эдуард Т. Холл американский антрополог одним из первых начал изучать пространственную структуру. Научный термин проксемика (от англ. proximity – близость) он ввёл в начале 60-х годов XX века, для анализа закономерностей организации пространственной коммуникации, а также влияния дистанции на характер межличностного общения. Его исследования показали, что они отличаются существенно в разных культурах и довольно значимы для коммуникации. Исходным параметром рассматриваемого уровня проксематики организации коммуникации, является выбор дистанции, в разрабатываемой модели проксематического кода. [3]

Действительно, характер отношений и степень близости между людьми, определяется расстоянием, на котором они общаются. Тем самым, изменение дистанции между людьми при общении является значимой частью процесса коммуникации.

И так, пространственная организация коммуникантов несёт определённую смысловую значимость, что является проксематическим кодом культуры. Каждый народ имеет свою проекцию пространственного устройства бытия. И здесь нужно отметить 3 основные классификации пространства: социальная, личная, интимная. [3]

Величина социальной дистанции составляет примерно до 30,5 см., причём это максимальное удаление партнеров друг от друга, а минимальное расстояние до 2,2 м между ними. Социальная дистанция обычно соблюдается во время формальных и деловых свиданий, также при встречах в общественных местах. Языковое выражение «на расстоянии» – лучше всего подходит для обозначения социальной дистанции.

Личная дистанция предполагает максимальное расстояние до 0,75м. Личную дистанцию можно назвать защитной областью, разделяющую одного человека от другого. Эту дистанцию можно назвать и

межличностной, определяющей интерперсональные отношения людей. Помимо визуального контакта этот тип коммуникативной дистанции предполагает активное включение и использование кожных и обонятельных сенсорных каналов коммуникации. [3]

Интимная дистанция — это дистанция особой и полной человеческой близости. В общении определяет высокую коммуникативную значимость. Об этом могут говорить проникновенные глубокие взгляды, особые изменения интонационных голосовых подтипов и т. д. [3]

Мы пришли к выводу, что каждая зона предназначена для определенной цели коммуникации, учитывает социальную характеристику коммуникантов, их намерения, задачи коммуникации и имеет особые знаки и формы невербальной коммуникации. Так, в личной зоне коммуникации происходит большая часть дружеских контактов человека. В социальной зоне происходит большая часть служебных контактов: общение преподавателя и учащихся, начальника и подчинённых, обслуживающего персонала и клиентов.

Важно знать, что социальная, личная и интимная дистанции значительно отличаются, в разных культурах, — меняются, как правило, не только размеры дистанций, то есть количественная величина, но и их качественные характеристики. [4]

Так, в скандинавских культурах, которые принято называть неконтактными, физическая дистанция может оцениваться и восприниматься как интимная или личная, а контактные культуры, например, израильская, арабская или латиноамериканские, ту же дистанцию сочтут социальной.

Также, следует отметить, что разные культуры отличаются пространственным акцентированием самих объектов. Для западного восприятия пространства характерны сами объекты, а не пространство между ними, а в Японии воспринимаются даже промежуточные пространства между объектами. Европейцы и североамериканцы меблируют свои помещения в большинстве случаев вдоль стен. Японцы и китайцы предпочитают раздвижные стены, тем самым, используя пространства для различных целей. При этом мебель и предметы не создают естественных границ помещения, а подчеркивают пространства между объектами. [4]

Восприятие пространства также обладает специфическими особенностями, которые зависят от культуры. В Латинской Америке, средиземноморских странах и некоторых арабских странах организации пространственного общения уделяется меньше внимания, нежели чем в Западной Европе, Северной Америке и Австралии. В Бразилии принято общаться на очень близком расстоянии, при таком общении западноевропейец или американец начинает испытывать дискомфорт, что вынуждает его автоматически сделать шаг назад или попытаться спрятаться за стулом или столом, в то время как бразилец будет все время пытаться сокращать это расстояние и даже устранять со своей дороги мешающие предметы. Таким образом, социальная дистанция в Латинской Америке как минимум частично соответствует интимной зоне западноевропейца. [4]

Социальная дистанция для русских также меньше, чем у бизнесменов из США, хотя не такая близкая, как это принято в Латинской Америке. Для американцев близкое расстояние, т.е. интимная и личная зоны, составляет от 15 см до 1,2 метра, поэтому их общение даже с западноевропейцами очень часто приводит к недоразумениям, т.к. они будут предпочитать большую дистанцию для бесед, чем это принято, скажем, в Дании. Датчанин бессознательно стремится уменьшить дистанцию, однако, американцем это будет расценено как стремление оказать давление или сексуальный намек. [4]

Итак, данное исследование посвящено изучению проксемики компонента коммуникации, который оказывает важную роль в процессе общения. Были рассмотрены вопросы о том, как человек мыслит в коммуникативном пространстве, как он его обживает и использует. Без пространственной

организации немыслима ни одна деятельность человека. Мы получаем различную информацию через организованное пространство между говорящими, а именно: о социальном статусе коммуникантов, отношении собеседников друг к другу и к предмету разговора, об этикете и многом другом, что дает возможность еще раз доказать роль культурных различий коммуникантов.

Литература

1. Крейдлин Е.Г. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. – М., 2002. Гл. 8. С. 457-467.
2. Как понять иностранца без слов. Язык тела // Дж. Фаст. Э. Холл ; [пер. С англ. Емельянов Ю. В] – М.: Изд-во «Вече, АСТ», 1997. – 224.
3. Hall, E.T., *The Hidden Dimension*. Garden City, N.Y.: Doubleday and Co.
4. *Proxemics – a Study of Man's Spatial Relationship*. International Universities Press, 1963.

Рецензент: д. филол. н., проф. Бекбалаев А.А.

УДК: 81'25:811.111:811.512.154.
DOI: 10.35254/bhu.2021.52.1

N. M. Zhumabekova,
acting assistant professor, PhD, IUCA

LEXICO-STYLISTIC ANALYSIS OF THE JOE HARJO'S POEM "SUN RISE"

ДЖО ХАРДЖОНУН «АМЕРИКАН САНРАЙЗ» ЫРЫНЫН ЛЕКСИКАЛЫК СТИЛИСТИКАЛЫК ТАЛДООСУ

ЛЕКСИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СТИХОТВОРЕНИЯ ДЖО ХАРДЖО «САН РАЙЗ»

Abstract. The article discusses the meaning of one of the poems of the most famous and outstanding contemporary American Indian poets Joe Harjo. The main purpose of the article is to interpret the topic of freedom, love to the traditions, and discontent with the present state of being of Native Americans through lexica -stylistic devices. It is indicated that many Indian American works are devoted to description of loss, and Joe Harjo's poems search for some resolution of the situation. Though the Native Americans suffered the loss of their rights and freedom, the author calls for revival, for continuation of the fight, for gaining what was lost. Alongside with the ideas in the poem some stylistic devices as repetition, enumeration, epithet, irony have been identified revealing the emotional influence on the readers.

Key words: oppression, emotional influence, loss, freedom, traditions, revival.

Аннотация. Макалада америкалык индейлердин атактуу жана көрүнүктүү замандаш акындарынын бири Джо Харджонун ырларынын биринин мааниси талкууланат. Макаланын негизги максаты эркиндик, салттарга болгон сүйүү жана жергиликтүү америкалыктардын азыркы абалына нааразычылык лексикалык стилистикалык шаймандар аркылуу чечмелөөдө. Көптөгөн индиялык америкалык чыгармалар жоготууну сүрөттөөгө арналган болсо, Джо Харджонун ырлары ошону менен бирге кырдаалды жөнгө салууну издеген. Түпкүлүктүү америкалыктар өз укуктарын жана эркиндигин жоготуп алышканына карабастан, автор кайра жаралууга, күрөштү улантууга, жоголгон нерсеге ээ болууга чакырат. Ырдын идеяларынан тышкары, окурмандарга эмоционалдык таасирин тийгизген кайталоо, тизмектөө, эпитет, ирония сыяктуу стилистикалык шаймандар аныкталган.

Түйүндүү сөздөр: эзүү, эмоционалдык таасир, жоготуу, эркиндик, каада-салт, кайра жаралуу.

Аннотация. В статье обсуждается значение стихотворения одного из самых известных и выдающихся поэтов современности американских индейцев Джо Харджо. Основная цель статьи - интерпретировать тему свободы, любви к традициям и недовольства нынешним состоянием жизни коренных американцев с помощью лексико-стилистических приемов. Отмечается, что многие индийско-американские работы посвящены описанию утраты; стихи Джо Харджо ищут какое-то разрешение ситуации. Хотя коренные американцы пострадали от потери своих прав и свобод, автор призывает к возрождению, продолжению борьбы, достижению того, что было потеряно.

Наряду с идейным содержанием в поэме были выявлены некоторые стилистические приемы, такие как: повторение, перечисление, эпитет, ирония, передающие эмоциональное воздействие на читателей.

Ключевые слова: угнетение, эмоциональное воздействие, потеря, свобода, традиция, возрождение.

The Indian American culture being one of the ancient ones has experienced lots of changes, influences, oppression, loss. All those things having been reflected in their literature and art. However, some of the authors try not only describe sufferings and wrong doings over them but also appeal to revival, to withstanding against loss of their selves, and Joe Harjo is one of such poets.

The feeling of being oppressed, losing their true rights have been experienced by Joe herself. Ever since her childhood, Harjo was confronted with the atrocities of the Indian Removal Act and what it induced in terms of the constant feelings of dislocation, physical and spiritual displacement and destruction. Hers is a poetry that always travels representing moments of separation and return [1].

The appearance of the poem is reasoned by the sorrow of the poet about forced moving of Indians to Oklahoma the lands of which were actually less favorable for the oppressors. The whole poem seems to be stressing that she is among those people, that she is suffering also, she is in the "continuation" of those events.

The name of the poem supposes that Indians are true American and they shouldn't quit the idea of taking back what they deserve and what was theirs. They should revive. In her line

"We were running out of breath, as we ran out to meet ourselves." [2]

the author emphasizes the great wish of the natives to find their roots, to find out what they had and be resolute to take it back. They were fighting throughout several centuries unsuccessfully, however, now they "ran out" to remind all who they are, what their rights are.

In the next line

"We were surfacing the edge of our ancestors' fights, and ready to strike." she emphasizes that natives never quit the idea of fight because they are always very close to it, they have it in their minds, and even ready to continue the fight.

This idea to fight and withstanding all the difficulties was always with them, it was hard to keep it and try to be open and straight. Rather easier was to pretend as if everything was ok and be among the crowd

"It was difficult to lose days in the Indian bar if you were straight. Easy if you played pool and drank to remember to forget."

However, at the same time Indians didn't lose their traditions, their "selves" So they made plans to be professional—and did. And some of us could sing so we drummed a fire-lit pathway up to those starry stars."

Epithet "fire-lit" shows the difficulty of the way to success and prove that Indians worth a lot. They will achieve much more than those who succeeded as stars being "starry stars".

There is irony in the following lines.

"Sin was invented by the Christians, as was the Devil, we sang."

Though religious basics are seldom criticized, Joe Harjo uses poem lines to say what is on her mind, without any limitations in words. She wants to say that Native Indians had a different religious basics which is about worshipping Nature, Sun, Moon, Sky, etc. Because "the

primitive religions and traditions of the Native Americans was based on the culture of animism based on the spiritual idea that the universe, and all natural objects within the universe, have souls or spirits." [3] the last words that they sang, refer to dislike by Indians that Christians made them adopt Christianity and they had to do what was in the new religion – singing songs praising God.

The line

"We were the heathens, but needed to be saved from them—thin chance." comprises irony that Natives were to be Christianized, but was it their true wish – there is no answer. And the next lines tell that natives have sorrow in their hearts which may be expressed verbally if they drink a little gin:

"We knew we were all related in this story, a little gin will clarify the dark and make us all feel like dancing."

The blues and jazz inventors were slaves, ex-slaves and the descendants of slaves—African-American sharecroppers who sang as they toiled in the cotton and vegetable fields. [4] The line

"We had something to do with the origins of blues and jazz" tell about sufferings of Native Americans and equal them to the Afro-Americans who were slaves brought to America but Native Americans became as slaves having come much more before the invaders and conquistadors - about 23,000 years ago, a single group splintered off from an East Asian population. [5].

Pueblo is a member of a group of Indian peoples living in pueblo villages in New Mexico and Arizona since prehistoric times [6]. So, in the next lines

"I argued with a Pueblo as I filled the jukebox with dimes in June, forty years later and we still want justice."

the author wants to emphasize that all the songs, melodies, poems to the Native people of America have to deal with justice, and never this topic will be left and Indians forget their roots and all injustice towards them.

The repetitions in the following lines and also in the previous lines stress the solid resolution of the oppressed to continue to denote their true rights. The true America is America of Native Americans. The disappearing culture, the endangered languages- estimates point to roughly 150 indigenous languages spoken across the United States [7]. So, the data may vividly tell about the gradual demise of Native Indians, however, the author wants to say that even though it may be true, still, it is rumors – Native Indians will never quit their core, such mistaken thoughts will disappear and "die soon"

"We are still America. We know the rumors of our demise. We spit them out. They die soon."

Conclusion

An American Indian tragic fate having been reflected in many works is not a new topic for analysis, though the lines of the poems of Joe Harjo give a new light and interpretation of the topic of oppression and constant fight. The narrative way of the poem's layout gives opportunity to reveal all the thoughts and ideas of the poet who doesn't want to accept the failure of the native Americans to gain their positions. These lines appeal not only to American Indian but to other oppressed peoples' feelings.

References

1. Sally Michael Hanna. War, Death and What Remains in the Poetry of Joy Harjo. In Athens Journal of Philology - Volume 1, Issue 1 – Pages 9-22.
2. Poetry foundation. An American Sunrise by Joe Harjo. Updated: May, 2020. Date of Access: 08.06.20. Available at: <https://www.poetryfoundation.org/poetrymagazine/poems/92063/an-american-sunrise>
3. n. d. Native American culture. Updated: 16.01.18. Date of Access: 08.06.20. Available at: <https://www.warpaths2peacepipes.com/native-american-culture/>
4. Ed Copp. A brief history of the blues. Updated: 16.08.05. Date of Access: 10.06.20. Available at: <https://www.allaboutjazz.com/a-brief-history-of-the-blues-by-ed-kopp.php>
5. Tanya Basu. There's a New Theory About Native Americans' Origins. Updated: 21.07.15. Date of Access 10.06.20. Available at: <https://time.com/3964634/native-american-origin-theory/>
6. <https://www.dictionary.com/browse/pueblo>
7. Matt Hansen. Updated: 29.06.15. The future of America's endangered languages. Updated: 21.07.15. Date of access: 10.06.20. Available at: <https://theweek.com/articles/563549/future-americas-endangeredlanguages>

Рецензент: к. фил. н., Абдырахманова Р.Ж.

ВОСПРИЯТИЕ И ПОНИМАНИЕ УСТНОГО ДИСКУРСА ПОСРЕДСТВОМ НЕВЕРБАЛЬНОГО КОНТЕКСТА

ООЗЕКИ ДИСКУРСТУ ООЗЕКИ ЭМЕС КОНТЕКСТ АРКЫЛУУ ТҮШҮНҮҮ

PERCEPTION AND UNDERSTANDING OF ORAL DISCOURSE THROUGH A NON-VERBAL CONTEXT

Аннотация: Статья посвящена вопросу невербального поведения и его непосредственной роли в смысловом отражении контекста высказывания. В ней объясняется соотношение невербального высказывания к вербальному. Цель данной статьи – пояснить основную роль невербального поведения субъектов общения. Рассматривается влияние невербального поведения на восприятие самого вербального компонента общения. При анализе невербального поведения в семантическом аспекте, были выделены его функции. Мы пришли к выводу, что необходимо различать взаимодействие невербального поведения и вербального компонента общения во временном аспекте, при этом, невербальное поведение предвосхищает сообщение, выраженное словесно, сопровождает вербальное высказывание на этапе звучания текста, маркирует окончание коммуникативного акта на послетекстовом этапе.

Ключевые слова: контекст, экстралингвистический, лингвистический, невербальный, паралингвистический, ситуативный, контекст культуры, психологический контекст.

Аннотация: Макала оозеки эмес жүрүм-турум жана анын контексттин семантикалык чагылдырылышындагы түздөн-түз ролу жөнүндө. Бул оозеки эмес сөздөрдүн оозеки менен болгон мамилесин түшүндүрөт. Бул макаланын максаты байланыш субъекттеринин оозеки эмес жүрүм-турумунун негизги ролун түшүндүрүп берүү. Вербалдык эмес жүрүм-турумдун коммуникациянын оозеки компонентин кабылдоосуна таасири каралат. Семантикалык аспектке вербалдык эмес жүрүм-турумду талдоодо анын функциялары баса белгиленди. Вербалдык эмес жүрүм-турумдун өз ара аракеттешүүсүн убактылуу аспектке өз ара байланышын айырмалоо керек деген тыянакка келдик, ал эми вербалдык эмес жүрүм-турум оозеки билдирүүнү күтөт, тексттин баскыч баскычында оозеки билдирүүнү коштойт, тексттен кийинки этапта коммуникативдик актынын аягына чыгат.

Түйүндүү сөздөр: контекст, экстралингвистикалык, тилдик, оозеки эмес, паралингвистикалык, кырдаалдык, маданий контекст, психологиялык контекст.

Annotation: The article is devoted to the issue of non-verbal behavior and its direct role in the meaningful reflection of the speech context. It explains the ratio of non-verbal speech to verbal speech. The purpose of this article is to explain the non-verbal behavior's main role of communication subjects. The influence of non-verbal behavior on the perception of the verbal component of communication itself is considered. Analyzing nonverbal behavior, it's functions were highlighted, in the semantic aspect. We have come to the conclusion that it is necessary to distinguish the interaction between non-verbal behavior and verbal component of communication in the temporal aspect, at the same time, non-verbal behavior anticipates the expressed verbally, accompanies the verbal

statement at the stage of the text sound, marks the end of the communicative act at the post-text stage.

Keywords: *context, extralinguistic, linguistic, nonverbal, paralinguistic, situational, cultural context, psychological context.*

Для отечественной лингвистики невербальная организация речи оставалась менее привлекательной до 1990-х гг. Однако, зарубежные психологи ранее установили, что от 60 до 80% коммуникации реализуется посредством невербального общения. Г.В. Колшанский провёл анализ текстового соотношения вербальных и невербальных средств коммуникации, и сделал вывод, что параязыковые средства манифестируют вербальную часть высказывания. [4] Осуществление дискурсивного подхода при обучении пониманию устного дискурса и его восприятию подразумевает осмысление всех контекстных составляющих дискурса и умение выстраивать смысл высказывания, опираясь на контекст, учитывая и его вербальную сторону. [5]

Текст является компонентом некоего дискурса и рассматривается в дискурсивной парадигме, как правило, относится к определённому текстовому жанру, который обусловлен стереотипными элементами композиции и вербально-невербальной реализации. В традиционной лингвистической парадигме, текст рассматривался, как объект восприятия, анализируемый в качестве результативной деятельности автора, либо как стремительно развивающаяся система во время восприятия этого текста адресатом. Понимание понятия объекта восприятия изменяется с утверждением прагматического и дискурсивного подходов к рассмотрению процессов речепорождения. [7]

При таком подходе, характерной частью текста является экстралингвистический, прежде всего ситуативный, контекст. Анализируя определения дискурса, можно заметить, что в одних случаях его рассматривают, как логически построенный текст наряду с экстралингвистическими факторами, также он имеет такую трактовку как комплексное коммуникативное явление, являющееся устным речевым действием, в качестве социального контекста. Он предоставляет характеристику участников коммуникации, а также процессы создания и перцепции сообщения. Устно-речевой дискурс говорящего выступает объектом ситуативного устного общения, в него входит экстралингвистическая ситуация. Предметом осмысления, восприятия и понимания, является мысль, представленная вербальными и невербальными средствами. Опираясь на контекстное высказывание происходит восприятие конкретной мысли. [5]

Рассмотрим понятие контекста и его классификации. Формирование смысловой концепции происходит под действием глобально-коммуникативного контекста, который охватывает следующие компоненты: единство акта коммуникации с самой ситуацией (глобальный контекст); единство выражения с его коррелятами (жестами, словами, соответствующими конкретной ситуации (эксплицитный контекст); написанный или произнесённый текст, – сугубо лингвистическое явление (вербальный, или дискурсивный контекст). [4]

Итак, контекст, содержит три компонента, реализуемых в конкретной ситуации общения (характерных и направленных конкретно на ситуацию). Мы хотим отметить, что понятие «имплицитный» контекст является важным моментом в отражении смысла сказанного. Автор выделяет позицию слушающего, поясняя, что контекст содержит в себе всё, то есть «слушатель знает о говорящем субъекте». [6]

Мы проанализировали тексты русского и английского языков, туда вошли поликодовые и семиотически упрощённые тексты. Тексты несут информацию об обыденной жизни человека. По мнению О.С. Ахмановой лингвистический контекст можно приравнять к дискурсивному. Также, автор вводит два понятийных контекста: горизонтальный и вертикальный. Горизонтальный – это языковой контекст, а фоновые знания субъектов общения выступают в качестве вертикального контекста. [1]

В.Я. Мыркин детально описывает понятие коммуникативного контекста, который трактуется им как организация вербальных и невербальных контекстных средств, для передачи смысловой единицы сообщения. Согласно В.Я. Мыркину коммуникативный контекст представляет собой совокупность таких контекстов, как ситуативный, лингвистический, паралингвистический, психологический и контекст культуры. [5] Если мы рассматриваем язык вне системы его понимания, то есть, в кодовом восприятии мира в таком случае он выступает в качестве паралингвистической системы. Исследуя специфику лингвистического контекста, мы выясняли, что кодифицированная интонация является неотъемлемой его частью. В свою очередь, паралингвистический контекст строится на паралингвистических средствах, т.е. некодифицированной фонацией, мимикой, жестикуляцией, телодвижениями, и несет, в основном эмоциональную информацию. Следует отметить, что язык жестов имеет определённый семиотический смысл. Ситуативный контекст подразумевает релевантное поведение участников коммуникации, контекст культуры содержит совокупность знаний общего характера для всех индивидуумов. Психологический контекст предполагает взаимное знание реалий друг друга между собеседниками, которое основано на совместном опыте, тем самым, данный контекст является имплицитным. [5]

Г.В. Колшанским нам предлагает два понятия контекстов: «операционный» и «коммуникативный». Целью первого является анализ исследования текста, а второй обеспечивает выражение истинного смысла речевого акта. Он рассматривает контекст в комплексе языковых и неязыковых знаний, выражающихся на вербальном и невербальном уровне. [4]

Контекст, в узком смысле, трактуется автором «как собственно лингвистический контекст, ограниченный рамками чисто языкового воплощения содержания коммуникации, и, детерминированный конкретной

языковой системой, то есть, закономерностями формирования лексических и грамматических значений (вербальный, дискурсивный, линейный, горизонтальный)». [4, 56] Контекст в широком смысле включает «все факторы, сопутствующие вербальной коммуникации, начиная от конкретной ситуации, в которой протекает общение, и заканчивая совокупностью культурных и социальных условий, определяющих весь смысловой и языковой комплекс коммуникативных актов». [4, 68]

Два подвида контекста различаются автором в рамках широкого понимания: экстралингвистический и паралингвистический. [4] Экстралингвистический контекст соотносится автором с реалиями действительности, знаниями, которые помогают рецептору правильно воспринимать языковые единицы высказывания. Г.В. Колшанский относит физические характеристики коммуникантов к паралингвистическому контексту, а именно, кинесике, свойства голоса, предметное окружение и мимику. Он утверждает, что роль паралингвистического контекста заключается в достижении абсолютной однозначности в говорении и понимании. Паралингвистику следует понимать, как вспомогательную область лингвистики, так как она изучает функциональное использование языковых средств. [4]

Также, автор предлагает ещё одну классификацию контекста: микро- и макроконтест. Под микроконтекстом понимается «собственно лингвистический контекст на уровне словосочетания и предложения», макроконтест есть «контекст в рамках дискурса». Наличие пресуппозиции, как суммы знаний коммуниканта предполагает макроконтест, при этом говорящий способен однозначно воспринимать смысл высказывания. Экстралингвистическая основа может быть также посылом построения пресуппозиции, базируясь на знании ситуации. [4]

Понятие «индивидуальный контекст» ассоциируется с психологическим контекстом, который становится предметом изучения в психологических науках. Многие лингвисты и психологи утверждают, что посредством контекста становится возможным информационное обеспечение психической деятельности индивида, ввиду систематизации когнитивного материала. [2]

В рамках теории знаково-контекстного обучения А.А. Вербицкий и В.Г. Калашников предлагают «психологическое определение контекста» как «системы внутренних и внешних факторов и условий поведения и деятельности человека, влияющих на условия восприятия, понимания и преобразования конкретной ситуации, определяющих смысл и значение этой ситуации, как целого, и входящих в него компонентов». При этом внутренний контекст выделяется авторами как система психологических и личностных состояний, отношений, установок и знаний, а внешний контекст представляет систему внутрипсихических репрезентаций, социокультурных, пространственных, предметных и другие характеристики действия и поступков. Контекст выступает как хронотоп бытия того или иного психического содержания в пространственном соотношении структурной модели психологического контекста. Таким образом, тради-

ционно, контекст понимается как лингвистическая и экстралингвистическая связь высказывания, способствующая его однозначному пониманию. [3] Устное общение наряду с широким ситуационным паралингвистическим контекстом используется говорящим субъектом, физическое направление которого ориентировано на слушающего, ведущее к конкретному восприятию высказывания. К основным средствам, прежде всего, относятся жесты и мимика. Различного рода телодвижения относят к кинесике, а выражение лица, говорящего – к мимике. Художественная литература даёт бесчисленное количество примеров использования паралингвистических средств в словесном общении. Описание диалога в литературе базируется согласно условиям естественного общения, то есть к паралингвистическому контексту. [3]

Число составляющих контекста варьируется от исследования к исследованию. Мы рассматриваем детальную классификацию контекстов, так как она более релевантна для ситуации общения. Более того, в классификацию контекстов можно внести интерактивную составляющую, так как опосредованная ситуация профессиональной коммуникации является объектом нашего внимания, включающая аспект взаимодействия субъектов общения.

По мнению Г.В. Колшанского, процесс взаимодействия осуществляется через какое-то определённое время, поэтому автором вводится понятия ближнего и дальнего контекста взаимодействия. Взаимодействие в рамках визита конкретной делегации относится к ближнему контексту, а все дискурсивные события и взаимодействия, имевшие место в рамках сотрудничества организаций, исследуются дальним контекстом. [4] Устному переводчику необходимы знания этих контекстов для более точной формулировки мысли, в рамках вторичного дискурса. Более подробно остановимся на паралингвистическом контексте. В исследованиях последних лет, в отечественной лингвистике и психологии, прослеживается тенденция формального разделения всех невербальных явлений на два больших класса: информативное поведение и коммуникативное; невербальное поведение и невербальные средства общения. [2;3;4] Был представлен анализ этих видов контекста в манифестации смысла сообщения в иноязычном монологическом высказывании. Невербальное поведение и паралингвистические средства общения выполняют различные функции по отношению к вербальному компоненту общения. Жесты и мимика, как основные средства паралингвистического контекста, в сфере коммуникации рассматриваются, как вспомогательный компонент. Мимический характер может быть присущ знаку, который представляет значимое понятие. Это может быть движение руки, головы, направленный взгляд, то есть любое произвольное движение, которое, например, может дополнять предложение. [3]

Наряду с вербальными средствами, паралингвистические средства, участвуют в передаче общего смысла высказывания. При конструировании смысла высказывания это взаимодействие можно рассматривать на уровне комбинирования вербальных и невербальных знаков. Комбинированные паралингвистические средства общения взаимодействуют с

вербальными средствами во временном и формально-функциональном аспектах. Паралингвистические средства общения во временном аспекте предшествуют вербальным, могут употребляться одновременно с ними, либо следовать за ними. Данные средства общения сопровождают речь в формально-функциональном аспекте, либо частично или полностью замещают вербальный компонент. [7] Функции паралингвистических средств в языковой коммуникации определяются способностью декодирования в маркеры конкретизированного информационного восприятия. Комплекс различных паралингвистических средств подчинён конкретной системе, которая присуща характеру вербального высказывания. Связь между словесной и паралингвистической структурой способствует декодированию каждого конкретного сообщения. [3]

Лингвисты в своих исследованиях рассматривают жестикуляцию в разговорной речи по трём возможным вариантам соотношения жеста и слова: «жест выступает как сегментная единица, замещая отсутствующее слово и заполняя синтаксическое место; он дополняет эллиптированный член законченного в семантическом и синтаксическом смысле высказывания или сочетается с местоимениями или полными словами предложения». [6; 7] Жесты также выполняют дополнительную функцию в диалогической речи, заменяя одну или обе реплики в диалогическом единстве. Ситуативные явления относятся к паралингвистическим средствам, являются особыми маркерами, которые акцентируют внимание на том или ином фрагменте информации. Роль паралингвистических средств в семантическом аспекте – конкретизировать смысл сообщения, усилить экспрессивность вербального высказывания, выделение нового и главного в сообщении. [3]

По отношению к вербальному высказыванию основная роль невербального поведения субъектов общения заключается во влиянии на восприятия самого вербального компонента общения. Следует различать ситуационные маркеры и ситуационные явления в невербальном общении. Ситуационные маркеры – это средства выражения для самого человека, а ситуационные явления – это некий внешний фон в момент говорения. Таким образом, под объектом паралингвистических явлений рассматривается не только телодвижение, но и речевая фонация. [3] Необходимо различать взаимодействие НП (невербального поведения) и вербальный компонент общения во временном аспекте, при этом НП предвосхищает сообщение, выраженное словесно, сопровождает вербальное высказывание на этапе звучания текста, маркирует окончание коммуникативного акта на послетекстовом этапе. При взаимодействии в семантическом аспекте, невербальное поведение выполняет следующие функции: выражает тот же смысл, что и вербальное высказывание и способствует тем самым, созданию благоприятного впечатления о говорящем, привносит различные оттенки смысла: конкретизирующие, модифицирующие смысл высказывания, повышающие или снижающие его коммуникативную насыщенность и наконец, противоречащие сказанному. [7]

Паралингвистический и невербальный компоненты высказывания, выступая в качестве объекта восприятия, представляют собой комплексный раздражитель. Так, в состав паттернов невербального поведения входят не только признаки психологических и социально-психологических характеристик личности, но и признаки признаков, а именно: интенсивность, темп, степень напряжения и т. д. [2]

Жесты, в свою очередь, отличаются наличием национально-культурной окраской, смысловой многозначностью, поэтому правильно интерпретировать их довольно сложно. Первоначально все виды мимики и жестов человека рассматривались как биологические явление, например, движение руки – оборонительная мера. В современном языке биологический характер этих средств трансформировался в паралингвистическое явление. При наработке умений правильно интерпретировать невербальное поведение, сложностей в восприятии паралингвистического и невербального контекстов может не возникнуть. Восприятие невербального компонента общения опосредовано целью общения, отношением к партнеру, системой образно-понятийного знания о людях. Эта система представлена в эталонах, имеющихся в памяти субъектов восприятия. [3]

Таким образом, невербальный контекст является одной из составляющих глобального контекста общения и взаимодействия, который вносит свою лепту в построении смысла высказывания. Г.В. Колшанский предлагает обобщенный вариант интерпретации высказывания в рамках того или иного дискурса. [4]

В зависимости от особенностей структуры прагматического контекста, высказыванию приписывается определённая иллокутивная сила или же статус определённого речевого акта. По мнению В.Я. Мыркина следует учитывать некоторые компоненты при интерпретации истинного смысла слов говорящего, то есть идентифицировать конкретный речевой акт, при этом следует учесть: грамматические свойства структуры высказывания, паралингвистические характеристики (движение тела, мимика, жесты, высота тона, интонация, темп речи, ударение), разнообразное восприятие в поле зрения объектов, посредством наблюдения (хранящиеся в памяти знания/мнения о говорящем и его свойствах, а также информация о других особенностях данной коммуникативной ситуации); знания относительно характера происходящего взаимодействия и о структуре предшествующих коммуникативных ситуаций; - мнения, полученные из предшествующего дискурса, на микро- и макроуровнях; знания общего характера взаимодействия и его правил; - другие разновидности, имеющие общий характер знаний о мире (фреймы). Обобщая сказанное, можно резюмировать, что при осмыслении и интерпретации устно-речевого дискурса необходимо формировать комплексную стратегию восприятия и понимания, включающую умение вычленив тему-рема-тематическую составляющую речевого сообщения и проследить скорость роста ее развития, выделить значимую информацию при коммуникации, опираясь на логическое ударение, жесты-иллюстраторы и другие маркеры невербаль-

ного поведения. В достижении цели, конструируя смысл высказывания: эксплицируя имплицитную информацию, нужно уметь использовать лингвистический, паралингвистический и экстралингвистический контексты. [4]

Литература

1. Ахманова О.С., Гюббенет И.В. Вертикальный контекст как филологическая проблема // ВЯ. – 1977. – № 3. – С. 47–54.
2. Бехтель Э.Е., Бехтель А.Э. Контекстуальное опознавание. – СПб.: Питер, 2005.

3. Вербицкий А.А., Калашиников В.Г. Контекст как психологическая категория // Вопросы психологии. – 2011. – № 6. – С. 3–15.

4. Колшанский Г.В. Контекстная семантика. – М., 1980. – 93 с.

5. Мыркин В.Я. Типы контекстов. Коммуникативный контекст // Филологические науки. – 1978. – № 1. – С. 95–100.

6. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой. – М.: Советская энциклопедия, 1990.

7. Тюрина С.Ю. Дискурс как объект лингвистического исследования. [Электронный ресурс] – URL: <http://vfnglu.wladimir.ru/files/netmag/v3/ar11.doc> (дата обращения: 20.04.2020).

Рецензент: д. ф. н., проф. Бекбалаев А.А.

УДК: 364.65.1

DOI: 10.35254/bhu.2021.52.11

Кубатбекова Мээрим

К. Карасаев атындагы

Бишкек мамлекеттик университети,

Садырова Г.К.

К. Карасаев атындагы

Бишкек мамлекеттик университети

КЫРГЫЗСТАНДА БАЛДАРДЫ ЗОРДУК-ЗОМБУЛУКТАН КОРГООНУН УКУКТУК НЕГИЗДЕРИ

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ЗАЩИТЫ ДЕТЕЙ ОТ НАСИЛИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ

LEGAL FRAMEWORK FOR PROTECTING CHILDREN FROM VIOLENCE IN KYRGYZSTAN

Аннотация: Бул макала азыркы мезгилдеги социалдык-психологиялык кызматтын актуалдуу маселелеринин бири болгон Кыргызстанда балдарга карата катаал мамиле жана зомбулук көрсөтүү фактыларынын көбөйүшүнөн улам анын кеңири жайылган көрүнүшкө айлануу коркунучунун алдын алуунун жана зордук-зомбулукка кабылган балдардын укугун калыбына келтирүүнүн мыйзамдуу жолдорун талдоого багытталды. Бул тема биздин күндөрдө актуалдуу, анткени азыркы дүйнөдө күчкө салуу объектисинин чек аралары кеңейди, радио-, теле-, интернетте балдары бар үй-бүлөдөгү балдарга катаал мамиле жасагандардын саны көбөйгөнүн, ата-энелерине карата сот фактыларын чагылдырууда көрөбүз.

Түйүндүү сөздөр: зордук-зомбулук, укугу бузулган балдар, улуттук мыйзамдар, социалдык-укуктук коргоо, реабилитациялоо.

Аннотация: данная статья направлена на анализ правовых путей предупреждения угроз и препятствованию превращения ее в широко распространенное явление, а также восстановления прав детей, подвергшихся насилию, вследствие увеличения фактов жестокого обращения и насилия в Кыргызстане, которые в настоящее время являются одной из актуальных проблем социально-психологической службы. Данная тема актуальна именно в наши дни, так как в современном мире границы объекта насилия расширились, охватывая широкий круг слоев и групп населения, включая семьи с детьми, о чем свидетельствуют данные СМИ о жестоком обращении с детьми в семье и судебные факты в отношении их родителей.

Ключевые слова: насилие, национальное законодательство, социально-правовые проблемы, защита, реабилитация.

Abstract: this article is aimed at analyzing legal ways to prevent the threat of turning it into a widespread phenomenon and restore the rights of children who have been subjected to violence, due to the increase in cases of ill-treatment and violence in Kyrgyzstan, which are currently one of the urgent problems of the socio-psychological service. This topic is relevant today, because in the modern world, the boundaries of the object of violence have expanded to cover a wide range of layers and groups of the population, including families with children, as evidenced by media data on child abuse in the family and judicial facts against their parents.

Key words: violence, children with offenses, national legislation, Social and legal protection, rehabilitation.

Кыргызстанда балдарга карата күч колдонуунун жана зордук-зомбулуктан жабырлангандардын күн санап көбөйүүсүнүн тилекке каршы кеңири жайылган көрүнүшкө айланып бара жаткандыгы өкүнүчтүү. Акыркы кездерде бул көрүнүштүн баланын өлүмү менен аяктап жаткандыгы дагы катталууда. Зомбулук балдардын келечегине, тагдырына балта чабат. Алардын кийинки жашоосуна жана ден соолугунун саламаттыгына гана терс таасирин тийгизбестен, зомбулук балдардын жүрүм-турумунун, мүнөзүнүн тескери жакка өзгөрүүсүнө алып келип эмоционалдык абалына да чоң коркунуч жаратат.

Зомбулук муундан муунга өтүшү мүмкүн. Бул зомбулуктун курмандыгы болгон бала муну кадыресе көрүнүш катары кабылдашы ыктымал жана кийин дагы башка бирөөлөргө карата зомбулукту көргөзүүсү мүмкүн.

Кыргызстанда балдарга карата катаал мамиле жана зомбулуктун кеңири жайылып баратышы түздөн түз балдар укуктарын бузууда.

Өтө көп балдар өз үйүндө, альтернативалык мекемелерде, мектептерде жана абактарда зомбулуктун түрдүү формаларынын курмандыгы же күбөсү болуп калууда. Үй-бүлөдө ата-энелер, бир туугандары тарабынан балдарды сабоо көрүнүшүнө тыюу салынбай жатат. Ал гана эмес мектептерде дагы мугалимдер жана курдаштары тарабынан опузалоо дагы кездешип жаткандыгы маалым. Бул Кыргызстандагы балдардын окуудан баш тартып, мектептен качып, окууга барбай коюусунун негизги себеби болуп саналат. Мектептеги зомбулук жана рэккет өлкөдөгү жаштар арасында зомбулуктун санынын өсүшүнүн бирден бир себеби, мунун натыйжасында окуучулар арасында өз өмүр кыйган учурлар катталууда.

Балдарга карата сексуалдык зордук-зомбулуктун улам өсүп жаткан саны бул багытта көңүл бурууну талап кылууда. Зордуктоону жаап-жашыруу, сексуалдык зомбулуктун курмандыгы болгон балдарды аныктоо жана коргоо механизмдеринин адекваттуу эместиги, тартип коргоо органдарынын чара көрбөгөнү жапа чеккен балдар үчүн түз даттануу механизмдердин жоктугу жана аларды коргой албоо, мындай балдарга психологиялык жардамдын жоктугу балдарды коргоого болгон укугунан ажыратууда.

Кыз ала качуу, бойго жете электе никеге туруу, эрте куракта төрөт жана гендердик зомбулук адатта кыздардын жашоосунун бардык өңүттөрүндө билинет, анын ичинде билим алуу, ден соолук, коргоо жана жумушта.

Интернет кеңири жайылгандыктан улам балдарга карата зомбулук интернеттен коркутуу жана онлайн режиминде сексуалдык эксплуатациялоо өңдүү жаңы формага өттү. Зордук-зомбулукту көрүп өскөн балдар муну жашоонун кадыресе бөлүгү катары кабыл алышы мүмкүн.

Эмгек мигранттарынын балдары көп учурда чоң ата жана чоң энелери менен, туугандарыныкында же интернат мекемелеринде жашашат, бул алардын зомбулуктун ар кандай түрлөрүнө кабылуу тобокелдигинин бузулуусуна алып барат.

ЮНИСЕФтин маалыматтары боюнча Кыргызстанда балдардын 73 %ы үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктардан жана балдардын 83.5 %ы мектептеги зордук-зом-

булуктан жапа чегишкен. БУУнун балдарды коргоо боюнча Балдар фондунун Кыргызстандагы жетекчиси Мунир Мамедзаде ар бир күнү ар бир өлкөдө балдардын зордук-зомбулуктун курмандыгы болуп жаткандыгын айтуу менен «Зордук-зомбулук катуу кагып-силкүү, тулку-боюна оор залака келтирүү, уруп-сабоо, балдарды сатуу, экономикалык жана сексуалдык кыйноого алуу, жашы жете электерди никеге мажбурлоо сыяктуу ар кандай формаларда көрүнөт. Бул феномен ар бир коомдо көйгөйлүү маселе жана бул маселе үй-бүлөлөрдө, менчиктерде жана балдар мекемелеринде келип чыгат. Бул өнүгтө Кыргызстан дагы четте калбайт» деп баса белгилеген.

ИИМдин маалыматына ылайык 2012-жылдан 2018-жылга чейин үй-бүлөлүк зордук-зомбулукка кабылгандардын саны 2415тен 7114 кө чейин өскөн. Андан тышкары Саламаттык сактоо министрлигинин тыянагын карасак, 2012-жылы 721 адам зомбулуктун айынан денесине ар кандай залакат алып кайрылса, 2018-жылы 1527 адам кайрылган. Кыргызстанда балдардын 57%дан көбүрөөгү, 1-14 жашка чейин психологиялык жана физикалык жактан жазалоонун курмандыктары болушкан. 5-17 жашка чейинки ар бир төртүнчү бала балдардын эмгегин пайдаланууга туш болушат, ал эми жашы жете элек кыздардын никеге туруусуна 18 жашка чейинки кыздардын 13 % туш болгон.

Бойго жете элегинде турмуш курган келиндердин кош бойлуу болгондо ден соолугу начарлайт. Ошондой эле мындай кыздар жолдошу тарабынан эмоционалдык жана психологиялык зордук-зомбулукка кабылат.

Акыркы алты жылдагы үй-бүлөлүк зомбулукка кабылган аялдар, жаш балдардын саны кыскарган жок, тескерисинче арбый баштады. Үй-бүлөлүк зомбулук криминалдашып, адамдардын денесине залал келтирилип, сексуалдык ыдык көрсөтүүгө чейин барып, акыры адам өмүрү кыйылган фактылар да өсүүдө.

Өтө көп учурларда курмандыктар социалдык стигмадан жана айланасындагылардын басымынан улам зордук-зомбулук болгон учурлар тууралуу айтышпайт. Ушундай оор кырдаалда укугу бузулган балдардын укугун коргоо иштери алгылыктуу натыйжа алып келбегендиктен, тактап айтканда балдарды зордук-зомбулуктан коргоо мыйзамдары толук ишке ашпагандыктан дагы зордук-зомбулуктун курмандыктары укугун коргоо үчүн аракеттенбестен оор абалга туш болушат. Андыктан коомчулукта мамлекеттик деңгээлде, укуктук- мыйзам чегинде балага карата таш боордук менен мамиле кылып, зордук көрсөткөн адам-айбандарга аёосуз түрдө күрөш жүргүзүү учурдун негизги талабы болууга тийиш.

«Кыргызстанда үй-бүлөлүк зордук зомбулукка каршы мыйзамдар кандай деңгээлде иштейт, толуктоолор керекпи жана дагы кандай жазалар колдонулса болот?» деген суроонун айланасында ой жүгүртүү, жыйынтык чыгаруу коомдун алдына коюлган, кечиктирилгис түрдө ишке ашырылуучу бирден бир негизги милдет экендиги талашсыз.

КРнын «Үй-бүлөдөгү зордук-зомбулуктан социалдык-укуктук коргоо жөнүндөгү» Мыйзамынын 13-статьясына ылайык, зомбулуктан социалдык-укуктук коргоону саламаттыкты сактоо жана билим берүү органдары, социалдык коргоо органдары, өспүрүм-

дөрдүн иштери боюнча комиссия, камкордук жана асырап алуу органдары, өз алдынча башкаруу органдары, мамлекеттик эмес атайын социалдык тейлөө мекемелери, Бей өкмөт Уюмдар жана үй-бүлөлүк зомбулуктун жабырлануучуларын социалдык тейлөөгө байланыштуу иш алып барган жарандар, прокуратура жана сот органдары ишке ашырат.

Андан тышкары, КРнын «Үй-бүлөдөгү зордук-зомбулуктан социалдык-укуктук коргоо жөнүндөгү» Мыйзамы үй-бүлөлүк зомбулукту, анын ичинде өспүрүмдөргө карата жасалган зомбулукту эскертүүгө жана зомбулуктун курмандыгы болгон балдарды реабилитациялоого тийиштүү жоболорду, үй-бүлөлүк зомбулуктан социалдык-укуктук коргоонун атайын ыкмаларын өзүнө камтыйт.

Кыргыз Республикасынын укуктук системасында кандай гана шартта болбосун, анын ичинде үй-бүлөдө балдардын денесине залал келтирүү менен жазалоого тыюу салынгандыгы так жана анык берилген.

КРнын үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо максатында кабыл алынган Мыйзамдарына ылайык, ата-энеси же аны алмаштыруучулар өспүрүмдөрдүн мыйзамдуу кызыкчылыктарын чектесе жана укуктарын бузган болсо, анда алар жоопкерчиликке тартылат.

Прокуратура органдары, аксакалдар соту, Кыргыз Республикасынын Акыйкатчысы, мамлекеттик мекемелер жана башка үй-бүлөлүк зомбулуктан социалдык-укуктук коргоо боюнча субъекттер, КРнын «Үй-бүлөдөгү зордук-зомбулуктан социалдык-укуктук коргоо жөнүндөгү» Мыйзамына ылайык, үй-бүлөдөгү зомбулукту алдына алып эскертүү жана анын курмандыктарына социалдык жардам көрсөтүү боюнча субъект болуп эсептелет. Үй-бүлөдө өспүрүмдөргө карата зомбулук жасалгандыгы жөнүндөгү маалымат берилери менен билим берүү системасынын кызматкерлери ички иштер органдарынын кызматкерлерине жана прокуратура органдарына билдирүүлөрү керек. Алар тез аранын ичинде чара колдонгонго милдеттүү. Ошондой эле, үй-бүлөдөгү балдарга карата жасалган зомбулук фактылары жергиликтүү бийлик органдары же камкордук жана асырап алуу органдары тарабынан байкалган учурда да баардык маалыматтар ички иштер органдарына жана прокуратурага билдирилиши керек. Ал эми социалдык тейлөө боюнча атайын мекемелер, калкты социалдык тейлөө боюнча ишмердүүлүк менен алектенген жарандар менен Бей Өкмөт Уюмдар үй-бүлөлүк зомбулук жөнүндөгү маалыматтарды ички иштер органдарына же прокуратурага зомбулуктун жабырлануучусунун макулдугу менен билдирет. Бирок, үй-бүлөлүк зомбулуктун жабырлануучусу жаш курагы жете элек өспүрүм болгон болсо, анда бул ырайымсыз көрүнүш жөнүндөгү маалыматтарды керектүү органдарга билдирүү үчүн жабырлануучунун макулдугун алуунун кажети жок. Баардык балдар жана анын атынан кайрылгандардын баардыгы тең балага карата жасалган зомбулук маселеси боюнча арыз жазганга укуктуу. Балдарга жасалган зомбулуктун кандай гана түрү болбосун, ал соттун төсөөсү же өспүрүмдөрдүн иши боюнча комиссиянын чечими менен чечилет.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин бир катар жыйындарында дагы балдарга карата жа-

салган зордук-зомбулукка каршы күрөшүү жана анын алдын алуу маселелери кызуу талкууга алынууда. «СССР маалында “Бардыгы балдар үчүн!” деген ураан бар эле. Бүгүнкү күндө балдарды коргоо жаатында мыйзамдар, өкмөттүк эмес уюмдар көп. Бирок балдарга болгон зордук-зомбулук барган сайын күч алууда”. Мындай пикирди 2020-жылдын 22-январда Жогорку Кеңештин жыйынында депутат **Карамат Орозова** сунуштады. Депутат азыркы тапта КРнын Балдар кодексине, Үй-бүлө кодексине, Кылмыш-жаза кодексине тиешелүү түзөтүүлөрдү киргизүү зарылдыгын белгиледи. Ошону менен катар балдардын укуктарын коргоо жаатында өкмөттүк деңгээлде Координациялык кеңеш түзүүнү да сунуштады.

Айта кетсек, өлкөдө балдарга зомбулук көрсөтүү фактыларынын көбөйүшүнөн улам балдарды кордогондорго өлүм жазасын колдонуу демилгеси көтөрүлүүдө. КРнын Конституциясына ылайык, адамдарды өлүм жазасына тартууга жол берилбейт.

Балдардын укугун коргоо боюнча адистерге үй-бүлөлүк зомбулукка кабылган балдардын укугу качан корголот? Деген суроолор менен кайрылган учурда төмөндөгүдөй жооптор алынды: Кумар Эргешова, балдардын укугун коргоо боюнча эксперт: «Көпчүлүк учурда ички жана сырткы миграциянын кесепетинен улам жаш балдар туугандарынын колунда калып, ошол эле туугандарынан ыдык көрүп жатышат. Мисалы, былтыр эле Алтын-Казык жаңы конушунда өспүрүм баланы таекеси машинасына сүйрөткөнү коомчулукта катуу ызы-чуу жараткан. Ал баланын апасы Россияга иштегени кетип, баласын инисине калтырган. Бул бала кичине чоңоё баштагандан бери эле, ар кайсы туугандарында түрткүнчү болгон. Ошол күнү таекесинин үйүнөн майда-чүйдө акча жоголуптур. Таекеси баланы жазалайм деп, анын эки колун байлап, машинасына сүйрөткөн. Убагында ал жигит кармалып, сот иштери териштирилип, бирок кийинчерээк бошотулуп кетти. Бул жерде маселе мындай, мамлекеттик деңгээлде документтер, укуктук нормативдик актылар, мыйзамдар жакшы кабыл алынат. Ал эми иш жүзүнө келгенде чабал болуп атат. Мисалы, жабыркаган баланы убактылуу баш калкалоочу (приют) үйлөргө алып барышат да, андан ары иш жүргүзүлбөй калат. Өзгөчө бул элет жеринде кездешет. Чындыгында элет жеринде социалдык иш жакшы жолго коюлган эмес. Социалдык өнүктүрүү министрлигинин бир эле социалдык кызматкери беш-алты айылга бекитилген. Ал кызматкер беш-алты айылды карап, ошондой үй-бүлөнү аныктап, баланын абалы оор, зордук-зомбулук көрүп атканын билсе да, аны убактылуу баш калкалоочу приюттарга гана алып бара алат. Ал бала алты ай, же бир жылдан кийин ошол эле үй-бүлөгө кайра келет. Бул жерде комплекстүү иш болбой жатат. Негизи балдарды зомбулуктан сактоо үчүн адегенде ата-энеге түшүндүрүү керек. Ата-энеси сыртка кеткенде балада ыза, таарыныч калат. Мээрим көрбөй чоңойгон бала агрессивдүү болот. 2012-жылы бейөкмөт уюмдар балдардын укугун коргоо, үй-бүлөлүк зордук-зомбулукка каршы мыйзамды күчөтүү боюнча сунуш киргизгенбиз. Биздин сунуш кабыл алынып, балдарга зомбулук көрсөткөрдөр 21 жылга чейин эркинен ажыратуу боюнча мыйзамга толуктоолор киргизилген. Бирок өткөндө мыйзамдарга

өзгөртүүлөр киргизилгенде ушул жазанын мөөнөтү азайып калыптыр. Бул жерде системалуу түрдө иштеш керек. Өзгөчө үй-бүлөнүн баалуулуктары тууралуу программа кабыл алынат, бирок аны коомчулуктун мээсине сиңириш керек».

Үй-бүлөдөгү зомбулук – бул бүтүндөй коом үчүн трагедия. Коомдун үрөйүн учурган аялдарга, балдарга карата жасалган катаал мамиле фактыларын мамлекет көңүл буруусуз калтырбастан бир катар иш чараларды жүргүзүп жаткандыгынын бирден-бир далили КРнын Президенти С. Ш. Жээнбековдун Жарлыгы менен 2020-жылды «Аймактарды өнүктүрүү, өлкөнү санариптештирүү жана балдарды колдоо жылы» деп атагандыгында турат. Бекеринен балдарды колдоо жылы деп аталган жок, бул соңку учурда өлкөдө аялдарга жана балдарга болгон зомбулуктун күчөп жаткандыгынан улам келип чыгып олтурат.

Жогоруда аталган Жарлыктын негизинде Кыргыз Республикасынын Өкмөтү да аялдардын жана балдардын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо иштерин күчөтүүгө ниеттенүүдө. Бул тууралуу Кыргыз Республикасынын Премьер-министри Мухаммедкалый Абылгазиев айтты.

«Баткен жана Нарын облустарында жаш энелердин өлүмүнө алып келген үй-бүлөлүк зомбулук фактылары тууралуу жаңылыктар акыркы күндөрү өлкөнү дуу кылды. Алар үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктун курмандыгы болуп, балдар жетим калышты. Энелери күйөөлөрүнүн колунан каза табышты, алар жасаган кылмышы үчүн катаал жазага тартылышат. Акыркы каргашалуу окуялар бүгүнкү күнү үй-бүлөлүк зомбулук көрсөтүү көйгөйү болуп көрбөгөндөй актуалдуу экендигин ачык күбөлөндүрөт. Тилекке каршы, өлкөбүздө аялдар жакындары тараптан зомбулук көргөн учурлар аз эмес. Алар ар кандай себептерден улам ур-токмокко алынып, кордук көрүп келишет. Үй-бүлөдөгү катаал мамиле трагедиялуу аяктаган айрым учурлар бар. Бул жалпы коом үчүн кооптуу белги, анткени жакындарына карата агрессия көрсөткөн адамдар арабызда жүрүшөт. Алар үй-бүлөлүк зомбулукту адаттагыдай, мыйзамга каршы келбеген, адам укуктарын жана эркиндигин бузбаган көрүнүш катары көрүшөт. Үй-бүлөлүк зомбулук – бул инсанга каршы кылмыш жана бүтүндөй коомдун трагедиясы. Тилекке каршы, көп жылдардан бери үй-бүлөдөгү зордук-зомбулук маселеси ачык айтылбай, жаап-жашырылып келүүдө. Ошентсе да үй-бүлөдөгү зордук-зомбулук – бул бир бүлөнүн жеке көйгөйү эмес. Бул укук бузуу, коом мындай ырайымсыздыкка көз жумуп койбошу керек. Зомбулук көрсөткөн адамды актай турган себеп жок жана болбойт дагы. Өлкөдө аялдарга жана балдарга карата жасалган зордук-зомбулукка каршы маанай түзүлүүсү керек. Үй-бүлөдөгү ынтымак менен ырашкерлик – бул жогору баалап, коргой турган жашоодогу маанилүү баалуулук экенин ар бир адам түшүнүүсү зарыл. Ден соолугу чың, бактылуу аялзаты – бул бейпил үй-бүлөнүн жана бакубат улуттун кепилдиги», - деп баса белгиледи Өкмөт башчы.

Мухаммедкалый Абылгазиев жарандарды үй-бүлөдөгү зордук-зомбулуктан коргоону камсыз кылуу

механизмдерин жакшыртуу боюнча улуттук мыйзамдарды өркүндөтүү иштерин активдештирүүнү тапшырды.

Муну менен катар үй-бүлөдөгү зордук-зомбулук жана балдарга жасалган катаал мамиле үчүн жазаны күчөтүү маселесин изилдөө боюнча жумушчу топтун ишмердүүлүгүн тездетүү тапшырмасы берилди. Мухаммедкалый Абылгазиевдин айтымында, бул иш жарандык коомдун жана эл аралык уюмдардын өкүлдөрү менен тыгыз кызматташуунун негизинде аткарылышы керек.

Премьер-министр Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигине Кыргыз Республикасынын Эмгек жана социалдык өнүктүрүү министрлиги жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу уюмдары менен биргеликте үй-бүлөдөгү зордук-зомбулук маселеси боюнча калк арасында түшүндүрүү иштерин күчөтүүнү тапшырды.

ЮНИСЕФ балдарга карата зордук-зомбулукту токтотуу үчүн бардык жааттарда программаларды ишке ашырып келет. Алар: зомбулуктан жапа чеккен балдар үчүн кызмат көрсөтүүлөрдү жакшыртууда өкмөттөргө колдоо көрсөтүү, балдарды коргой турган мыйзам долбоорун иштеп чыгуу, балдарды тарбиялоо боюнча курстар өндүү практикалык программалар аркылуу зомбулукту болтурбоо үчүн жамааттарга, ата-энелерге жана балдарга жардам берүү.

Зомбулуктун тамырын кесүү үчүн ЮНИСЕФ өкмөттөрдү чукул чараларды көрүүгө чакырат. Анын ичинде:

Балдарга зомбулуктун деңгээлин азайтуу боюнча улуттук пландарды даярдоо – бул пландар билим берүү, социалдык камсыздоо, сот адилеттиги жана саламаттык сактоо системаларын, ошондой эле жамааттарды жана балдардын өзүн бириктирет.

Ар кандай зомбулуктун курмандыктары болгон балдардын укуктары бир катар Кыргыз Республикасынын ратификацияланган эл аралык келишимдеринин, КРнын мыйзамдарынын жана башка укуктук актыларынын негизинде корголот.

Адабияттар

1. Жестокое обращение с детьми и пренебрежение их нуждами в семье в Кыргызской Республике. ЮНИСЕФ. - Бишкек, 2010.
2. Жетим, ата-энесинин камкордугунан ажыраган жана кароосуз калган балдардын мекемелеринде адамдын укуктарын сактоо боюнча жүргүзүлгөн мониторингдин отчету. - Бишкек, 2008.
3. Закон КР «О социально-правовой защите от насилия в семье» от 25 марта 2003 г. № 62.
4. Кыргыз Республикасынын «Үй-бүлөдөгү зордук-зомбулуктан социалдык-укуктук коргоо жөнүндөгү» мыйзамы.
5. Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндөгү кодекси.
6. Постановление Правительства КР «О создании отделов по поддержке семьи и детей, и комиссии по делам детей в государственных администрациях районов и исполнительно – распорядительных органах местного самоуправления КР» от 10 июня 2008 г. № 285.
7. Усаров М. К. Право ребенка жить и воспитываться в семье // Ежегодник по правам человека в Кыргызской Республике за 2008 г. - Б., 2009.

Рецензент: к. ф. н., доцент Мусоева Н.К.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВУЗА В ПРОЦЕССЕ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ

КВАЛИФИКАЦИЯСЫН ЖОГОРУЛАТУУ ПРОЦЕССИНДЕГИ ЖОЖНЫН ОКУТУУЧУЛАРЫНЫН БАЙЛАНЫШ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН ЖАКШЫРТУУ

IMPROVEMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF UNIVERSITY TEACHERS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT

Аннотация: В статье рассматривается роль коммуникативной компетентности в профессиональной деятельности преподавателей вуза и приводятся определения различных авторов. Определяется значимость системы повышения квалификации как способ совершенствования коммуникативной компетентности преподавателей вузов. Приводятся составляющие структурные компоненты коммуникативной компетентности и даются их характеристики. Описываются цели, задачи и структура программы курса по совершенствованию коммуникативной компетентности преподавателей в рамках повышения квалификации. Отмечается динамика роста коммуникативной компетентности преподавателей вуза, после прохождения обучения на курсе повышения квалификации по совершенствованию коммуникативной компетентности преподавателей вуза. Приводится описание компетенций, которыми овладеют слушатели, в результате обучения.

Ключевые слова: преподаватель вуза, слушатель курса, повышение квалификации, коммуникативная компетентность, программа курса, компоненты коммуникативной компетентности.

Аннотация: Макалада ЖОЖдун окутуучуларынын кесиптик ишиндеги коммуникативдик компетенттүүлүктүн ролу жана ар кандай авторлордун аныктамалары берилген. Үзгүлтүксүз билим берүү тутумунун мааниси ЖОЖдун окутуучуларынын коммуникативдик компетенттүүлүгүн өркүндөтүүнүн жолу катары аныкталат. Коммуникативдик компетенциянын түзүүчү компоненттери жана алардын мүнөздөмөлөрү келтирилген. Үзгүлтүксүз билим берүүнүн алкагында мугалимдердин коммуникативдик компетенттүүлүгүн өркүндөтүү курсунун программасынын максаттары, милдеттери жана түзүмү сүрөттөлгөн. ЖОЖдун окутуучуларынын коммуникативдик компетенттүүлүгүн жогорулатуу боюнча квалификацияны жогорулатуу курсунан өткөндөн кийин окутуучуларынын коммуникативдик компетенттүүлүгүнүн өсүү динамикасы белгиленди. Окуунун натыйжасында курстун катышуучуларынын өздөштүрө турган компетенциялардын сүрөттөлүшү келтирилген.

Түйүндүү сөздөр: ЖОЖдун окутуучусу, курстун катышуучусу, квалификациясын жогорулатуу, окутуучунун байланыш компетенттүүлүгү, курстун программасы, коммуникативдик компетенттүүлүктүн компоненттери.

Abstract: The article examines the role of communicative competence in the professional development of a university teacher and provides definitions of various authors. The significance of the continuing education system is determined as a way to improve the communicative competence of university teachers. The constituent structural components of communicative competence are given and their characteristics. There are described goals, objectives and structure of the program of the course to improve the communicative competence of teachers in the framework of continuing education. There is noted dynamics of the growth of the communicative competence of university teachers after passing training in a refresher course to improve the communicative competence of university teachers. There is given a description of the competencies, for which as a result of training course listener will master.

Key words: university teacher, course listener, professional development, communicative competence, course program, components of communicative competence.

В современной системе высшего образования актуальной проблемой является совершенствование обучения и воспитания студентов. Одним из показателей эффективности обучения является наличие гармоничного взаимодействия преподавателя и студентов, так как успешность обучения и развития студентов во многом определяется их отношениями, основанными на личностно - гуманном подходе. Педагогическое взаимодействие можно считать эффективным, если между преподавателем и студентом закрепляются и развиваются позитивные межличностные отношения, способствующие личностному росту обеих сторон. Таким образом, преподавателю необходимо обладать способностью и умением успешного разрешения возникших различных ситуаций в своей профессиональной деятельности, от положительных исходов которых, зависит эффективность всего учебно-воспитательного процесса.

Нередко, преподаватели имеющие, высокую профессиональную подготовку, испытывают серьезные затруднения в коммуникативной сфере педагогической деятельности, что говорит о недостаточном уровне сформированности их коммуникативной компетентности. **Коммуникативная компетентность** - это способность преподавателя вести эффективное коммуникативное взаимодействие с другими участниками педагогического процесса. Без владения определенным уровнем коммуникативной компетентности, преподавателю сложно проявить готовность к решению задач в профессионально-педагогической деятельности, что отражается на общей профессиональной компетентности преподавателя.

Авторы Е.В. Сидоренко, И.В. Макаровская, Л.А. Цветкова и др., рассматривают коммуникативную компетентность как отдельную характеристику личности, Ю.Н. Емельянов, как индивидуальное качество и определенное состояние сознания группы индивидов, а В. А. Спивак и В.Н. Куницына – как элемент более широкого понятия. [5, 276]

В компонентном составе компетентности, принятого Советом Европы, т.е. те компетентности, которыми должны обладать европейцы, входит и коммуникативная компетентность. [1]

Компоненты в структуре коммуникативной компетентности преподавателя мы выделили следующим содержанием: **мотивационно-ценностный** (наличием интереса и потребности к общению, проявлением ориентации на установление отношений сотрудниче-

ства, ориентации на адекватность восприятия и понимания, ориентации на достижение компромисса при межличностных коммуникациях, готовность к профессиональному совершенствованию и самореализации преподавателей); **когнитивный** (владение знаниями о нормах общения, способах ведения диалога, приемами коммуникации); **деятельностный** (умение осуществлять коммуникативную организацию профессионально-педагогической деятельности, делать анализ и давать оценку профессиональной коммуникативной ситуации, умение правильно делать выбор коммуникативных стратегий и выстраивание коммуникативных тактик, владение способами решения коммуникативных задач); **регулятивно-рефлексивный** (коммуникативный самоконтроль и готовность преподавателя к саморегуляции, анализ оценки эффективности собственного профессионального коммуникативного акта на основе рефлексии достигнутых коммуникативных целей и осмысление путей своего совершенствования в профессиональной коммуникации, готовность к сопереживанию и эмпатии).

Проблема совершенствования коммуникативной компетентности преподавателей является частью сложной проблемы совершенствования его профессионально значимых качеств.

В настоящее время актуальным способом повышения профессиональных и личностных качеств педагогов является система повышения квалификации. Система повышения квалификации призвана обеспечить непрерывный процесс профессионального роста педагогов. В Кыргызстане действует положение о порядке повышения квалификации педагогических и руководящих работников образования, которое основывается на следующих нормативных документах: «Закон об образовании», «Закон о статусе учителя», «Трудовой кодекс КР», а также нормативно-правовых актах, регулирующих дополнительное профессиональное образование. [2, 1] Согласно данному положению, педагогам необходимо один раз в пять лет повышать свою квалификацию, в целях углубления, систематизации, обновления профессиональных знаний, развития практических умений и навыков, в связи с постоянным повышением требований к уровню квалификации и необходимостью освоения новых способов решения профессиональных задач. [3, 1]

В настоящее время институты и центры по повышению квалификации педагогов, предусматривают в основном совершенствование профессиональных

предметных компетенций и компетентностей, и мало внимания отводится повышению личностных компетентностей, в частности, рассматриваемой нами «коммуникативной компетентности преподавателей».

Разработка методов, форм и педагогических условий совершенствования коммуникативной компетентности преподавателей вуза, является одной из проблем высшего образования на современном этапе. Эффективным способом совершенствования коммуникативной компетентности преподавателей вуза, на наш взгляд, является система повышения квалификации педагогических кадров. Именно в ситуации повышения квалификации создается локальная образовательная среда как «функциональное и пространственное объединение субъектов образования, между которыми устанавливаются разноплановые групповые связи». [4, 76]

В целях совершенствования коммуникативной компетентности преподавателей вуза, нами бы раз-

работан и предложен специальный курс «Коммуникативная компетентность преподавателя», проводимый в рамках повышения квалификации (72 часа), который позволил слушателям овладеть коммуникативными умениями и навыками при реализации активных форм и методов обучения (лекции, тренинги, дискуссии, семинары, упражнения), подробно описанные в учебной программе курса.

Целью данного спецкурса является совершенствование коммуникативной компетентности преподавателей вуза.

Задачи курса: получение преподавателями теоретических знаний о компетентностном подходе, структуре и роли коммуникативной компетентности; раскрытие мотивов, ценностей и интереса к непрерывному личностно-профессиональному росту и самосовершенствованию в профессиональном общении; выработка коммуникативных умений и способностей, применяемых при взаимодействии с субъектами образовательного процесса.

Требования к структуре программы курса

№ п/п	Наименование модулей	Всего часов	Аудиторные часы		СРС	Контроль
			Лекции	Практические занятия		
1	2	3	4	5	6	7
1	Модуль 1 Компетентностный подход в современном образовании	5	2		2	1
2	Модуль 2 Коммуникативная компетентность как компонент профессиональной компетентности преподавателя вуза	9	4	2	2	1
3	Модуль 3 Мотивационно-ценностный компонент в структуре коммуникативной компетентности преподавателя вуза	11	2	4	4	1
4	Модуль 4 Когнитивный компонент в структуре коммуникативной компетентности преподавателя вуза	11	2	4	4	1
5	Модуль 5 Деятельностный компонент в структуре коммуникативной компетентности преподавателя вуза	20	4	8	6	2
6	Модуль 6 Регулятивно-рефлексивный компонент в структуре коммуникативной компетентности преподавателя вуза	16	4	6	4	2
Итого:		72	18	24	22	8

Разработанный курс обеспечивает успешность совершенствования коммуникативной компетентности преподавателей вуза и способствует эффективной реализации и развитию субъективной позиции преподавателя вуза.

Программа специального курса состоит из 6 модулей. Каждый модуль включает теоретические лекции, на которых, слушатели знакомятся в вопросах о компетентностном подходе в образовательной среде вуза, о понятиях, компонентах, критериях и уровнях коммуникативной компетентности преподавателей вуза.

Практические занятия включают: дискуссии, упражнения, игры, которые дают возможность осознать преподавателям ценностно-смысловые ориен-

тации в профессии, значимость формирования открытости в межличностном взаимодействии; умения адекватно воспринимать коммуникативный процесс, способность достигать компромисс при общении со студентами и коллегами. Упражнения способствуют совершенствованию у слушателей открытости, гибкости, общительности, ответственности, способствовали проявлению и развитию способности к самораскрытию в общении, выработке эмпатии.

В результате обучения слушатели курса будут знать:

- о компетентностном подходе в образовании;
- о структуре и компонентах коммуникативной компетентности.

уметь:

- устанавливать коммуникативный контакт со студентами;
- ориентироваться в коммуникативной ситуации и точно подбирать языковые средства;
- понимать, слышать и слушать обучающихся;
- выравнивать эмоциональное напряжение;
- проявлять эмпатию в различных ситуациях.

владеть:

- грамотной устной речью;
- приемами уверенного поведения;
- невербальными средствами общения.

Таким образом, программа курса по совершенствованию коммуникативной компетентности, направлена на совершенствование у слушателей, умений вести эффективное коммуникативное взаимодействие со студентами и коллегами, на выработку

умений оказывать коммуникативное влияние, правильно вести коммуникативную организацию профессионально-педагогической деятельности.

Литература:

1. Дж. Равен. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация. -М., 2002.
2. Положение о порядке повышения квалификации педагогических и руководящих работников образования КР. -Б., 2017.
3. Положение о дополнительном профессиональном образовании в КР. -Б., 2004.
4. И. Ю. Кузнецова. Развитие субъективной позиции педагога в процессе повышения квалификации. Монография. -Кемерово, 2014.
5. Соловьева О.В. Коммуникативная компетентность психолога: подходы и концепции/О.В. Соловьева//Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – 2012. - № 1 (8). – С. 267-270.

Рецензент: д. п. н. проф. Р. Н. Токсонбаев

СТУДЕНТТИН ТЕКСТТИ ТҮШҮНҮҮДӨ ОЙЛОО – КАБЫЛДОО ПРОЦЕССИН ӨНҮКТҮРҮҮ

ПРОЦЕСС РАЗВИТИЯ МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТА В ПОНИМАНИИ ТЕКСТА

THE PROCESS OF DEVELOPING THE STUDENT'S THINKING IN UNDERSTANDING THE TEXT

Аннотация: Бул илимий макалада студенттердин ой-жүгүртүүсүн, сүйлөө речин өстүрүүдө – тексттин ролу чоң. Кыргыз тилиндеги тексттерди окутуп, үйрөтүү менен студенттердин өз эне тилинде туура сүйлөөсүнө, өз оюн башкаларга ачык, так жеткире билүүсүнө, баарлашуу чеберчилигине, оозеки кеп ишмердүүлүгүнө, диалог, монолог, маектешүү, пикирлешүү, өз алдынча жазуу жүзүндө баяндама, дил баян, эссе жаза алуусуна алып келет. Кептин ар кыл стилдери жана түрлөрү боюнча практикалык иштерди аткара алуусу, кырдаал шартка ылайык логикалуу, аргументтештирип, далилдүү сүйлөй билүүсүнө, иш кагаздарынын үлгүлөрүн даярдай алуусуна, тактап айтканда, кыргыз тили сабагынан алган билгичтик, көндүмдөрүн өзүнүн турмушунда кенен пайдалануу менен, муктаждыктарын канааттандыра алуусуна алып келүү жагдайы каралган.

Түйүндүү сөздөр: ой жүгүртүү, "сынчыл ойлом", гетерономия, оюн анализдөө, автономия, шарттык контекст, ойлоноу фазасы, фактологиялык билимдин маанилүүлүгү, дүйнөтааным.

Аннотация: Роль текста в процессе развития речи и воображения очень велика. Через чтение текстов на кыргызском языке студентов учим грамотно говорить на родном языке, аргументированно и четко выражать свою мысль, а также учим мастерству общения, составлению диалогов и монологов, умение вести беседу, развиваем навыки письменной речи: самостоятельному составлению эссе, сочинений и изложений. Выполнение практических занятий разных стилей и видов речи учит аргументированно, логически последовательно, обоснованно говорить, составлять образцы деловых документов т.е. умению широко применять знания, полученные на занятиях кыргызского языка, на практике.

Ключевые слова: мышление, "критическое мышление", гетерономия, анализ мыслей, автономия, условный контекст, фаза мышления, важность фактологических знаний, мировоззрение.

Abstract: the role of text in the development of speech and imagination is very great. Through reading texts in the Kyrgyz language, students are taught to speak their native language correctly, to Express their thoughts clearly and clearly, as well as teach communication skills, making dialogues and monologues, the ability to conduct a conversation, develop writing skills: independent writing of essays, essays and presentations. Performing practical classes of different styles and types of speech teaches you to speak logically, logically consistently, reasonably, make samples of business documents, i.e. the ability to widely apply the knowledge gained in the Kyrgyz language classes in practice.

Keywords: thinking, "critical thinking", heteronomy, analysis of thoughts, autonomy, conditional context, phase of thinking, importance of factual knowledge, worldview.

Адам ой жүгүртүү менен логикалык бир бүтүмгө келип, андан соң оюн башка бирөөгө билдире алат. Мындай процесс адам баласынын ички монологу же ички кеби деп аталат. Студенттерге акыл-эсинде оюн анализдөөгө, бышып жетилген информацияны гана коммуникативдик бирдик катары сыртка алып чыгууга үйрөтүү зарыл. Келечектеги кесипкөй адистерди тил үйрөтүүдө компьютердик программаларда иштей билүүгө, интернет аркылуу керектүү билимдерди алууга даярдоого басым жасоо аркылуу ой жүгүртүүлөрүн шыктандырууга, ички кебин ырастоого, тилдик билимдерин өркүндөтүүгө жетиштирүү бирден-бир зарыл маселелерден. Компьютердик негизде тил үйрөтүү дидактикалык даярдыкты талап кылат.

Бул жагдайдан алып караганда маалыматтык компетенттүүлүк – негизги компетентциялардын бири болуп саналат. Анын объективдүү жана субъективдүү жактары бар. Студенттердин маалыматтык компетенттүүлүгүн өнүктүрүү милдеттерине төмөнкүлөр кирет:

а) информатика жана маалыматтык коммуникациялык технологиялар тармагынан билимдер жана шык – жөндөм менен байытуу;

б) коммуникативдик, интеллектуалдык жөндөмдөрдү өнүктүрүү;

в) бирдиктүү маалымат мейкиндигинде интерактивдүү диалогду ишке ашыруу.

Бул компетенттүүлүктө билим алуучулардын дүйнөнү таанып билүүсүнө жана инсан катары калыптанышына көмөктөшкөн билим, билгичтик, билимдүүлүктүн жашоосу деп белгилешет.

Үйрөнүп жаткан тилинде алган маалыматын студент өз турмушунда кеңири колдоно алат. Себеби кыргыз тилинин практикалык курсу студенттердин өз эне тилинде туура сүйлөөсүнө, өз оюн башкаларга ачык, так жеткире билүүсүнө, баарлашуу чеберчилигине, оозеки кеп ишмердүүлүгүнө, диалог, монолог, маектешүү, пикирлешүү, өз алдынча жазуу жүзүндө баяндама, дил баян, эссе жаза алуусуна алып келет. Кептин ар кыл стилдери жана түрлөрү боюнча практикалык иштерди аткара алуусу, кырдаал шартка ылайык логикалуу, аргументтештирип, далилдүү сүйлөй билүүсүнө, иш кагаздарынын үлгүлөрүн даярдай алуусуна, тактап айтканда, кыргыз тили сабагынан алган билгичтик, көндүмдөрүн өзүнүн турмушунда кенен пайдалануу менен, муктаждыктарын канааттандыра алуусуна алып келет.

Студент айтуучу же жазуучу тарап катары оюн топтоштуруп, анализдеп, сын көз менен карап, жетишүүсү жөн. Натыйжада, азыркы күндө психологиялык сынчыл ойлом деген ойлонуу процессине кайрылууга туура келет.

Сынчыл ойлом – бул жакшы жолго коюлган педагогикалык процесстин натыйжасы, мындагы максат жазуучу менен окуучунун ортосундагы түшүнүүчүлүккө негизделген болот да, автордун баяндоо жолу менен берилген информациялык подтексттүү ойду түшүнүү аркылуу көркөм эстетикалык кабылдоосун өнүктүрөт. Автордук айтайын деген импликациялык каражаттар менен берилген маанилик, маңыздык информациясы окуучу менен автордун түшүнүүчүлөрүнө ылайыкталган болот. Ошонун натыйжасында окуучунун өзүнө коюлган наркы, баасы калыптанат, сынчы

ойлом өнүгөт. Студент эркин сүйлөөгө, башкаларды уга билүүгө үйрөнөт. Үйрөнгөндөрүн эсине сактайт. Бул студенттин милдетине кирет. Ал эми сабактын өбөлгөсү ошол сабак студентке пайдалуу болуш үчүн, ал жеке, жупта, коллективде иштей алууну, мамиле түзүүнү билиш керек. Өз оюн чыгармачылык менен демонстрациялай алышы жөн. Интерактивдүү методдун тил үйрөтүүчүлүк жагдайда кеңири пайдалануу менен жогоруда кеп кылган угуу, сүйлөө аракеттеринин аркасында бөтөн тил үйрөнүп жаткан студентке кенен мүмкүнчүлүк түзүлөт. Угуу, сүйлөө аракеттерин ишке ашыруу менен тилдик запасы (кору) түзүлө баштайт.

Тилди үйрөтүүдө адамдын ички кебин калыптандыруунун интерактивдүү методдорунун бири-бул сынчыл ойлом болуп саналат. Бүгүн билим берүү парадигмасы өзгөргөн мезгилде жогорку окуу жайларда реформалоонун башкы багыттарынын бири окутуунун традициялуу моделинен компетенттүүлүккө өтүү эң негизги багыт болуп эсептелинет. Сабак учурунда текст менен иштөөдө, окутуучу менен студенттин ортосунда жогорку деңгээлде өз ара аракеттенүү байкалган учурдагы билим берүүнү интерактивдүү деп атайбыз.

Интерактивдүүлүк – бул студенттин шыгына, суроо талаптарына негизделип, билим берүүнүн сапаттуулугун арттырууда, өркүндөтүүдө, жаңылоого багытталган окутуудагы дидактикалык иш-аракеттердин системасы. Латын тилинен кабыл алынган бул термин «интер» аралыгы, ортосу, ичиндеги деген маанини, «актив» болсо аракет дегенди түшүндүрөт. Интерактивдүүлүк– окутуу процессинде студенттердин окутуучу менен үзгүлтүксүз, биргелешкен иш-аракети, белгилүү бир натыйжага жетүүгө болгон бирдиктүү аракет. Азыркы күндөгү педагогиканын негиздерине ылайык мамлекеттик тилди экинчи тил катары окутууда кеңири колдонулган интерактивдүү усулдарды, ыкмалар көп. Алардын ичинде сынчыл ойлом стратегиясын алып көрөлү.

Сынчыл ойлом стратегиясы :

- Студенттердин жекече билимдерин көзөмөлдөйт;
 - Маалыматты көңүл коюп, ынтаа жүргүзүүсүн активдештирет;
 - Изилденген материалды жаңы маалымат менен байланыштырууга жардам берет ;
 - Компетенттүү жөндөмдөрүн калыптандырат;
 - Теманы тереңдетип үйрөнүүгө стимул берет.
- “Сынчыл ойлонууну өстүрө турган окуу жана жазуу” долбоору үчүн, эң негизги талап, жооп бере турган ойлоо процесстери гана ылайыктуу.
1. Ар бир студенттин ой-пикири болууга тийиш.
 2. Татаал проблемаларды чече билүү жөндөмдүүлүгү.
 3. Талаш-тартышты далилдүү жүргүзө билүү жөндөмдүүлүгү.

Ал эми окумуштуу Паоло Фреирдин айтуусу боюнча билим берүүдөгү “сынчыл ойлом” студенттин жана окуучунун өзүн-өзү баалоо сезимин өсүү зарылдыгы, анын өз тагдырына активдүү таасир берүүгө умтулуусу менен багытталат.

Мисалы психолог Жан Пиаже төмөнкү “Гетерономия” жана “Автономия” деген түшүнүктөрдү пайдаланган.

Гетерономия – көзүн карап, сыйлоо менен мамиле кылуу.

Автономия көз каранды эместик, өзүнө ишенгендик (тескерисинче – сен дүйнөнү сүрөттөп, ал жөнүндө пикир аласың, – дейт Жан Пиаже [5, 136-б.].

Студенттик автономдуулугун алган темага же болбосо текстке катуу талап кое билет, анын оң жана терс жактарын интерграциялоо жана дифференциялоого жетишүүсү керек.

Сынчыл ойлом – маалыматты кабыл алуудан башталып, ал боюнча белгилүү чечимге келүү менен бүтө турган татаал ой процесси, – деп эсептейт америкалык Клуст менен Блум окумуштуулары [8, 327-б.].

Келечек – маалыматка сын көз менен карап, өзүнүн реалдуу дүйнөсүн кура билгендердики деп айтып келишет окумуштуулар. Улам өзгөрүлүп жаткан коомдук чөйрөдө өзүн алып жүрүүдө да, ар бир инсан маалыматты ылгаганды, кайсынысы маанилүү, кайсынысы экинчи, үчүнчү планда экендиги жөнүндө чечим кабыл алганга үйрөнүүсү керек. Кандай гана маалымат берүүчү текст болбосун ар бир студенттин сын көз карашы калыптанууга тийиш. Бирок бул дароо эле ишке аша койбойт.

Бул үчүн ойду калыптандыруунун негизги үч этабын кароо керек. Бул маалыматты топтоо менен эс тутумга таасир этүү, түшүнүү, ойлоону процесстерден турат.

Эгерде белгилүү бир тема боюнча ойлоо процессинин башталышы жөнүндө ой жүгүртүү болсо туюмга таасир этүү же чакыруу этабы деп аталат. Аудиторияда негизди (основа) таасир этүү же чакыруу стадиясында колдонуп, студенттер тапшырма ала алышат. Адегенде “мээ чабулу” жолу менен алардын билген нерселери же билем деп эсептеген маалыматтары менен мазмундуу – концептуалдуу шартта уюшулат. Бул фазада эгерде окутуу процессинде болсо, студенттер өзү азыраак сүйлөп, аудиторияга көбүрөөк сүйлөөгө, оюн билдирүүгө мүмкүнчүлүк берүү жагы маанилүү. Мында окутуучу жол көрсөтүүчү, багыт берүүчү болушу керек жана аудиторияны ойлонгонго аргасыз кылууга, дүйнөтаанымдын пикирин калыптандырууга тийиш, ошол эле мезгилде ой-пикирин кунт коюп угуу жана өз оюн (ички жана тышкы) тактоо аркылуу айта алууга жетишип турушу зарыл.

Өздөрүнүн эмне билери жөнүндө, ошондой эле студенттердин ойлоно башташына түрткү берүү, кызыгуусун арттыруу жагы окутуучудан көп нерсени талап кылат.

Өздөрүнүн чыгармачылыгын жаңы маалыматты аң-сезими менен сындан өткөрүп түшүнүш үчүн окуу процессине активдүү катышуусу абзел.

Аудитория автордук максаты подтекстте жана ачык текстте таандап түшүнүк алганда гана ички ойлоо – кебин, кабылдоосун сыртка чыгара алат, айтып туюндурганда гана автор – окуучунун ортосундагы байланыш активдүү болот.

Экинчи этап – түшүнүү этабы. Бул фаза жаңы маалымат же идеялар менен студенттер менен байланышкан этабы. Бул байланыш текстти окуу (жазуу текстти эле эмес, көркөм искусствосунун башка түрүндө да) сүйлөп жаткан сөздү угуу же тажрыйба алмашуу абалында болушу мүмкүн. Бул жерде автор же баяндоочу студенттерге өтө пассивдүү таасир көрсөткөн фаза болуп эсептелет. Мына ушул баскычта – (танычта) студенттер ишке өз алдынча жана активдүү катышууга тийиш.

Тактап айтканда, чакыруу фазасын кыймылга келтирүү этабы болуп эсептелет.

Мурунку билим менен жаңы билимдин байланышы жогоруда белгилегендей мурдагы топтолгон мазмундуу – концептуалдуу информациянын билим негиздеринин үстүнө дагы жаңы маалыматтар кошулат. Экинчи бир маанилүү милдет – бул студенттердин өздөрүнүн эмнени түшүнгөнүн байкоосуна көмөктөшүүчү этап болуп эсептелет.

Үчүнчү этап – ойлоону фазасы. Жаңы билим так ушул учурда бекемделет жана ага жаңы түшүнүктөрдү кошуу үчүн жаңылыктарды камтыган жаңы маалыматтарды өзүнүн элес – түшүнүктөрүн активдештиришет. Бул фазада студент аудиторияда жаңы идеяларды же маалыматтарды өздөштүрүү менен өзүнүн калыптандыруусу, кыймылга алып келүүсү, же башкаларга айтып берүүгө жеткирүүсү болуп саналат.

Бул баскычта өз көз карашы менен эркин ой жүгүртүүгө жана чыгамачылыкка ээ болууга түркү берет.

Өз ара пикир алышуу менен тигил же бул идеялар жана маалыматтар аркылуу бир жыйынтыкка келүүсү зарыл болуп эсептелет. Ушул жыйынтыктын натыйжасы текстти түзөт.

Текст мааниси жана грамматикалык, логикалык жагынан байланышып турган эки же андан көп сүйлөмдүрдөн турат.

“Текст кеп чыгармачылыгы менен байланышкан. Маанилүү бир бүтүндүктү туюндурган, аталышы, башталышы жана аякталышы бар жумурулукка ээ болуп турган, жогорку фразалык маанилүү бирдиктерден түзүлгөн, лексикалык, грамматикалык, логикалык өз ара байланыштарга ээ, стилистикалык жанрдын бирине тиешелүү, максаттуу жана прагматикалык мүнөзгө ээ жазуу түрүндө ишке ашырылган чыгарма текст болот”, – деген профессор С.Өмүралиева [7, 170-б.].

Текстте сүйлөмдөр орду-орду менен биринин аркасынан бири логикалык ырааттуулукта жайланышат да, жогорудагы айтылган үч фазанын жыйынтыгы информация, текст жөнүндөгү толук маалымат бир бүтүндүккө келет. Зат, окуя, кубулуш ж.б. жана аны чагылдыруучу информациялык булак жана анын лингвистикалык негизи, анын адам акыл туюмуна таасири, аны кайрадан “иштеп чыгуу” механизми өз ара айлампаны түзүп, адам жана анын акыл-эси деген айлана (круг) түзүлөт.

Ар кандай маалымат, анын жаралышы, таралыш чеги биз жана бизди курчап турган чөйрө дегенден келип контекстти же текст жаралган жагдай – шарттык контекстте аткарылат. Эгерде мурда айтылган окуяны же маалыматты окуган же уккан болсок анда биз текстти уланта алабыз. Эгерде мурда айтылгандарды окубай, укпай туруп кийинки окуяны, маалыматты өзүнчө уксак же окусак, эмне жөнүндө айтылып жатканы бизге түшүнүксүз болот.

Ошентип, студент тексттин эң маанилүү белгиси – байланыштуулук, башкача айтканда, текстте-

ги окуянын, маалыматтын же аңгеменин логикалык жактан бирдиктүүлүгүн түшүнүп, кабылдап, алган маалыматын ички кеби аркылуу ырастап анан тышка чыгарат.

Адабияттар:

1. Акматов Б.М., Мукамбетова А.С. Кыргыз тилин окутуунун инновациялык технологиясы I, II бөлүк. (Теория жана практика). -Б., 2010.
2. Валькова И.П., Низовская И.А., Задорожная Н.П., Буйских Т.М. Как развивать критическое мышление (Опыт педагогической рефлексии). -Б., 2005.
3. Кулибина Н.В. Зачем, что и как читать на уроке. Санкт-П.: Златоуст. 2015.
4. Сыдыкбаева М.М. / Кыргыз тилин ЖОЖдордо экинчи тил катары окутуунун лингводидактикалык негиздер /Монография. -Б., 2016, 238 б.

5. Стил Ж., К. Медерис, Ч. Темпл. Сынчыл ойлорду өнүктүрүүнүн негиздери. 1, 2, 3, 4 колдонмо. -Б.: Фонд “Сорос-Кыргызстан”, 1998.

6. Низовская И. Словарь программы “Развитие критического мышления через чтение и письмо”. -Б., 2003.

7. Өмүралиева С.Ө. Текст: Семантика, структура. -Б., 2002.

8. Бейли, Н Математика в биологии и медицине. [Электронный ресурс] / Н.Бейли; Пер. с англ. Е.Г. Коваленко. – М.: Мир, 1970. – 327 с.

9. Развитие таксономии творческого самовыражения через понятийный аппарат математической теории игр. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://habrahabr.ru/post/195882/>

10. Таксономия Блума. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ansya.ru/health/taksonomiya-bluma/main.html>

Рецензент: п.и.д., М.М. Сыдыкбаева

УДК: 364.046.6

DOI: 10.35254/bhu.2021.52.4

Саякова Айзада

БГУ им. К. Карасаева,

Садырова Г.К.

к.ф.н., доцент БГУ им. К. Карасаева

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ОСУЖДЕННЫХ В РАМКАХ ИНСТИТУТА ПРОБАЦИИ

ПРОБАЦИЯ ИНСТИТУТУНУН АЛКАГЫНДА СОТТОЛГОНДОРДУ СОЦИАЛДЫК- ПСИХОЛОГИЯЛЫК ЖАКТАН КОШТОО

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF CONVICTS IN THE FRAMEWORK OF THE PROBATION INSTITUTE

Аннотация: Статья посвящена анализу становления института пробации в Кыргызской Республике, также одной из актуальных проблем современности – содействию успешной социальной адаптации осужденных, освободившихся из мест лишения свободы. Раскрыта проблема эффективности применения пробации как формы социально-правового контроля над осужденными, которые состоят на учете в службе пробации. Касаясь частных проблем психолого-педагогической деятельности в исправительных учреждениях, необходимо рассмотреть вопрос организации этой работы с отдельными категориями осужденных, нуждающихся в особом подходе. Актуальной задачей для психологических служб исправительных учреждений в обеспечении воспитательной работы остается повышение уровня психологической культуры и компетентности воспитателей, обучение их профессионально значимым психологическим навыкам и методам работы, умению грамотно взаимодействовать с психологом и использовать полученные от него сведения и рекомендации.

Ключевые слова: пробация, социальная адаптация, контроль, осужденные.

Аннотация: Бул макала Кыргыз Республикасында пробация институтунун калыптануусуна, ошондой эле учурдагы актуалдуу проблемалардын бири – эркиндигинен ажыратуу жерлеринен бошотулган соттолгондорду ийгиликтүү социалдык көнүктүрүүсүнө көмөктөшүүгө арналган. Пробация кызматында эсепте турган соттолгондорго социалдык-укуктук контролдоонун формасы катары пробациянын натыйжалуу колдонуу көйгөйү ачылып көрсөтүлгөн. Түзөтүү мекемелериндеги психологиялык-педагогикалык иштердин жеке проблемаларына токтолгон бул ишти өзгөчө мамилеге муктаж болгон соттолгондордун айрым категориялары менен уюштуруу маселесин кароо зарыл. Психологиялык кызматынын актуалдуу милдеттеринин бири түзөтүү мекемелерде тарбиялык иштерди камсыз кылуунун деңгээлин жогорулатуу, психологиялык маданият жана компетенттүүлүгүн тарбиячылардын, окутууга жана алардын кесиптик маанилүү психологиялык көндүмдөрүнө жана ыкмаларына өз ара аракеттенүүдө психологдон алынган маалыматтарды жана сунуштарды колдонууга шарт түзүү.

Түйүндүү сөздөр: пробация, социалдык адаптация, көзөмөл, соттолгондор.

Abstract: The article is devoted to the analysis of the formation of the Institute of probation in the Kyrgyz Republic, as well as one of the most pressing problems of our time- the promotion of successful social adaptation of prisoners released from prison. The problem of the effectiveness of probation as a form of social and legal control over

prisoners who are registered in the probation service is revealed. Regarding specific problems of psychological and pedagogical activity in correctional institutions, it is necessary to consider the organization of this work with certain categories of convicts who need a special approach. An urgent task for the psychological services of correctional institutions in providing educational work remains to increase the level of psychological culture and competence of educators, training them in professionally significant psychological skills and methods of work, the ability to competently interact with a psychologist and use the information and recommendations received from him

Keywords: probation, social adaptation, control, convicts.

Новая уголовно-исполнительная политика ориентирует деятельность сотрудников пенитенциарных учреждений на социально-педагогическую направленность воспитательной работы с осужденными в достижении цели их исправления и предупреждения совершения ими новых преступлений. В решении этих вопросов трудно переоценить роль психологической службы.

Закон «О пробации» в Кыргызстане вступил в силу с 1 января 2019 года. Осужденному пробация дает шанс реинтегрироваться в общество без вынужденной изоляции. Пробация – совершенно новый институт для Кыргызстана, который сочетает в себе меры государственного принуждения. Закон о пробации предусматривает возможность более гуманного наказания, не связанного с лишением свободы для лиц, совершивших нетяжкое преступление. Пробация дает шанс оступившемуся человеку исправиться, оставаясь на свободе. Если человек не хочет и не принимает данные условия, тогда его отправят в места лишения свободы.

Орган пробации исполняет наказания, не связанные с лишением свободы. Сюда входят такие виды наказания, как общественные, исправительные работы и ограничения поведения. Последнее исключительно для несовершеннолетних.

В основе системы заложен механизм исправления осужденного и оказания ему содействия в виде социального сопровождения, применение к нему мер социально-реабилитационного и социально-коррекционного характера.

Исходя из данной нормы, пробация состоит в получении больших возможностей для проведения индивидуальной работы с правонарушителями, и как положительный результат – достижение одной из целей – исправления осужденных, избежав, тем самым различные негативные последствия, которые имеют место при изоляции осужденных.

На внедряемую Кыргызстаном службу пробации возлагается большая роль по снижению тюремного населения, работу по социальной адаптации к жизни в гражданском обществе.

Становление института пробации в Кыргызской Республике обусловлена с рецепцией международных стандартов.

Институт пробации имплементирован в Уголовно-исполнительном кодексе Кыргызской Республики 2017 г. Пробационный надзор (пробация) осуществляется в отношении лиц, освобожденных судом от отбывания наказания в виде лишения свободы не более пяти лет с применением пробационного надзора, на срок, установленный приговором суда.

В процессе осуществления пробационного надзора органы пробации:

1. Ведут учет лиц, в отношении которых судом применен пробационный надзор;

2. Разъясняют порядок исполнения возложенных судом надзорных требований и пробационных обязанностей, привлечения к ответственности за их неисполнение и нарушение условий пробационного надзора;

3. Проводят изучение личности осужденного, состояния здоровья, уровня его образования, трудовой занятости, наличия места жительства, а также выясняют иные сведения для определения объема социально-правовой помощи;

4. Разъясняют порядок предоставления социально-правовой помощи, осуществления и прекращения пробационного надзора, а также устанавливают дни явки для регистрации и участия в профилактической беседе;

5. Осуществляют иные функции, предусмотренные законодательством.

На основе изучения личности и жизненной ситуации осужденного орган пробации с непосредственным его участием составляет план пробационного надзора (план ресоциализации осужденного) и индивидуальную программу оказания социально-правовой помощи. В план пробационного надзора (план ресоциализации осужденного) и индивидуальную программу оказания социально-правовой помощи с согласия осужденного включаются дополнительные мероприятия, направленные на исправление и ресоциализацию осужденного. В период осуществления пробационного надзора в план пробационного надзора (план ресоциализации осужденного) и индивидуальную программу оказания социально-правовой помощи могут вноситься изменения и дополнения.

Основным направлением социально-правовой помощи, осужденным является оказание содействие в получении образования, профессии, трудоустройстве, медицинском лечении, а также в обеспечении правовой помощи.

Кроме того, в процессе воспитательного воздействия на осужденных следует учитывать специфику этой работы с различными категориями правонарушителей, которая требует глубокого знания их психологических особенностей.

Актуальной задачей для психологических служб исправительных учреждений в обеспечении воспитательной работы остается повышение уровня психологической культуры и компетентности воспитателей, обучение их профессионально значимым психологическим навыкам и методам работы, умению грамотно

взаимодействовать с психологом и использовать полученные от него сведения и рекомендации.

Касаясь частных проблем психолого-педагогической деятельности в исправительных учреждениях, необходимо рассмотреть вопрос организации этой работы с отдельными категориями осужденных, нуждающихся в особом подходе.

Необходимо также учитывать постоянно увеличивающуюся численность в учреждениях УИС осужденных, больных туберкулезом, страдающих наркоманией и алкоголизмом. С этими осужденными требуется особая, специально направленная (с учетом заболевания) работа психологов.

В привлечении психологов нуждаются также лица, страдающие наркоманией и алкоголизмом.

Представляется необходимой разработка методических рекомендаций по психологическому обеспечению воспитательной работы с осужденными женщинами, в том числе по категориям в зависимости от характера преступления, наличия криминального опыта и таких заболеваний, как алкоголизм и наркомания.

Процесс реформирования уголовно-исполнительной системы на основе принципов гуманизма, законности, соблюдения основных прав и свобод человека, организация деятельности учреждений и органов, исполняющих уголовные наказания, в соответствии с международными правовыми нормами и стандартами обращения с осужденными предполагают внесение значительных изменений и в содержание воспитательной работы с ними.

Реабилитация – это комплексная, многоуровневая, этапная и динамическая система взаимосвязанных действий, направленных на восстановление осужденного в правах, статусе, здоровье, дееспособности в собственных глазах и перед лицом окружающих. Она включает аспекты профилактики и коррекции.

Профилактика в системе реабилитации связана с устранением, сглаживанием, снятием причин, условий и факторов, которые вызывают те или иные отклонения в развитии личности. Чаще всего она ориентирована на среду, социальное окружение человека. Специальная профилактика помогает создать такой климат в обществе, который позволяет исключить или затруднить совершение преступлений. Общая профилактика направлена на формирование в общественном и индивидуальном сознании установки на неотвратимость наказания за совершенное преступление, формирование антикриминогенных мотивов поведения.

Коррекция предполагает работу с конкретными отклонениями и направлена прежде всего на личность осужденного, его поведение.

Коррекция основана на присущей человеческой психике способности претерпевать изменения под воздействием специально организованной внешней среды. Реализация таких целей наказания, как кара, «карательный эффект», достигается требованиями режима и срока действия наказания и осуществляется изоляцией и принудительной регламентацией личностных проявлений осужденных, их жизни и быта. «Исправительный эффект» достигается путем ресоциализации личности, путем исправления и перевоспитания.

Восстановление в правах предполагает учет основных положений Конвенции ООН о правах человека: право на жизнь, и выживание, достойное существование, образование, труд, обеспечение возможностей для благоприятного развития участия в жизни общества, защиту всех основных прав и свобод личности.

Социальная реабилитация связана с восстановлением бывших осужденных в статусе и дееспособности. В психологическом смысле это означает их восстановление как социальных субъектов. Основой социальной реабилитации осужденных должно стать изменение к ним отношения окружающих на всех уровнях: макроуровне (общество в целом), мезоуровне (социальные институты, производственные коллективы, общественные организации), микроуровне (семья, родственники, малый круг общения).

Социальная реабилитация осужденных должна иметь не только морально-психологическую, но и юридическую основу: Закон о социальной адаптации бывших осужденных; ответственность местных органов власти; правовые гарантии на сохранение жилья, на трудовое и бытовое устройство после освобождения.

Социально-психологическая реабилитация не только связана с преодолением социальной дискриминации, репрессий семьи, производственных коллективов бывших осужденных, но и изменением их представлений о самом себе – Я концепции, ценностных ориентаций и социальных установок. Следствием таких личностных преобразований могла бы стать работа по самоизменению.

Реабилитация в психолого-педагогическом аспекте может рассматриваться как процесс восстановления психических проявлений и способностей человека после какого-либо нарушения средствами пенитенциарной педагогики. В результате создается определенное равновесие в психике и поведении человека, отвечающее нормам социального поведения, адекватное требованиям среды, в которой он живет. Оно достигается включением и интегрированием поведения индивида в условиях, соответствующих требованиям нормальной жизни. В этом плане реабилитацию часто называют перевоспитанием.

Психологическая реабилитация может рассматриваться как психологическое сопровождение перестройки личности осужденного в процессе исполнения наказания. Она включает психопрофилактику, психокоррекцию, психологическую поддержку и психотерапию в кризисных и критических ситуациях и базируется на психологической диагностике.

Результатом психологической реабилитации осужденных, с одной стороны, являются осознание вины, покаяние, очищение, катарсис, а с другой – выработка социального иммунитета, толерантности личности к асоциальным воздействиям. Подобные результаты возможны, если психологическая установка осужденного на новый образ жизни подкрепляется комплексом социальных условий для ее реализации. В противном случае мы часто получаем рецидивы преступного поведения.

Медицинская реабилитация – система мер, предполагающая сохранение и восстановление здо-

ровья человека на уровне, обеспечивающем его дееспособность. Она исходит из понимания сущности здоровья и отклонений в его состоянии.

Любые модели реабилитации должны строиться на основе **комплексной диагностики**. Исходя из комплексной диагностики исследуемого явления, можно предлагать самые различные специальные реабилитационные модели: «профилактика», «диагностика», «коррекция», «реабилитация», «развитие», «восстановление» или их комплекс. Сущностный характер названных моделей будет различным: психологическая, социальная, коррекционно-педагогическая, медицинская или комплексная.

Каждая модель требует реализации определенного содержания, форм и методов работы, включает круг заинтересованных и компетентных участников, предполагает соответствующие технологии и ориентирована на конкретные результаты реабилитации.

Основные принципы реабилитации следующие: принцип учета региональных особенностей, социокультурной и экономической ситуаций в регионе; принцип партнерства; принцип разносторонности реабилитационных мероприятий; принцип единства биологических, психосоциальных и педагогических методов; принцип ступенчатости; принцип индивидуально-личностного, гуманистического подхода.

Осужденные являются **сложными объектами реабилитации**. Они могут рассматриваться по многим критериям:

- по результатам перевоспитания: вполне исправившиеся; с дефектами воспитания; неисправившиеся;
- по типу социальных установок и типу личности: положительная активная социальная установка, сильный тип личности; потенциально положительная установка, слабый тип личности; невыраженная социальная установка, психические отклонения личности; асоциальная установка, психические отклонения; асоциальная установка, сильный тип личности; асоциальная установка, сильный тип личности.
- по лидерским качествам и многим другим параметрам.

Реабилитационная служба исправительного учреждения — это весь коллектив и команда специалистов, взаимодействующих в рамках функциональных обязанностей и профессиональной компетентности на основе общего подхода в рамках определенной содержательной модели и осуществляющих систему взаимосвязанных мер, направленных на подготовку осужденного к жизни на свободе, его реинтеграции в общество.

Итак, реабилитация осужденных в исправительно-трудовых учреждениях имеет свою специфику и носит приоритетно социально-психологический характер. Ее содержание, формы и методы зависят от особенностей субъектов реабилитации. Чаще всего в личности осужденного как в фокусе сконцентрированы проблемы биологического, социального и психолого-педагогического генеза, что предполагает комплексную помощь со стороны различных специалистов. Цели, общие задачи, принципы и характер помощи при этом являются универсальными для всех участников реабилитационного процесса, осуществляемого на гуманистической основе.

Литература

1. Шнарбаев Б.К. Становление probation в Казахстане в рамках международных стандартов // Социально-экономические явления и процессы. 2017. Т. 12. №3. С. 272-277.
2. Мокрецов А.И. Личность осужденного: социальная и психологическая работа с различными категориями лиц, отбывающих наказание : учеб.-метод. пособие. -М.: НИИ ФСИН России, 2006. - 220 с.
3. Забелин А.Б., Ковалева, И. Т. О подготовке осужденных к освобождению и оказание постпенитенциарной помощи лицам, освобожденным из мест лишения свободы // Ведомости уголовно-исполнительной системы. 2009. № 3. С. 28-31.
4. Форверг М., Альберг Т. Характеристика социально-психологического тренинга поведения // Психологический журнал. 1984. № 4. С.57.
5. Ратинов А.Р., Ефремова Г.Х. Психологическая защита и самоуправление в генезисе преступного поведения // Личность преступника как объект психологического исследования. -М., 1979. С. 44-63.
6. Зимин С.П. Институт probation в России // Вестник Омской юридической академии. 2012. №2 (19). С. 119-121.

Рецензент: к. ф. н., доцент Мусаева Н. К.

УДК: 364.65.2

DOI: 10.35254/bhu.2021.52.5

Садырова Г.К.

К. Карасаев атындагы
Бишкек Мамлекеттик университети

Кубатбекова Мээрим

К. Карасаев атындагы
Бишкек Мамлекеттик университети

БАЛДАРГА КАРАТА ЖАСАЛГАН ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ЗОРДУК-ЗОМБУЛУКТУН СЕБЕПТЕРИ, БЕЛГИЛЕРИ ЖАНА ПСИХОЛОГИЯЛЫК НАТЫЙЖАЛАРЫ

ПРИЧИНЫ, ПРИЗНАКИ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ СЕМЕЙНОГО НАСИЛИЯ В ОТНОШЕНИИ ДЕТЕЙ

CAUSES, SIGNS AND PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES OF FAMILY VIOLENCE AGAINST CHILDREN

Аннотация. Бул илимий макала азыркы мезгилдеги социалдык-психологиялык кызматтын актуалдуу маселелеринин бири болгон үй-бүлөдөгү балдарга карата жасалган зордук-зомбулуктарды, алардын себептерин, психологиялык натыйжаларын талдоого багытталды. Катаал мамиле кылуу, балдардын кызыкчылыктарына көңүл бурбоо, жана ар кандай балдарга зордук-зомбулуктун түрлөрү жана формалары - алардын натыйжасы дайыма олуттуу ден-соолугуна зыян, өнүгүшүнө жана социалдашуусуна гана эмес анын өмүрүнө коркунуч.

Түйүндүү сөздөр: Үй-бүлө, зордук-зомбулук, эмоционалдык (психологиялык) зордук-зомбулук, физикалык зордук-зомбулук, сексуалдык зордук-зомбулук. стресс, депрессия, суицид.

Аннотация. Данная статья направлена на анализ причин, психологических последствий насилия, совершенного в отношении детей из семей, являющихся одной из актуальных проблем социально-психологической службы в настоящее время. Жестокое обращение с детьми и пренебрежение их интересами могут принимать различные формы и формы, но их последствия всегда: серьезный ущерб здоровью, развитие и социализация ребенка, не редкость - угроза его жизни.

Ключевые слова: семья, насилие, эмоциональное (психологическое) насилие, физическое насилие, сексуальное насилие. стресс, депрессия, суицид.

Abstract: This article is aimed at analyzing the causes and psychological consequences of violence committed against children from families, which is one of the most pressing problems of the social and psychological service at the present time. Abuse of children and neglect of their interests can take various forms and forms, but their consequences are always: serious damage to the health, development and socialization of the child, not uncommon - a threat to his life.

Keywords: family, violence, emotional (psychological) violence, physical violence, sexual violence. stress, depression, suicide.

Үй-бүлө – коомдун негизги элементи, мамлекеттин тиреги. Ошондуктан үй-бүлө жана анын бекемдиги коом үчүн эң негизги, ар тараптуу жана терең

маселе болгондугуна байланыштуу биз бүгүнкү күндө тилекке каршы айрым үй-бүлөлөрдө балдар зордук-зомбулуктун ар кандай түрүнө кабылып, алар эң оор

кесепеттерди алып келип жаткандыгына карата теманы ачууну конкреттештирүүгө аракет жасадык.

«Зордук-зомбулук» же «балдарга карата ырайымсыз мамиле» (англ. - child abuse) түшүнүгү биздин өлкөнүн балдар менен иштеген адистерин үчүн жаңы түшүнүктөрдүн бири болуп саналат. Балдардын ырайымсыз мамиленин курмандыгы болгон учурларды педагогдор, врачтар иш жүзүндө көп эле кездештиргендиги менен, бул маселе көптөгөн жылдар бою мамлекеттик деңгээлде каралбай келген.

Ошондуктан, алгач зордук-зомбулук түшүнүгүн жана анын түрлөрүн даана аныктап алуубуз өтө зарыл.

С.И. Ожоговдун «Орус тилинин сөздүгүнө» ылайык «зордук-зомбулук» деген термин төмөндөгүдөй түшүнүктөрдү берет: «1) аргасыз кылуу, кысымчылык кылуу, кысымга алуу, күч колдонуу; 2) кимдир бирөөнү аргасыз зордоо; 3) мыйзамсыздык».

Е.П. Агаповдун көз карашы боюнча, үй-бүлөдөгү зордук-зомбулук – бул атайын эле билип туруп физикалык жана психикалык зыян келтирүү менен үй-бүлө мүчөлөрүн кыйноого салуу. Буга өздүк эркиндигинен ажыратуу, аргасыз кылууга багытталган опузалоолор да кирет. Башкача айтканда, зордук-зомбулук деп башка бир адамдын сезимдерин, ойлорун, жүрүм-турумун толук көзөмөлдөп, ал адамдын үстүндө чексиз бийлик жүргүзүүгө ээ болгондогу аракетти айтабыз.

Балага карата жасалган ырайымсыз мамиле (зордук-зомбулук) – бул баланын аң сезиминин өнүгүүсүнө жана ден соолугуна коркунуч туудуруп, психикалык жана физикалык саламаттыгына зыян келтирүүчү баардык кыймыл аракет.

Балдарга карата жасалган зордук-зомбулуктун себептери ар түрдүү жана анын эң негизги себеби мамлекеттин экономикалык абалынын начарлыгы дегенге негиз жок. ЮНИСЕФтин балдарды коргоо бөлүмүнүн башчысы Сюзан Биссел балдарга карата жасалган зордук-зомбулукту: «Бул глобалдуу- феномен өнүккөн же артта калган мамлекетти, ал Чыгышта же Батыштабы эч биринен кыйгач өтпөйт. Балдарга каршы күч колдонуу – азыркы адамзатты бириктирип тургандай өңдөнөт» деп баса белгилейт.

Мисалы, «Батыш Европа жана Түндүк Американын өлкөлөрү» категориясында Америка Кошмо Штаттары кайгылуу биринчи орунду ээлейт: жыл сайын 20 жашка чейинки өмүрү кыйылгандардын саны үч миңди түзөт. Мындай отчет АКШ канчалык цивилизациянын туу чокусуна чыкпасын, индустриясы өнүкпөсүн, дагы да болсо балдарга карата зомбулукту токтото албай жатканын көрсөттү. Дүйнөдөгү өнүккөн өлкөлөрдө ар апта сайын 15 жаштан кичине 66 наристе зордуктоодон көз жумат. Ал эми Америкада болсо апта сайын 27 бала зордукталып өлтүрүлөт. ЮНИСЕФтин изилдөөсү боюнча АКШ менен Мексика балдарга карата зомбулук боюнча дүйнөдө биринчи орунда турат.

Бүгүнкү күндө үй-бүлөдөгү зордук-зомбулукту күчөтүүчү себептерди түшүндүрүүгө багытталган көптөгөн теориялар бар. Көптөгөн мамлекеттерде үй-бүлөлүк зордук-зомбулук олуттуу социалдык маселе катары каралат. Батыштын сын-пикирлеринде негизинен үй-бүлөдөгү зордук-зомбулукка байланыштуу үч көз караш айтылат.

Алардын биринчиси социокультуралык деп ата-луучу аспектке таянат. *Экинчи* көз караш үй-бүлөнүн

өзүнүн түзүлүшүнө келип токтолот. Бул теория боюнча зордук-зомбулук фактысы үй-бүлөдөгү карым-катнаштардын туура эмес түзүлгөндүгүнүн натыйжасы болуп саналат. Маселен, жубайлардын бирге кеңеш берүүчү жайларга баруусу бул теорияга негизделет.

Ал эми үй-бүлөдөгү зордук-зомбулук боюнча үчүнчү көз караш жеке кеңеш алуу практикасынын жыйынтыгы болуп эсептелет. Бул мамиленин негизи боюнча, эркек адамдын үй-бүлөдө зомбулук көрсөтүүсүнүн себеби болуп анын бала кезинде ырайымсыз мамилеге дуушар болгондугунан улам анын өзүн-өзү баалай билүүсүнүн төмөндүгү, депрессияга түшкөн абалы саналат.

Социологиялык мамиле боюнча зомбулук үй-бүлөлүк мамилелерге карата калыптанган көз карашы, ошону менен бирге эле социалдык факторлордун (үй-бүлөнүн, инсандын социалдык-экономикалык абалы, жумушсуздук, начар үй шарты) таасири болуп саналат.

Психологиялык мамиленин көз карашы зомбулукту балалык курагындагы жашоо тажрыйбасынын аң-сезимге тийгизген терс таасири катары карайт. Үй-бүлөлүк психотерапиянын системалык көз карашы боюнча үй-бүлөдөгү ырайымсыз мамиле – бул үй-бүлөлүк мамилелердин туура эмес курулгандыгы. Эгерде үй-бүлөдөгү мамилелерге байланыштуу маселелерге бөгөт койулбаса, анда зомбулук же өтө оор, же кайталанма мүнөздү алып жүрөт.

Азыркы учурда психобиологиялык, социалдык-психологиялык жана социалдык-структуралык деген сыяктуу дисциплина аралык мамилелер алда канча жемиштүү болуп саналат.

Психобиологиялык мамиленин көз карашына ылайык, зөөкүрдүк менен коштолгон жүрүм-турум инсандын аң-сезиминин төмөндүгү жана девианттык белгилери менен шартталат.

Социалдык-психологиялык мамиле үй-бүлөдөгү зордук-зомбулукту инсандын социализациялануусунун натыйжасы жана бала курагында үй-бүлөдөн алган жашоо тажрыйбасы катары карайт.

Ырайымсыз шартта тарбияланган ар бир экинчи бала кийин карыган ата-энелерине дал ошондой мамиле жасаары аныкталган. Ал эми жакшы шарттарда тарбияланган төрт жүз баланын бирөөсү гана кийин ата-энесине агрессивдүү мамиле жасайт. Үй-бүлөлүк зордук-зомбулукту жеке инсандын психологиялык өзгөчөлүктөрү менен түшүндүргөн биринчи жана экинчи мамилелерден айырмаланып, *социокультуралык мамиле* бул маселени бир кыйла кеңири – коомчулуктун ичиндеги социалдык жана экономикалык абалдарды карайт.

Бүгүнкү күндө социалдык кызматтын практикасында жана илимде үй-бүлөдө зордук-зомбулуктун болуусунун себептерин түшүндүрүүчү *бир нече аспекттер* бар. Алардын бирине ылайык, психологиялык же психосоциалдык факторлордун таасирине көбүрөөк көңүл бөлүнөт. Башка аспекттер боюнча зордук-зомбулуктун болуусуна баңгизаттардын же спирт ичимдиктеринин колдонулушу, материалдык жактан кыйынчылыктар, жабырлануучунун кайсы бир нерседен көз карандылыгы жана ал тарабынан болгон жаман жүрүм турум сыяктуу факторлор таасирин тийгизет.

Н. Ф. Бердникович тарабынан жүргүзүлгөн жана үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктун табиятын түшүндүр-

рүүчү теориялардын жыйынтыгы бул маселеге байланыштуу үч аспекти бөлүп карайт: ситуациялык үлгү, социалдык өзгөрүүлөрдүн теориясы, символикалык мамилелердин үлгүсү.

Балдарга карата жасалган үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктун белгилерине кайрыла турган болсок бардык эле учурда баланын сырткы көрүнүшүнөн анын зордук-зомбулукка кабылгандыгын так аныктоого болбойт, зордук-зомбулук фактысы жалпы коомчулук үчүн уят көрүнүш катары кабыл алынгандыктан, жабырлануучу аны жашоосунун акырына чейин сыр кылып жашырат. Ал эми балдарга карата жасалган зордук-зомбулуктун жашыруун болуусунун себеби, алардын жашоо тажрыйбасынын аздыгы болуп саналат. Ошондуктан, балдар менен иш алып барган адистер зордук-зомбулуктун белгилерин айырмалай билүүлөрү абзел.

Балдарда байкалган төмөндөгүдөй белгилер алардын зордук-зомбулуктан жабыр тарткандыгынан кабар берип турат:

Психологиялык деңгээлде: уйкунун бузулуусу, коркунучтуу түштөрдү көрүүсү, жаман нерселердин кайталанып эске түшүүсү, бир нерсеге көңүлүн койо албастыгы, чочулоо жана ээлигүү, гиперактивдүүлүк, мамилесинин жана көз карашынын өзгөрүүлүсү;

Физиологиялык деңгээлде: абанын жетпестиги, ашказанынын ооруксунуусу, баш ооруу, бир нерсеге болгон кызыкчылыктарынын жоголуусу;

Жүрүм турум деңгээлинде: өзүн-өзү өлтүрүүгө багытталган аракеттер же ойлор, тамактанууга байланыштуу проблемалар, башка адамдарга зыян келтирүү.

Зордук-зомбулукка дуушар болгон 90 пайыз баланын денесинен көк ала тактарды табууга болот. Ал тактар кан тамырлар зыянга учураганда пайда болот. Ал эми дененин кан талоосунун негизги себеби – бул физикалык күч колдонуудан улам болгон жаракаттар.

Көк ала тактардын төмөндөгүдөй ар кандай түрлөрүн байкоого болот:

- колдун издери;
- кур, камчы, жип, шнур сыяктуу предметтердин издери;
- түртүп, ыргытып жиберүүдөн алган көк ала тактар;
- тиштин издери;
- денедеги таң калтыраарлык тактардын издери;
- тепкиден улам калган издер.

Көк ала тактардын өңүнүн өзгөрүүсүнүн убактысы (болжолдуу түрдө)

Убактысы	Өңү
0-48 саат	шишик, жумшак, кызыл
2-3 күн	сыя көк\ сары
4-7 күн	сары \ саргылт
> 7 күн	саргылт \ кубаруу

Балдарга карата мындай мамиле (зордук-зомбулук) алардын жан дүйнөсүнүн жабырлануусуна б.а. психологиялык жактан өнүгүүсүнө олуттуу терс таасирлерди тийгизет.

Үй-бүлөдөгү зордук-зомбулуктун баланын психологиялык өнүгүүсүнө тийгизген төмөндөгү таасирлерин бөлүп кароого болот; өз оюн түшүндүрө албастык, адамдарга болгон ишенимдин жоголуусу, депрессияга кабылуу сыяктуу көрүнүштөр балага карата жасалган физикалык зомбулуктун негизги натыйжаларынын катарын толуктайт. Жабыр тарткан бала дайыма бир нерседен чочулап, коркуу сезими күч алат. Андан сырткары зордук-зомбулуктун кийин билине туруучу натыйжалары – бул жабырлануучунун келечекте өз балдарына ырайымсыз мамиле жасай тургандыгы, аракеттикке берилүүсү, коомдун талабына жооп бербей турган жүрүм-туруму. Балдарга каршы зомбулук мындай үй-бүлөлөрдөгү көптөгөн кыйынчылыктарга, коркунучтарга жол ачып, жакындарына да терс таасирин тийгизет. Техас Балдарды Коргоо уюмунун изилдөөсү боюнча зомбулукка учураган балдар кийин башкаларга карата күч колдонуу ыктымалы 74 пайызга жогорулайт. Алар да кийин өз балдарына жаман мамиле кылышат. Ушундан улам адистер балдарга карата зордук-зомбулукту токтотуу үчүн коомго да, мамлекетке да кайрылышып, «ар бир атуул зомбулукту токтотуп, мизин кайтарууга жоопкерчиликтүү» экенин айтышууда.

Ал эми зордук-зомбулуктун эң эле кеңири тараган натыйжаларына өспүрүмдөрдүн жүрүм-турумунун бузулуусу кирет. Бала кезинде зордук-зомбулуктан жапа чеккен аялдар кийинки турмушунда дагы коркунуч алдында тургандай сезе беришет. Бала кездеги инцест менен бойго жеткен курактагы сексуалдык зордуктоолордун жана жубайлар ортосунда болгон зордук-зомбулуктун тыгыз байланышта болоору табылган. Башкача айтканда, бала курагында зордук-зомбулуктан жабыр тарткан аял балалыгы коопсуз өткөн курдашына салыштырмалуу бойго жеткен курагында да зордук-зомбулуктун курмандыгы болоорунун көрсөткүчү чоң. Сексуалдык багыттагы кылмыштарды жасаган адамдардын көпчүлүгү бала кезинде өзүлөрү да физикалык, сексуалдык же психологиялык зордук-зомбулукка кабылышкан. Канададагы ушул маселеге арналган көптөгөн изилдөөлөрдүн биринин маалыматы боюнча, зөөкүр-өспүрүмдөрдүн болжол менен 33 пайызы бала кезинде зордук-зомбулукка дуушар болушкан же ата-энеси тарабынан көңүл бурулган эмес. Ал эми америкалык изилдөөлөр зөөкүрлөрдүн 50 пайыздан ашыгы зордук-зомбулуктун баардык түрүнө кабылышкандыгын көрсөткөн. Бала кезинде зордук-зомбулуктун курмандыгы болгон өспүрүмдөрдүн айрымдары зомбулукту өч алуунун жолу катары колдонот. Бала кезинде ата-энеси же башка үй-бүлө мүчөлөрү тарабынан болгон зордук-зомбулуктан улам жабырланган айрым адамдар улуулар менен кичүүлөрдүн ортосундагы жыныстык катнашты жана зордук-зомбулукту кадимкидей көрүнүш катары санашкандыктан, алардын кылган аракеттери, жүрүм-турумдары башкаларга ар тараптуу зыян келтирет. Ошондой эле, өзүлөрү жабыр тартпаса дагы, үй-бүлөдөгү чыр-чатактын күбөсү болгон балдар келечекте зордук-зомбулукка тийиштүү жүрүм-турумдарды алып жүрүшү мүмкүн.

Ал эми дене жаракаттары, акыл-эстин бузулуусу, өзүнүн өмүрүнө кол салуу, өзүн-өзү сыйлоо сезиминин жоголуусу сыяктуу көрүнүштөр дагы үй-бүлөдө-

гү зордук-зомбулуктун психологиялык натыйжалары болуп саналат. Үзгүлтүксүз уланган орой мамиледен улам жабырлануучу жооп катары зөөкүрдүн өзүнө карата ырайымсыз мамиле жасай башташы мүмкүн.

Андан сырткары, ата-энесинин же башка үй-бүлө мүчөлөрүнүн чыр-чатагы балдарга да таасирин тийгизүү менен алардын аң-сезиминин бузулуусуна, окуусунан артта калуусуна жана андан аркы калыптануусунун начарлашына алып келет. Зордук-зомбулук көрүнүшүн кездештирүүгө болгон үй-бүлөлөр тобокел тобуна (группа риска) кирет. Себеби, мындай абалда тарбияланган балдар натыйжасында жабырлануучу болушат же кийин өзүлөрүнүн жакындарына карата зомбулук кылат. Статистика боюнча, абактагы адамдардын 95 пайызы балалык курагында зордук-зомбулуктан жапа чегишкен же анын күбөсү болушкан.

А. С. Синельников үй-бүлөдөгү балдарга карата жасалган зордук-зомбулуктун төмөндөгүдөй натыйжаларын көрсөтөт:

- баланын мектептеги жаңы билимди өздөштүрүүсү начарлап, окуусундагы жетишкендиктердин көрсөткүчү төмөндөйт;
- мындай балдар өзүнүн эмоциясын башкара албагандыктан, курдаштары менен пикир алышууда кыйынчылыктар жаралат;
- үй-бүлөдөгү жашоо тажрыйба боюнча ал балдарда жубайлардын бири экинчисинин үстүнөн бийлик жүргүзүп, анын жүрүм-турумун дайыма көзөмөлгө алып туруу керек деген көз караш калыптанып, кийинки турмушунда биринчи кездешкен жакын адамына да ошондой мамиле жасайт.

Зордук-зомбулуктан улам жабыр тарткан баланын абалынын өзгөчөлүгү – бул болгон окуя үчүн өзүн күнөөлүү сезүүсү. Бала зомбулук кылган адамды жек көрүү менен бирге эле өзүн да жектей баштагандыктан, анын өзүн өзү баалай билүүсү төмөндөйт. Эмоционалдык жактан бузулууларга баланын түнт болуп, өзү менен өзү болуусунан баштап коркоктук, үйдө жалгыз калуудан чочулоого чейинки абалдары кирет. Үй-бүлөдөгү физикалык жана сексуалдык зордук-зомбулук жабырлануучунун ден-соолугу үчүн оор жана талкалоочу мүнөздү алып жүрөт.

Ырайымсыздыктын күбөсү болгон балдар психологиялык жана эмоционалдык оор жаракаттарды алышат. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, ушул сыяктуу балдарда чочулоо жана коркуу сезимдеринин, депрессияга түшүүнүн, агрессивдүүлүктүн көрсөткүчү өтө эле жогору. Үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктун күбөсү болуп чоңойгон балдар болгон нерселердин баардыгын жүрөгүнө жакын кабыл алышат жана бул зомбулукту токтото албай тургандыктары үчүн өзүлөрүн күнөөлүү сезишет. Алар дайыма кийинки ырайымсыз окуя качан болот же ата-энем качан кароосуз таштап кетет деген коркуу сезими менен жашашат. Ата-энелеринин спирт ичимдиктерин же баңги заттарын колдонуусунан улам балдардын зордук-зомбулуктун курмандыгы болуу коркунучу жогорулайт. Ошону менен бирге эле үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан улам балдардын ден-соолугу начарлап, окуусунан артта кала башташат.

Зордук-зомбулук үй-бүлөдөн коомго ырайымсыз, ташбоор адамдарды алып чыгат: үйдөгү зордук-зомбулуктун күбөсү болгон балдар, бойго жеткенде, көпчүлүк учурда инсанга каршы кылмыш кылышат. Андан сырткары мындай үй-бүлөдө тарбияланып чоңойгон адамдар кийинки турмушун да ата-энесинин тажрыйбасынын негизинде курат. Зордук-зомбулук үй-бүлөлүк салтка, «тукум куума ооруга» айланат.

Көчө балдарынын көбөйүүсү, балдардын сойкулугу, наркомания сыяктуу көрүнүштөр үй-бүлөдөгү балдарга болгон зордук-зомбулуктун **социалдык натыйжасы** болуп эсептелинет.

Ошондой эле, анын экономикалык натыйжаларын да бөлүп кароого болот: чоң суммадагы акча каражаттары милиция жана сот органдарынын, саламаттыкты сактоо кызматкерлеринин чыгымдарына, балдар үчүн арналган баш маана кылуучу жайларды каржылоого сарпталат.

Физикалык зордук-зомбулуктун **психологиялык натыйжаларынын** белгилери ар кандай болот:

- оор стресс менен коштолгон реакции;
- чочулоо жана коркуу абалы;
- депрессия жана өз өмүрүнө кол салуу. Мында капалануу жана жагымсыз сезимдер менен коштолгон депрессиянын белгилери байкалат.
- өзүн өзү баалай билүүсүнүн төмөндүгү. Мында физикалык зордук-зомбулуктун курмандыктары көпчүлүк учурларда өзүн жактырбагандык менен карашат.
- башкалар менен карым-катнашта болуусунун бузулушу. Ал өзүнүн жүрүм-турумун жана сезимдерин жакшы башкара албайт жана көпчүлүктүн арасында өзүнө ишенбейт.
- нерв системасынын бузулуусу
- өз өмүрүнө кол салуу

Балалык куракта көргөн кордук анын бүткүл жашоосуна өчпөс из калтырат жана баланы эмоционалдык жактан тарбиялоо процессинин бузулуусуна түрткү болот. Жыйынтыгында, бул балдар келечекте жашоодогу көп нерселерди ырайымсыз аракеттердин жардамы менен чечүүгө да даяр болушат.

Адабияттар

1. Елизаров А.Н. Социально-психологическая помощь семье, страдающей от насилия // Психология зрелости и старения. Ежеквартальный научно-практический журнал. 2006. С. 7-9.
2. Ильина С.В. Влияние пережитого в детстве насилия на возникновение личностных расстройств // Вопросы психологии. №6.1998. С.5-7.
3. Мельниченко С.А. Предотвращение жестокости по отношению к женщинам и детям // Семья в России. №2. 1995. С. 11-13.
4. Семейное насилие в Кыргызстане: причины, масштабы, эффективность действий. -Б., 2004.
5. Социальному работнику о проблеме домашнего насилия / Под ред. А. Б. Синельникова. -М., 2001. – 256 с.
6. Стар Б. Насилие в семье // Энциклопедия социальной работы, в 3 т. Т. 2. -М., 1994. – 324 с.
7. Шипунова Т. В. Агрессия и насилие как элементы социокультурной реальности // Социологические исследования 2002. №5. С. 67-75.

Рецензент: к. ф. н., доцент Мусоева Н. К.

ÖRGÜT KÜLTÜRÜNÜN LİDERLİK ALGISI VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

УЮМДУК МАДАНИЯТТЫН УЮМДАГЫ ЛИДЕРЛИК ЖАНА ЛОЯЛДУУЛУККА БОЛГОН ТААСИРИ

THE IMPACT OF ORGANIZATIONAL CULTURE ON PERCEPTIONS OF LEADERSHIP AND CORPORATE LOYALTY

Özet. Rekabet konusu önemli olan piyasalarda işletmeler rekabet avantajlılım arttırmak, gözlediği amaca ulaşmak ve başarısını arttırmak için örgüt kültürüne önem vermek zorundadırlar. Araştırmanın ilk amacı örgüt kültürünün faktörlerinin başarı üzerinde nasıl etkisi olduğunu bulmaktır. Buradan hareketle örgüt kültürünün bireyin örgüte bağlılığı ve liderlik algıları üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Örgütsel kültür, Liderlik, Örgütsel Bağlılık

Abstract. Enterprises have to attach importance to the organizational culture in order to increase the competitive advantage, reach the aim it pursues and increase its success in the markets where competition is important. The first aim of the research is to find out how the factors of organizational culture affect success. From this point of view, it is to reveal the effects of organizational culture on the commitment of the individual and their perceptions of leadership.

Key words: Culture, Organizational culture, Leadership, Organizational loyalty.

Аннотация. Атаандаштык курч болгон рыноктордо ишканалар уюмдук маданиятка дагы көбүрөөк маани берүүсү зарыл. Себеби, уюмдук маданият ишканалардын көздөгөн максаттарына жетүүдө ийгилигин арттырат. Изилдөөнүн негизги максаты- уюмдук маданияттын ишканалардын жетишкендиктерине болгон таасирин аныктоо болуп саналат. Коюлган максаттын негизинде изилдөө уюмдук маданияттын уюмдагы лидерлик жана лоялдуулукка болгон таасирин аныктоону көздөйт.

Түйүндүү сөздөр: Маданият, Уюмдук маданият, Лидерлик, Уюмдук лоялдуулук.

GİRİŞ

Hızlı gelişen ve değişen dünyanın başarısı olan teknolojik yenilikler, insan unsurunun önemini gözler önüne sermektedir. Sebebi insan teknolojiyi hem üretmekte hem de kullanmaktadır. Bu nedenle en iyi yatırım, insana yapılan yatırımdır. Dolayısıyla işletmelerin günümüzde, “iş odaklı” değil “insan odaklı” bir yönetim anlayışı olan insan kaynakları yönetimini kullandıkları görülmektedir.

Örgüt kültürü örgütsel başarı, verimlilik, performans, motivasyon, sosyalleşme, bütünleşme, iletişim, kimlik vb. birçok değişkenle ilişkili olan bir kavramdır. Örgüt kültürü olgusu literatürde genellikle çok boyutlu bir kavram olarak tanımlanmıştır. Değerler, varsayımlar ve inançlar gibi kül-

türe devamlı katkıda bulunan birçok öğeler örgüt kültürüne ilişkin tanımlamaların yapılmasını sağlamaktadır. Bu konuda örgüt kültürü, örgüt içinde neyin yapılması gerektiği ve nelerin değerli olduğu konusundaki duyguyu bireye sağlayan, örgütü koruyan ve güçlendiren, çalışan grubunun da birlik-teliğini sağlayan belirli kuralları olan bir bağlayıcı olarak düşünülebilir. Aynı zamanda örgüt kültürü, örgütün üyelerinin tutum ve davranışlarını şekillendiren ve onlara rehberlik eden bir kontrol ve duygu oluşturma mekanizmasıdır (Scott, 2006).

Tezin araştırma konusu “Megacom” brendi ile tanınmış “Alfa Telecom” şirketinde “Satış ve servis” departmanında çalışan personellerin örgüt kültürünün örgüte bağlılığı ve

liderlik algıları üzerinde nasıl etkilediğini belirlemektir. Şirketin ofisleri Kırgızistanın'ın yedi bölgesinde bulunmakta olup, toplam olarak 154 eleman çalışmaktadır.

1. Örgüt Kültürü, Liderlik kavramı, Örgütsel bağlılık

1.1. Örgüt Kültürü

Örgüt kültürü ile ilgili önemli görülen ve bu kavramın ilk ortaya çıktığı anlardan itibaren, üzerine yapılan birçok tanımlardan: “işlerin yapılış şeklinin ve örgüte hakim olan genel düşünce tarzının örgüt çapında kabul görmesi ve örgüte yeni gelenler tarafından öğrenilmesi (Jacques,1952)”, “Aklin kolektif bir şekilde programlanması (Hofstede,1980)”, “Bir grubun kendi içinde yaşadığı bütünleşme süreci boyunca ve dış çevreye karşı verdiği hayatta kalma mücadelesi sırasında üstesinden geldiği sorunlar sonucunda öğrendiği değerler (Schein,1984)” olarak sıralamak mümkündür.

1.2. Liderlik kavramı

Genel olarak liderlik kavramının amaçların gerçekleştirilmesi, çok yönlü etkileşimlerin varlığı, lidere yöneltilen bazı özellikler gibi bazı ortak noktalar çerçevesinde genel karakteristik özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür

- Liderlik, isteklilik, inanç, bağlılık, gönüllülük gibi durumları kapsayan bir süreçtir.
- Liderlik, politiktir. Çünkü yetki, güç, kontrol, paylaşım ve politika örgütlerin ve grupların yaşamlarının önemli noktalarıdır.
- Liderlik, kültürelidir. Liderliği anlamlı hale getiren kültürel çevredir. Kültürel çevreye yeni anlamlar katan da liderdir.

- Liderlik, kararlılık, risk alma, kendine güven, etik değerlere önem verme, iyi görünüşlü olabilme, vizyon geliştirebilme gibi tinsel özelliklerin ön plana çıktığı bir durumdur (http://www.baskent.edu.tr).

Yönetici ve lider kavramlarının davranışsal özelliklerin aşağıdaki tablo üzerinden daha ayrıntılı olarak görebiliriz.

1.3. Örgütsel bağlılık

Hem örgüt, hem de çalışan tarafından önemli bir anlam taşıyan “örgütsel bağlılık” kavramı, farklı zamanlarda farklı yazarlar tarafından ele alınarak değişik yorumlar getirmiş. 1960’lı yıllarda kavramın maddi nedenlerle örgüte duydukları bağlılık olarak görülürken, 1970’li yıllara geldiğinde kavramın insanı ilgilendiren noktaları ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu süreç içerisinde “örgütsel bağlılık” kavramı birçok disiplinden gelen bilim adamlarınca kendi bakış açıları doğrultusunda farklı yorumlar aldığı fark edilmiştir. Günümüzde en çok kullanılan haliyle Allen ve Meyer tarafından 1990 yılında “bireyi örgüte bağlayan psikolojik bir durum” şeklinde yorumlamıştır (Güçlü, 2006).

2. Örgüt kültürünün liderlik algısı ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri üzerine bir araştırma

2.1. Araştırma Amacı

Bu araştırmanın amacı, Quinn ve Cameron’un (2005) “Rekabetçi Değerler Örgüt Kültürü Modeli”nden hareketle, farklı örgüt kültürü tiplerinin liderlik algısını MLQ etkilemesi üzerinde etkiye bulunarak, örgüt kültürü ve liderlik algı örgütsel bağlılığı ne derecede etkileyeğini ve ilişkisini açıklamaktır.

2.2. Araştırmanın Kapsamı

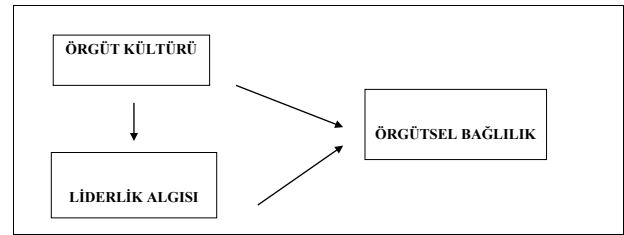
Araştırmanın evreni Kırgız Cumhuriyetin’de önde gelen iletişim ve teknoloji şirketinin “Satış ve servis” departmanında çalışan personelleri oluşturmaktadır. Örgüt kültürünün Liderlik algısı ve Örgütsel Bağlılık üzerinde etkisi konusunda yapılacak bu tez çalışmasında evreni Bişkek şehrinde “Satış

ve servis” departmanında çalışan personeller oluşturmaktadır. Evren içerisinde istatistiki anlamda yeterli personel örneklemimizi oluşturacaktır. Bişkek şehri’nde şirketin 20 tane “satış ve servis” ofisler’i bulunmakta olup, toplam çalışan personellerin sayısı 154 kişidir. Sample size calculator yardımıyla yeterli örneklem 111 kişiyi yapmıştır. <https://www.surveysystem.com/sscalc.htm>

2.3. Araştırma Modeli ve Model Değişkenleri

Araştırmanın modeli yukarıda belirtilen amaç doğrultusunda kurulmuştur. Şekil 1’de görüldüğü gibi, modelde üç temel değişken yer almaktadır. Bu değişkenler kendi arasında kurulmuş modele göre biri bağımsız, biri de bağımlıdır. Bu değişkenlerden örgüt kültürü bağımsız, liderlik algı bağımlı olması rağmen, örgütsel bağlılığa göre örgütsel kültür ve liderlik algı bağımlı olduğu görülmektedir.

Şekil 1. Araştırma modeli

Araştırmada ele alınacak değişkenler doğrultusunda geçerliliği test edilecek ana ve alt

hipotezler şunlardır:

H₁: Örgüt kültürü personellerin liderlik algısını olumlu etkilemektedir.

H₂: Örgüt kültürü ve personellerin liderlik algısı personellerin örgütsel bağlılığını olumlu etkilemektedir.

2.4. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmanın belirtildiği amacını gerçekleştirmeye yönelik verileri daha önceden kullanılan, geçerliliği ve güvenilirliği farklı çalışmalarda doğrulanmış anket tekniği uygun görülmüştür. Anket 4 temel bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni hali, çocuk sayısı, bulundukları örgütte kaç yıldır çalıştığı bilgi, genel iş deneyimi, çalıştığı pozisyonlara ilişkin demografik soruları içermektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde örgüt kültürü Quinn ve Cameron’un (2005) “Örgüt Kültürü Değerlendirme Aracı” (OCAI), üçüncü bölümünde liderlik algı ölçme aracı olarak Bass ve Avolio (1985) tarafından geliştirilmiş, yapısal özellikleri daha önce açıklanmış çok faktörlü liderlik (MLQ) ve son bölümde de örgütsel bağlılığı da ölçmek için Meyer ve Allen’in (1991) üç boyutlu “Örgütsel Bağlılık Anketi” ölçekleri kullanılmıştır.

2.5. Veri Analizi

Toplanan veriler önce kodlandırılıp sonra programa girilmiştir. Tüm analizler SPSS 22.0 (Statistical Package for Social Sciences-Sosyal Bilimler İçin İstatistiksel Program Paketi) ve Microsoft Excel paket programlarında analiz edilmiştir. Analiz kapsamında, önce tanımlayıcı istatistikler için sayı, yüzde, diğerleri için puanlara ilişkin aritmetik ortalama, standart sapması gösterimi kullanılmıştır. Araştırmada ele alınacak değişkenler doğrultusunda geçerliliği test edilecek ana ve alt hipotezlerin analizleri; güvenilirlik ve geçerlilik analizi Cronbach alpha değeri ile hesaplanmış, , pearson korelasyon analizi, betimsel istatistiksel teknikleri, regresyon analizinden yararlanılmıştır. Kullanılan analizler için yanılma düzeyi olarak $\alpha=0.005$ seçilmiştir. Bu değerden

büyük p değerleri istatistiksel olarak önemsiz, küçük ya da eşit p değerleri ise önemli (anlamlı) şeklinde yorumlanmıştır.

2.6 Araştırmanın Analiz Bulguları

2.6.1. Demografik Değişkenlerle İlgili Tanımlayıcı İstatistikler

Birinci bölümde, katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni hali, çocuk sayısı, bulundukları örgütte kaç yıldır çalıştığı bilgi, genel iş deneyimi, çalıştığı pozisyonlara ilişkin demografik soruları içermektedir.

Çalışanların demografik durumu incelendiğinde, %37,2'si erkek, 62,8 kadındır. %6,2'si 20 yaşın altında, %82,3'ü 21-30 yaş arasında, %11,5'i 31-40 yaş arasında, 40 yaş'ın üzeri bir çalışanın olmaması görülmüştür. Eğitim durumuna bakıldığında, 2,7% lise, %23'ü mesleki eğitim, lisans mezunu olanlar %74,3 oranında iken, lisans üstü birisi hiç yoktur. Çalışanların medeni durumuna baktığımızda %62,8'i bekar, %31'i evli, %6,2'i boşanmış durumda olduğu görülmüştür. 5.soruda "Çocuğunuz var mı?" sorusuna çalışanların %73,4'ü çocuğunun olmadığını, 1-2 sayıda %24,8'i, %1,8'inin 3-4 sayıda ve de çalışanların 5'den fazla çocuğu olmadığı ortaya çıkmıştır. "Bu örgütte kaç yıldır çalışıyorsunuz?" sorusuna 1 yıldan az %33,6'u, 1 yıl ile 3 yıl arası %37,2, 3 ile 6 yıl arası %19,5'i, 6 yıldan fazla %9,7 çalışmaktadır. Çalışanların genel iş deneyimi incelendiğinde %21,2 1 yıldan az bir süre, %49,6'ı 1 ile 5 yıl arası, %25,7'i 5 ile 10 yıl arası, %3,5'i 10 yıl üzerinde tecrübeye sahip olduğu görülmüştür. Çalışanların çalıştığı pozisyona göre "kıdemli uzman", "1.kategorideki uzman", "2.kategorideki uzman", "staje" pozisyonları olduğu öğrenilmiştir, dolayısıyla, "Hangi pozisyonda çalışıyorsunuz?" sorusuna çalışanların %20,4 kıdemli uzman, %24,8'i 1.kategorideki uzman, %52,2'si 2.kategorideki uzman ve %2,6'sı stajerdir.

Bu araştırmada lider, şef, proje yöneticisi, proje lideri, program yöneticisi, bilgi-işlem yöneticisi, eğitim müdürü, uzman şeklindeki unvanların ayırımına gidilmemiştir. Bu nedenle anket formunu yanıtlayan kişiler "yönetici" sıfatı ile adlandırılmıştır.

Araştırmada ifadelerin her bir önerme deneklerin beşli bir Likert ölçeği üzerinden puanlandırılacakları cümlelerden oluşmaktadır. Puanların karşılıkları şu şekildedir: 1= Kesinlikle katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum, 5= Kesinlikle katılıyorum. Her bir soru puanlara ilişkin ortalama, ve standart hata verileri kullanılmıştır.

Test sonucunda, örgüt kültürü ölçeğinin güvenilirlik katsayısı 0,92'dir. Örgüt kültürü alt boyutlarının güvenilirlik kat sayıları ise şu şekildedir: klan kültürü 0,79, adhokrasi kültürü 0,74, pazar kültürü 0,79, hiyerarşi 0,73'dir. Ölçek güvenilirlik katsayısının 0,60 ve üstü değer olması güvenilir derecesi yüksek ölçekleri ifade etmektedir (Sekaran, 1992). Bulunan Cronbach alpha değeri 1'e yakın ve kabul edilebilir düzeydedir ve örgüt kültürü ölçeğinin ve tüm alt boyutlarının güvenilirlik katsayıları 0,60'ın üstünde olması ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

		Örgüt Kültürü	Liderlik Algı	Örgütsel Bağlılık
Örgüt Kültürü	Pearson Correlation	1		
	Sig. (2-tailed)			
	N	113		
Liderlik Algı	Pearson Correlation	,575**	1	
	Sig. (2-tailed)	,000		
	N	111	111	

Tablo 1. Örgüt kültürüne Ait Güvenilirlik Analizi

Ölçek	Cronbach's Alpha	Soru sayısı
Örgüt Kültürü	$\alpha = 0,92$	24
Klan	$\alpha = 0,79$	6
Adhokrasi	$\alpha = 0,74$	6
Hiyerarşi	$\alpha = 0,73$	6
Pazar	$\alpha = 0,79$	6

Tablo 2 incelendiğinde, personellerin liderlik algısı ölçeğinin güvenilirlik katsayısı 0,92'dir. Donüşümsel, etkileşimsel, etkileşimsel olmayan ve liderlik davranışının sonuçlarına ilişkin iç tutarlılık katsayılarının sırasıyla 0,92, 0,67, 0,80 ve 0,94 olarak hesaplandığı görülmektedir. Söz konusu değerler, alt boyutların güvenilirliğinin oldukça yüksek olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 2. Liderlik Algı Güvenilirlik Analizi

Ölçek	Cronbach's Alpha	Soru sayısı
Liderlik algı	$\alpha = 0,93$	45
Dönüşümsel	$\alpha = 0,92$	20
Etkileşimsel	$\alpha = 0,67$	12
Etkileşimsel olmayan	$\alpha = 0,80$	4
Liderlik Davranışının Sonuçları	$\alpha = 0,94$	9

Güvenirlik katsayısı hesaplama tekniklerinden Cronbach alfa iç güvenilirlik katsayısı yöntemi kullanılmıştır ve iç güvenilirlik katsayısının 0,60'den büyük olması ölçeği güvenilir kılmaktadır.

Tablo 3. Örgütsel Bağlılığa Ait Güvenilirlik Analizi

Ölçek	Cronbach's Alpha	Soru sayısı
Örgütsel Bağlılık	$\alpha = 0,815$	14
Duygusal	$\alpha = 0,705$	3
Devam	$\alpha = 0,582$	6
Normatif	$\alpha = 0,617$	5

2.7. Hipotezlerin Test Edilmesi

Örgüt kültürü ile örgütsel bağlılık arasında yapılan korelasyon analizi sonucu $p \geq 0,05$ olarak belirlenmiş olup, Pearson korelasyon katsayısının $r=0,294$ olması ise aralarında pozitif yönlü, zayıf seviyede bir ilişki olduğunu göstermektedir. Personellerin liderlik algısı ile personellerin örgütsel bağlılığı arasında yapılan korelasyon analizi sonucu $p \leq 0,005$ olarak belirlenmiş olup, aralarında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Pearson korelasyon katsayısının $r=0,287$ olması ise aralarında pozitif yönlü, zayıf seviyede bir ilişki olduğunu göstermektedir. Buna göre araştırmaya katılan çalışanların liderlik algısı arttıkça örgütsel bağlılığın belli bir seviyede artacağı, liderlik algısı azaldıkça örgütsel bağlılığın seviyelerinin azaldığı görülmektedir.

Örgütsel Bağlılık	Pearson Correlation	,294*	,287*	1
	Sig. (2-tailed)	,017	,005	
	N	113	111	113

Örgüt kültürü alt boyutları ile Liderlik algısının alt boyutları arasında yapılan korelasyon analizi de yapılmış olup, test sonucunda Etkileşimsel olmayan liderlik hariç $p < 0,05$ olarak belirlenmiş olup, aralarında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

2.7.1. Regressyon Analizleri ve Hipotezlerin Test Edilmesi

H_1 : Örgüt kültürü personellerin liderlik algısını olumlu etkilemektedir.

Örgüt kültürünün bağımsız değişken ve liderin bağımlı değişken olarak kabul edildiği Tablo 29 incelendiğinde oneri derecesi $p < 0,05$ küçük olduğu için değişkenler arasında var olan ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir ($F=53,712$; $\text{sig}=0,000$), ($\beta=575$; $\text{sig}=0,000$). Bu bulgudan hareketle H_1 hipotezi kabul edilerek örgüt kültürünün liderlik üzerinde etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 5. Örgüt Kültürü ile Liderlik Arasındaki İlişki

Model	Standart olmayan katsayılar		Standart katsayılar	t	Sig.	F
	B	Standart hata				
(Sabit)	1,391	,291		4,775	,000	53,712
Örgüt kültürü	,560	0,76	,575	7,329	,000	

Bağımlı değişken: Liderlik

H_2 : Örgüt kültürü ve personellerin liderlik algısı personellerin örgütsel bağlılığını olumlu etkilemektedir.

Örgüt kültürü ve liderliğin bağımsız değişken ve örgütsel bağlılığın bağımlı değişken olarak kabul edildiği Tablo 7'de görülmüştür. Örgüt kültürünün bağımlı değişkeni açıklama düzeyi istatistiksel açıdan anlamsız olduğu görülmektedir ($\beta=223$; $\text{sig}=0,017$). Liderliğin bağımlı değişkeni açık-

lama düzeyi istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur ($\beta=262$; $\text{sig}=0,005$). Diğer bir ifade ile örgüt kültürü ile liderlik aynı anda örgütsel bağlılık üzerinde etki göstermemektedir. Bu bulgu sonucundan H_2 hipotezi reddedilerek örgüt kültürü ve liderliğin aynı anda örgütsel bağlılık üzerinde etkili olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 6. Örgüt Kültürü, Liderlik ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki ilişki

Model	Standart olmayan katsayılar		Standart katsayılar	t	Sig.	F
	B	Standart hata				
(Sabit)	2,371	,360		6,595	,000	
Örgüt kültürü	,228	,094	,223	2,414	,017	5,825
(Sabit)	2,265	,344		6,589	,000	
Liderlik	,275	,097	,262	2,840	,005	8,064

Bağımlı değişken: Örgütsel Bağlılık

SONUÇ

Bu çalışma Kırgız Cumhuriyeti'nde önde gelen iletişim ve teknoloji şirketinin "Satış ve servis" departmanında çalışan personellerin örgüt kültürünün liderlik algısı ve örgütsel bağlılık üzerinde etkisini ortaya koymak amacıyla 2019 yılı Ağustos ve Eylül'de yapılmıştır.

Çalışma 4 bölümden oluşup, ilk bölümde örgüt kültürünün kavramsal çerçevesi geniş açıklanmıştır. İkinci bölümde de liderlik kavramı açıklanmış ve liderlik teorileri anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise örgütsel bağlılık kavramı açıklanıp, örgütsel bağlılık türleri, sınıflandırılması ve örgütsel bağlılığa ilişkin yaklaşımlardan anlatılmıştır. Son bölümde örgüt kültürünün liderlik algısı ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri üzerine bir çalışma incelenmiştir. Araştırma sonucunda, birinciden araştırmanın amaçları ve varsayımları doğrultusunda bir iletişim ve teknoloji şirketinin Çuy bölgesinde yerleşmiş şubesindeki "Satış ve servis" departmanında çalışan 113 personellere anket

uygulamış aşağıdaki sosyo-demografik sonuçlar elde edilmiştir.

İkincisi, araştırma kapsamındaki değişkenler arasındaki ilişkinin anlamlılık durumunu öğrenmek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Bu analizde -1 ile +1 arasında aldığı değerler incelenmiştir. Test sonucun -1 çıkması durumunda değişkenler arasındaki ilişkinin yüksek derecede negatif olduğu, +1 çıkması ise ilişkinin yüksek derecede pozitif olması, 0 olması durumunda hiç bir ilişkin söz konusu olmadığı anlaşılır. Yapılan analiz sonucunda örgüt kültürü, liderlik ve örgütsel bağlılık arasındaki korelasyon değeri ortaya konulmuş. Korelasyon katsayılarının örgüt kültürü ile liderlik arasında ($r=0,575$), örgüt kültürü ile örgütsel bağlılık arasında ($r=0,294$) ve liderlik le örgütsel bağlılık arasında ($r=0,287$) olduğu Tablo 28'de gösterilmiştir. Son olarak araştırmanın hipotezlerin istatistikî sonuçları değerlendirilip, aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Kaynaklar

1. (<http://www.baskent.edu.tr>).
2. GÜÇLÜ, H. (2006). Turizm Sektöründe Durumsal Faktörlerin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
3. HOFSTEDE, G. (1980), *Culture's Consequences*. Beverly Hills, CA: Sage.
4. <https://www.surveysystem.com/sscalc.htm>
5. JAKES, E. (1951), *The Changing Culture Of A Factory* London: Tavistock Institute Press, London.
6. R. E. ve Cameron, K. S. (2005), *Diagnosing and Changing Organizational Culture*. Prentice Hall Series in Organizational Development.
7. SCHEIN, H. E. (1984), *Coming to a New Awareness of Organizational Culture*, *Sloan Management Review*, 25(2); 3-16.
8. SCOTT-FINDLAY, S. and ESTABROOKS, C. A. (2006). "Mapping the Organizational Culture Research in Nursing: A Literature Review", *Journal of Advanced Nursing* S-498.
9. SEKARAN U. (1992), *Research methods for business: a skill building approach*, Second Edition, John Wiley & Sons. 450.

Рецензент: доц. др. Сулайман Элик

ЧЕТ ӨЛКӨЛҮК (ПАКИСТАНДЫК, ИНДИЯЛЫК) СТУДЕНТТЕРГЕ КЫРГЫЗ ТИЛИНИН АЛФАВИТИН ҮЙРӨТҮҮНҮН УСУЛДАРЫ

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ АЛФАВИТА КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА ИНОСТРАННЫМ СТУДЕНТАМ- МЕДИКАМ (ПАКИСТАН, ИНДИЯ)

METHODS OF TEACHING THE KYRGYZ LANGUAGE ALPHABET TO FOREIGN MEDICAL STUDENTS (PAKISTAN, INDIA)

Аннотация: Азыркы учурда Кыргызстанга келип, медициналык билим алууга кызыккан студенттердин көбүн Пакистан менен Индиялыктар түзөт. Тилдердин ар түрдүү тайпасына таандык болгон кыргыз тилин окуп-үйрөтүү бир топ кыйынчылыктарды жаратат. Урду тили тилдердин индия тобуна, ал эми кыргыз тили түрк тилдеринин тобуна кирет. Студенттерге кыргыз тилинин алфавитин үйрөтүүдө алар түшүнгөн араб тилинен алынып, бизде да колдонулуп жүргөн сөздөрдү мисалга келтирсек, кыргыз тилди кабыл алуусу жана биздин тилге болгон кызыгуусу артат.

Түйүндүү сөздөр: алфавит, урду, араб, фарси, диалект, усул, тилдик компетенция, салыштырып окутуу, тилдин тарыхы, тилдердин тобу.

Аннотация: В настоящее время заметна тенденция увеличения количества иностранных студентов, которые хотят обучаться медицине в Кыргызстане. Это в основном жители Пакистана и Индии. Их обучение кыргызскому языку порождает определенные трудности, так как данные языки являются разнотелными (язык урду относится к индийской группе языков, кыргызский язык - к тюркской группе языков) индоевропейской семьи. В связи с этим, при изучении алфавита, мы предлагаем методику преподавания кыргызского языка в сравнении с родным языком студентов, находя в их языке схожие слова арабского происхождения.

Ключевые слова: алфавит, урду, араб, фарси, диалект, методика, языковая компетенция, сравнительное обучение, история языка, группа языка.

Annotation: Currently, there is a tendency to increase the number of foreign students who want to study medicine in Kyrgyzstan. These are mainly residents of Pakistan and India. Teaching the Kyrgyz language poses certain difficulties, as these languages are in different language groups (Urdu belongs to the Indian language group, Kyrgyz to the Turkic language group) of the Indo-European family. In this regard, when studying the alphabet, we offer teaching methods Kyrgyz language in comparison with the native language of students, finding in their language similar words of Arabic origin.

Keywords: Alphabet, Urdu, Arabic, Farsi, dialect, methodology, language competence, comparative training, history of language, group of language.

“Эки баскычтуу Болон системасына өтүү менен бирге кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүгө карата болгон талаптар өзгөрдү. Жаңы муундагы окуу китептерин иштеп чыгуу азыркы учурдун талабына карата өзгөртүүгө муктаж экендигин мезгил көрсөт-

тү. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу боюнча азыркы учурдагы колдонулуп жаткан окуу китептери орус тилдүү аудиторияга багытталган. Ошол эле учурда Кыргызстанга окуу жана иштөө үчүн көптөгөн чет өлкөлүктөр келип жатканын жана алардын саны

күндөн-күнгө өсүп жатканын эске алуу керек”,-деп, педагогика илимдеринин доктору Сыдыкбаева Мира Медеркуловна өзүнүн макаласында баса белгилеп кеткендей, азыркы учурдун талабына ылайык, коомдогу өзгөрүүлөргө шайма-шай келип, азыркы талаптарга жооп бере турган усулдарды иштеп чыгууну бүгүнкү күндүн актуалдуу маселеси катары карасак болот. Кыргызстанга келип, билим алып жатышкан башка улуттун өкүлдөрүнө кыргыз тилин окутуп, үйрөтүү жана ал өлкөнүнүн каада-салтын, жаратылышын, маданиятын, тарыхын сыйлоого, ошол мамлекеттин тили болгон кыргыз тилин сүйүп үйрөнүүгө жетишүү – мамлекеттик маанидеги актуалдуу маселелерден болуп саналат. Бүгүнкү күндө кыргыз тилин чет өлкөлүк студенттерге окутуунун эң негизги максаты - кыргыз алфавитин үйрөтүү, оозеки кебин калыптандыруу, аларды кыргыз тилинде баарлашууга жетиштирүү, радио-телеберүүлөрдөгү айрым кыска маалыматтарды өз алдынча түшүнүүгө, гезит-журналдарды аз-аздан окуй алууга, түшүнүүгө, сабаттуу жазууга, туура окууга үйрөтүү. Чет өлкөлүк студенттерди сабаттуу жазууга үйрөтүү – бул бир кыйла оор жана татаал иш. Себеби биздин кыргыз тилинин тилдик өзгөчөлүктөрүн жакшылап угуу, туура айта билүү да сабаттуу жазууга өбөлгө болот. **К, г, ж** тыбыштарын колдонуудагы айырмачылыктар, кыска жана созулма үндүүлөрдү жазууда биринчи туура угуу, туура айтууга көнүгүү зарыл.

Башка тилди, чет тилди үйрөнүш үчүн, сүйлөш үчүн белгилүү бир сөздөрдүн кору (запасы) жана минимум грамматикалык билим талап кылынат. Анан да түшүнбөй туруп даяр тексттерди кыйнап жаттатуу менен эмес, аң-сезимдүү түрдө түшүнүп үйрөнүү менен ийгиликке жетишет, - деген ойду айткан Н.М. Шанский. [5, 75-77-б.] Негизгиси тилди үйрөнүүдө курулай жаттатуудан качып, аң-сезимдүү үйрөнүүгө жетишүү зарыл. Аң-сезимдүү түрдө кабыл алынган маалыматтар узак убакыттар бою унутулбайт. Ошондуктан окутуучу көбүнчө угуп-түшүнүүгө студентти көндүрүшү керек,- деп баса белгилеген окумуштуу М.М.Сыдыкбаева өзүнүн эмгегинде. [3. 25-б.]

Кыргыз тилин чет өлкөлүк студенттерге үйрөтүүдө дүйнөлүк тилдерди окутуу методикасына таянуу зарыл. Бул боюнча орус окумуштуулары жана чет өлкөлүк окумуштуулар изилдеп, канча жылдык иш тажрыйба топтошкон.

Тил үйрөтүүдө эң негизгиси методика туура тандалышы жөн. Туура тандалбай калган учурларда жасалган аракет натыйжасын бербей калышы ыктымал. Тилди экинчи тил катары окутууда үч метод белгиленип жүрөт:

- 1) котормо (салыштыруу) методу,
- 2) табигый (ортончү тилсиз) методу,
- 3) аралаш методу.

Мына ушул методдордун ичинен мен өзүм окутуп жаткан студенттериме кыргыз тилин үйрөтүүдө табигый, ортомчусуз методду кабыл алып, жайылтууну туура көрдүм. Себеби, медицина багыты боюнча билим алууга келген студенттердин басымдуу көпчүлүгү Индия менен Пакистандан келип жатышат. Аларга кыргыз тилин үйрөтүүдө өзүнчө спецификалык өзгөчөлүктөр бар экендигин байкадым.

1. Негизинен студенттердин көпчүлүгү мусулмандар болуп эсептелет жана эне тилин колдонуп жазганда араб тамгалары менен оңдон солду карай жазышат.

2. Бул студенттердин англис тилинде да көп өзгөчөлүктөрү бар. Буга мисал катары Индиядагы хинглиш тилинин келип чыкканын карап көрсөк болот.

3. Студенттердин кээ бири Индиядан, кээ бири Пакистандан келгени менен, алардын эне тилдери дээрлик бирдей эле - негизинен урду тили болуп саналат. Буга мисал катары бул тилдердин тарыхына кайрылсак болот.

Индиянын ар кайсы тарабында дагы деле ар түрдүү тилдер көп. Айта кетсек, жаңы тилдер да бар. М: хинди тили менен англис тилинин кошулганынан хинглиш тили пайда болгон, ал эми урду тили менен хинди тилдеринин кошулуусунан хиндустани тили пайда болгон.

Пакистандан келген студенттер менен Индиядан келген студенттердин тил өзгөчөлүктөрү дээрлик окшош экендиги тууралуу тарыхый маалыматтарды чогулттук. Демек, алардын биздин кыргыз тилин кабыл алуусу бирдей экендигине ынандык. Мындай окшоштуктардан улам окутууда, тагыраагында тил үйрөтүүдө мурдатан пайдаланылып келген методдордун ичинен салыштырма методду жана орток тилсиз үйрөтүү методдорун жайылтууну туура деп кабыл алдым.

Пакистандын мамлекеттик тили болгон урду тили, ошондой эле пенжаби, синди, кашмир тилдери Индияда официалдуу тилдер катары саналат экен, демек, бул жерде жогорудагы тилдерди алып жүрүүчүлөр менен тыгыз, терең байланыш бар экендигине күбө болдук. Урду-азыркы Индиянын жаңы индиялык тилдеринин ичинен бирден- бир эң керектүү тилдеринин бири. Түндүк Индиянын дээрлик баары, Декан да жана түштүк Индияда (150млн.дон ашык) ушул тилде сүйлөшөт. Урду деген сөздүн мааниси орусча “орда”, кыргызча “ордо” деген мааниде. Мусулмандардын бийлигинин жайылышынан улам урду тили сооданын, аскердин жана административдик тил катары бүткүл Индияга тарап, жана анын (lingua franca) тили болуп калган. Бул тилди кээде хиндустани тили да деп коюшат. Өзүнүн адабий өнүгүүсүнүн башында [XIII—XVI] ушул өлкөнү басып алган Декандын мусулмандары урду тилинде сүйлөшкөн. XVII кылымда бул тил бара-бара адабий фарси тилинде гана сүйлөгөн Түндүк Индиянын мусулмандарына тарап кетти.

Фарси тили менен хинди тилдеринен кайчылашып келип чыккандыктан, адабий урду тили өзүнчө эң жогорку оригиналдуу кубулуш катары эсептелинет. Бул тилдерди алып жүрүүчүлөрдүн баары мусулман болгондуктан жана ошондой эле араб алфавитин колдонгондугуна караганда, биздин Кыргызстандын түштүгүндөгү кыргыздар менен тилдик окшоштуктары бар экендигин байкаса болот. Себеби, кыргыздар деле араб тилин 1917-жылга чейин колдонуп келишкен. Бирок, араб тилинен кирген сөздөр көбүнчөсү азыр деле Кыргызстандын түштүгүндө негедир басымдуулук кылат. Бул маселени изилдөөгө дагы кайрылабыз.

Демек, Пакистан менен Индиядан келген студенттерге кыргыз тилин үйрөтүүдө кыргыз алфавитинен баштап окшош сөздөрдү колдонсок, алардын кабыл

алуусу бат болот жана тилдик компетенциясынын өнүгүүсүнө жакшы шарт түзүлөт.

Сабактын жүрүшүндө кыргыз тилинин алфавитин өтүүдө кыргыз алфавитинин тарыхына токтолушубуз керек. Бул жердеги эң негизги белгилеп кетчү нерсе, эки тил тең араб алфавитин колдонгонуна күбө болобуз. Демек, араб тилинен кирген сөздөр бул эки тилде тең бардыгына ынаналы.

XIX кылымдын башынан тарта 1930-жылга чейин кыргыздар араб алфавитин колдонуп келишкен. Кытай Эл Республикасынын көбүнчөсү кыргыздар жашаган Синьцзян-Уйгур автономдук районунда кыргыз тили үчүн араб жазуусун (фарси тилинин версиясын-да) азыркы учурда да колдонушат.

ر	د	چ	ج	ت	پ	ب
گ	ک	ق	غ	ش	س	ز
ه	و	و	ن	م	ل	گ
					ي	ى

1930-жылдан баштап 1941-жылга чейин Кыргызстанда 31 тамгадан турган латын алфавитин колдонушкан:

A a	B b	C c	Ç ç	D d	E e	F f
G g	Q q	H h	I i	J j	K k	L l
M m	N n	Ŋ ŋ	O o	Ө ө	P p	Q q
R r	S s	Ş ş	T t	U u	V v	X x
Y y	Z z	Ь ь				

Кириллица алфавити колдонуу үчүн Кыргыз СС-Ринин Жогорку Кеңешинин Президиуму тарабынан 1941-жылдын 12-сентябрында бекитилген.

Кыргыз тилинде окуу тамгалары жана жазуу тамгалары бар.

Окуу тамгаларын биз көрөбүз жана окуйбуз. Ал эми жазуу тамгалары менен жазабыз.

Бул сабакта студенттерге жазуу тамгаларын сөзсүз көрсөтөбүз жана ар биринин атын атап айтып беребиз. Ошондой эле окуу тамгасы менен жазуу тамгасы жанаша жазылган көрсөтмө курал, же болбосо слайдды көрсөтүп, айтып беребиз.

Андан кийин алфавиттин ар бир тамгасы катышкан сөздөрдү мисал катары көрсөтүп, андагы ар кайсы позициядагы тамгалардын айтылыш өзгөчөлүктөрү менен тааныштырабыз.

Мисалы:

- Аа-асман, анар, айнек, Айгүл, алмурут (нашвант) - sky, pomegranate, glass, pear
- Бб-баш кийим (топу), баш, байке - headdress, head, brother
- Вв-виза, ваза - visa, vase
- Гг-гүл, гүлдесте, гөш (эт) - flower, bouquet, meat
- Дд-дарбыз, дос, дарак, дубал, дептер - atermelon, friend, tree, wall, copybook
- Ее-бет, беш - face, five
- Ёё-коён - rabbit
- Жж-жигар (боор), жүрөк - liver, heart

Жогоруда биз мисал келтирген сөздөрдүн көбү урду тилинен алынды. Окуу процессинде кыргыз сөздөрүнө окшош урду тилинин сөздөрүн таап жатабыз.

Бул сөздөр негизинен Кыргызстандын түштүк диалектисинде көп кездешет.

Мисалы:

اسمان
асман

“Асман” деген сөздү урду тилинде да “асман” деп аташат жана маанисин асман катары түшүнүшөт;

Бул слайд менен иштөөдө анар, айнек –деген сөздөр урду тилинде да ушул маанини түшүндүрөт. Айгүл, Айнагүл деген кыздардын аттары да аларда бар. Ал эми алмурутту түштүктө *нашвант* деп коюшат. Бул алмуруттун жумшак, эрте быша турган түрү. Урду тилинде алмурутту *нашпати* –деп айтышат. Бул деле фонетикалык жактан алмуруттун атынын эсте калуусуна шарт түзөт.

Баш кийимди *топу* деп айтышат. Бул сөз бизде бар. Ал эми байкени урду тилинде “баай”-деп айтышат. Кыргызстандын Сокулук, Ак-Суу райондорунда байкени “бай”, “байым” “бапайым”деп айтышат. Гүл, гүлдесте, дарбыз, дарак, дос, дептер –деген сөздөр урду тилинде бар. Этти түштүктө *гөш* –деп айтышат. Бул араб сөзүнөн калган сөз экендигине ынандык. Алар “*гөшт*”-деп айтышат.

Гүлдаста деген кыздын аты түштүктө көп кездешет. Даракты “драак”-деп айтышат. Дарбызды “тарвыз”, дептерди “дафтар”, дубалды “дубал”, досту “дост”– деп айтышат. Бул сөздөрдүн баары түштүктө так ушинтип айтылат.

Ж тамгасы менен тааныштырганда “жигар” деген сөздү колдонсок болот, себеби бул адамдын ички органынын бири-боор болуп эсептелет. Бул сөз түштүктө кеңири колдонулат. Жакындарын жоготкондо түндүк кыргыздар “бир боорум” деп өкүрүшөт. Ал эми түштүктө (анын ичинен Баткен облусунда) “жигарим” деп өкүрүшөт. Бул өтмө маанисинде. Студенттер да бул сөздү адамдын ички органы –боор катары түшүнүшөт.

Жогоруда көрсөтүлгөн мисал катары келтирилген сөздөр Баткен облусунун Кадамжай районунун диалектиси боюнча берилип жатат. Түштүктө деп айтылган менен өзүнүздөр билгендей кыргыз тилинде ар кандай диалектикалык өзгөчөлүктөр бар экендигин жакшы билесиздер. Бул сөздөрдүн көпчүлүгү ичкилик кыргыздарда кездешет. Бул тема өзүнчө изилдөөгө шарт түзөт.

Алфавитти өткөндө фонетикага да көңүл бөлөбүз. Үндүүлөр жана үнсүздөр менен тааныштырууда чоң кыйынчылыкты ёттошкон тамгалар түзөт. Кыргыз тилинин классификациясында 8 үндүү тамга көрсөтүлөт. Бирок сөздү муунга болгондо кыйынчылык туулат. Мисалы : жогорудагы “коён” деген сөздү муунга бөлгөндө ко-ён болуп 2 муундан турганы анык угулуп турат. Ошол себептен студенттер ёттошкон тамгаларды үндүү катары көрүшөт. Ошол себептен кыргыз тилинде 12 үндүү тамга бар-деп түшүндүрсөк туура эле болот го-деп ойлойбуз. Себеби сабакты татаалдаштырбай, канчалык жөнөкөйлөтсөк, студенттердин эске тутуусуна ыңгайлуу шарт түзүлөт.

Зз-зейтун майы - zeytun oil

Ии-ит, иш - dog, work

Ий-ийне, ай, Айт майрамы - needle, moon, holiday Eid

Кк-калем, китеп - pencil, book

Лл-лампа - lamp
 Мм-мака (жүгөрү), мурч, мектеп - corn, pepper, school
 Нн-нан, намаз - bread, prayer
 ң-өн, күрөң - color, brown
 Оо-ооз, он - mouth, ten
 Өө-көз, төө - eye, camel
 Бул тамгалар менен тааныштырууда студенттер зейтун майын, Айт майрамын билишет, *калем, китеп, мака (жүгөрү), мурч, мектеп, нан, намаз* - бул сөздөрдү түшүнүшөт. Болгону гана фонетикалык өзгөчөлүктөр бар. Мисалы: *"калам", "китаб", "мурч", "мактаб"* - деп айтылат.
 Пп-парда, пияз, панжара (тор) паана (тосмо) - curtain, onion, cage, protection
 Рр-рахмат - thank you
 Сс-сыналгы - television
 Тт-тоту куш, таалим-тарбия, тажрыйба, тагдыр, такта - parrot, education, experience, destiny, board
 Уу-учак, устат - airplan, teacher
 Үү-үн (аваз), үч - voice, three
 Фф-фонарь - lamp
 Хх-халат - bathroob
 Цц-цирк - circus
 Чч-чач, чоң - hair, large
 Шш-шекер, шалгам - sugar, turnip
 Щщ-борщ - soup borsch
 Ъ-подъезд - porch
 Ыы-ыр - song
 Ъ-июль - July

Ээ-эки, элүү - two, fifty
 Юю-июнь - June
 Яя-уя - nest

Жогорудагы тамгалар менен тааныштырууда студенттер түшүнгөн сөздөр-*парда, паана, панжара, пияз, тоту куш, такта, таалим-тарбия, тажрыйба, тагдыр, устат, үн (аваз), шалгам.*

Жыйынтыктоо: Мына ушундай жол менен алфавитти үйрөтүүдө студенттерге биздин тилдерде тарыхый окшоштуктар бар экендигин белгилеп көргөзсөк, студенттердин кыргыз тилин кабыл алуусу батыраак болот жана ошондой эле алар да биз менен кошо окшоштуктарды издей баштайт. Бул усул менен иштөөдө студенттин кыргыз тилине болгон кызыгуусу артат, ошондой эле тилдик компетенциясынын өнүгүүсүнө жакшы шарттар түзүлөт.

Адабияттар

1. Белокреницкий В.Я., Москаленко В.Н. История Пакистана. XX век. - М.: Крафт, 2008.
2. Баранников А.П. Хиндустани (урду и хинди). - Ленинградский восточный институт, 1934. с. 4-7.
3. Сыдыкбаева М.М./Кыргыз тилин ЖОЖдордо экинчи тил катары окутуунун лингводидактикалык негиздери/Монография. - Б., 2016, 238 б.
4. Сыдыкбаева М.М., Джалилова Б.Т., Абдыбекова Н.А. Кыргыз тили/Медицина адистиктеринде билим алып жатышкан чет өлкөлүк студенттер үчүн окуу куралы. - Б., 2019, 227 б.
5. Шанский Н.М., Резниченко И.Л., Кудрявцева Т.С. и др. Что значить знать языки владеть ими. - Л., 1969. 240 б.

Рецензент: п. и. д. М. Сыдыкбаева

Садырова Г.К.

К. Карасаев атындагы

Бишкек мамлекеттик университетинин доценти

Саякова А.М.

К. Карасаев атындагы

Бишкек мамлекеттик университети

ЖАЗА АТКАРУУ СИСТЕМАСЫНЫН КЫЗМАТКЕРЛЕРИНИН КЕСИПТИК КҮЙҮҮСҮНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ РАБОТНИКОВ УГОЛОВНО- ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ

FEATURES OF PROFESSIONAL BURNOUT OF EMPLOYEES OF THE PENITENTIARY SYSTEM

Аннотация: Кыргызстандын шарттарында ар кандай кесиптеги адистердин кесиптик күйүүсүнүн проблемасы өтө актуалдуу. Изилдөөлөр көрсөткөндөй инсандын социалдык-экономикалык шарттарында, анын жашоо-турмушунда кесиптик күйүүсүнүн тийгизген терс таасири каралат. Макалада жазаткаруу системасынын кызматкерлеринин эркинен ажыратылган, абактагы адамдар менен кызмат учурунда жүргүзүлгөн иштериндеги кесиптик, эмоционалдык күйүүсүнүн өзгөчөлүктөрү талданат жана анын алдын алуу иштеринин багыттары сунушталат.

Түйүндүү сөздөр: эмоционалдык күйүү синдрому; профессионалдык деформация; психопрофилактика; кызматтык баарлашуу; коммуникативдүү компетенттүүлүк; инсандык ресурстар.

Аннотация: В условиях реалий Кыргызстана проблема профессиональной деформации, и, в частности, эмоционального выгорания специалистов различных профессий, является наиболее актуальной и злободневной. Формирование ценностных ориентаций личности в высокой степени детерминировано социально-экономическими условиями ее жизнедеятельности, и если условия неблагоприятны, они будут способствовать деформации ценностно-смысловой сферы. Изучение причинно-следственных связей столь сложного феномена эмоционального выгорания личности является особенно актуальным и важным на сегодняшний день для специалистов тех профессий, чья деятельность предъявляет высокие требования к нравственным и личностным качествам сотрудников, их эмоциональной выдержке, психологической подготовленности. В статье анализируются особенности профессионального, эмоционального выгорания сотрудников уголовно-исполнительной системы в работе с осужденными, отбывающими наказание, рекомендуются направления его профилактической работы.

Ключевые слова: синдром эмоционального выгорания; профессиональная деформация; психопрофилактика; служебное общение; коммуникативная компетентность; личностные ресурсы.

Abstract: In the context of the realities of Kyrgyzstan, the problem of professional deformation, and, in particular, emotional burnout of specialists in various professions, is the most relevant and topical. The formation of value orientations of an individual is highly determined by the socio-economic conditions of its life, and if the conditions

are unfavorable, they will contribute to the deformation of the value-semantic sphere. The study of cause-and-effect relationships of such a complex phenomenon of emotional burnout is particularly relevant and important today for specialists in those professions whose activities place high demands on the moral and personal qualities of employees, their emotional endurance, and psychological preparedness. The article analyzes the features of professional and emotional burnout of employees of the criminal Executive system in working with convicts serving sentences, with persons who are in prison during their service, and recommends directions for its preventive work.

Keywords: burnout syndrome; professional deformation; psychoprophylaxis; service communication; communicative competence; personal resources.

Алгачкылардан болуп, «эмоционалдык күйүү» термини америкалык психиатр Г. Фрейденберг тарабынан 1974-жылы кардарлар, пациенттер менен интенсивдүү жана тыгыз баарлашууда болгон, аларга эмоционалдык оор атмосферада профессионалдык жардам көргөзгөн дени сак адамдардын психологиялык абалын мүнөздөө үчүн киргизген. К. Маслач эмоционалдык күйүү синдромун инсан менен анын жумушунун ортосундагы дал келбөөчүлүктүн жыйынтыгы катары кароону сунуштаган. Дал келбөөчүлүк, ажырым канчалык күчтүүрөөк болсо, кесиптик күйүүнүн толук мүмкүндүгү ошончолук жогору боло тургандыгын баса белгилеген. Психология илиминде күйүү синдрому өз ичине психологиялык, психофизиологиялык жана жүрүм-турум компоненттерин камтыган, жумуштагы стресстик абалга карата жагымсыз реакция болуп саналган инсандык деформациянын феномени катары каралат. Жумуштагы стресстик абалдын натыйжасынын канчалык тереңдегенине жараша адамдын моралдык жана физикалык күчтөрү жабыркайт, ал илең-салаң тартып, ден соолугу дагы начарлайт. Жумушунда «күйгөн» адамдардын эмгектик мотивациясы төмөндөйт, жумушуна болгон көңүл коштук мамилеси өнүгөт, эмгектин өндүрүмдүүлүгү жана сапаты начарлайт.

Кесиптик күйүүнүн белгилери болуп ар дайым жумушу боюнча тынчсызданып жүрүүсү; өзүн чарчап тургандай, убакытты пайдасыз өткөрүп жаткандай сезүүсү, коллегаларына же ишинде байланышта болгон субъекттерге карата кыжырданып, туталанып мамиле кылуусу, жумушка «мойнунан байлаган иттей» болуп өзүн мажбурлап баруусу, өзүнүн иштеген ишинен эч кандай канааттануу албоосу эсептелет. Эмоционалдык күйүүнүн белгилеринин көрүнүшүнүн эң эле коркунучтуу формасы болуп, адам тарабынан жашоонун маңызын сезип жашоого карата болгон аракеттин жоголуусу, баалуулуктарга умтулуунун жоголуусу, бардыгына «кол шилтеп, эмне болсо ошо болсун» деген мамиле кылуусу эсептелет.

Акыркы он жылдыкта дүйнөлүк пенитенциардык психологияда профессионалдык деформацияны түзүүчү бирден бир компонент катары эмоционалдык күйүү проблемасына болгон кызыгуу артууда. Пенитенциардык психологдордун ишмердүүлүгүндөгү биринчи багыт болуп кызматкерлердин кызмат өтөө процессиндеги инсандык сапаттарындагы жагымсыз, терс жакка карата өзгөрүүлөрдүн жана ошону менен бирге стресске алып келүүчү атайын факторлордун таасири менен келип чыккан кесиптик күйүүнүн алдын алуу болуп саналат.

Бул багыттагы чет мамлекеттик бир катар илимий публикацияларды талдап караганда абак кыз-

маткерлеринин кесиптик күйүү феноменин биринчи жолу Г.Брэдли (Bradley, 1969) ачып көрсөткөн. Мындан кийинки он жылдыктарда көптөгөн чет мамлекеттик психологдор тарабынан түрмө кызматкерлеринин кесиптик күйүүсүн көп кырлуу, ар тараптуу жактан изилдөөлөр жүргүзүлүүдө. Илимий публикацияларга талдоо жүргүзүү кесиптик күйүү феномени алгач абак персоналынан байкалгандыгын күбөлөндүрөт, ал эми кийинки он жылдыктардын аралыгында чет элдик жана кыргызстандык психологдор тарабынан көп кырдуу изилдөөлөр жүргүзүлүүдө. (H.G. Freudenberg, 1974; C. Maslach, 1982; T. Cox et al., 1993; W. Schaufelly, D. Enzmann, 1998; A. Plana et al., 2003; Т.В. Форманюк, 1994; А.К. Маркова, 1996; В.В. Бойко, 1996, 1999; Н.Е. Водопьянова, Н.В. Гришина, 1997; В.Е. Орел, 2001, 2005; Т.Н. Ронгинская, 2002; М.В. Агапова, 2004; С.А. Калашникова, 2004; Н.В. Мальцева, 2005; Н.В. Мушастая, 2007; Т.И. Шевченко, 2007; Е.С. Старченкова, 2008; О.Н. Доценко, 2008; И.В. Мальшев, 2009; Концепция развития уголовно-исполнительной системы Российской Федерации до 2020 года: утв. Распоряжением Правительства Российской Федерации от 14.10.2010 №1772-п // СЗ РФ. 2010. №43. Ст. 5544. О.В. Полунина, 2009; С.А. Наличаева, 2011ж.б.). Бирок бүгүнкү күнгө чейин аталган феномендин татаалдыгын, анын детерминациясын жана өнүгүү механизмин ачып көргөзүүчү жалпылоочу теоретикалык концепция жокко эсе

Алардын эмгектеринде пенитенциардык кызматкерлердин бул феноменин механизмдери, өнүгүү факторлору жана структурасы изилденген. Профессионалдуу милдеттерди чечүү пенитенциардык мекемелердин персоналынан алардын иш кызматына байланыштуу эмоционалдуу күйүү синдромунун пайда болуу тобокелдигинин эң жогоруу экендигин эске алуу менен эркинен ажыратылгандар жана коллегалары менен эффективдүү өз ара аракеттешүүнү талап. Ошондой эле профессионалдык стрессорлордун ичинен күйүүнүн өнүгүүсүнө түрткү берүүчү себеп катары өз ара аракеттешүүдөгү жогорку эмоционалдык чоң чыңалуунун шарттарындагы ишкердүүлүктүн катаал нормативдик регламентациясы эсептелет. Каралып жаткан синдромдун өнүгүүсүнө кызматкерлердин личностунун профессионалдык деформациясы дагы түрткү берет. Жаза аткаруу системасынын персоналы ар дайым кылмышкерлер- психикасы, аң-сезими эчак «деформацияланган», моралдык жактан туруксуз адамдар менен баарлашып, иш алып барууга туура келет. Түрмөдөгү кесилген адамдын жүрүм-турумун прогноздоо үчүн, анын личностун абдан жакшы изилдеп чыгуу керек, бул болсо убакыттын бир белгилүү учурунда (айрым учурда эң эле узакка) анын жан дүйнөсүнүн логикасында жашоо шартында гана мүмкүн

болот. Мындай процесс кызматкердин личностуна сөзсүз түрдө терс таасирин тийгизет. Көп учурда түзөтүү колонияларынын айрым жумушчу-кызматкерлери психологиялык жактан абактагы контингенттен дээрлик айырмаланбайт. Бул өзгөчө «токой» колониялары деп аталып, маданий борборлордон обочолонуп калган анча чоң эмес айылдардагы түзөтүү колонияларында узак убакытка чейин «нормалдуу» адамдар менен баарлашуу мүмкүндүгү жок шартта иштеп жаткандардан байкалат, мындай учур личносттун профессионалдык деформациясын тездетет. Мындай шарттарда психосоматикалык оорууларга (гастрит, ашказандын жарасы, жүрөк-кан тамыр ооруулары ж.б.) жана девианттык жүрүм-турумдун ар кандай түрлөрүнө (агрессивдүүлүккө, алкогольдук ичимдиктерге берилүүгө, наркомания, суицид ж.б.) алып келүүчү адамдын физикалык жана психоэмоционалдык ресурстарынын жабыркоосу тездейт.

Түзөтүү мекемелеринин негизги милдети болуп, кылмышкерлердин басымдуу көпчүлүгүнүн асоциалдуу көз-караштарын жана жүрүм-турумун өзгөртүүгө кызыкпагандыгына жана негизги күчтөрүн түзөтүү колониясында түрмөдөгү неформалдык көз караштын чегинде өзү үчүн «коопсуз жана ыңгайлуу» абалын түзүүгө умтулгандыгына карабастан абактагыларды ресоциализациялоо боюнча ишмердүүлүгү саналат. Кызматкерлер менен кесилгендердин өз ара аракеттешүүсүнүн татаалдыгы, персоналдын ар бир иш аракети жыйынтыгында олуттуу укуктук натыйжаларды алып келип, өзгөчө социалдык маанилүүлүккө жана жоопкерчиликке ээ болгондугу менен шартталат. Профессионалдык ишмердүүлүктөгү чыңалууга кесилгендердин дайыма болуп туруучу ачыктан-ачык жана тымызын жүргүзүлгөн каршы аракеттери, алар тарабынан уюштурулган провокациялар, ошондой эле укук бузуучулар болгондугуна карабастан алар ошол эле учурда кызматкерлер тарабынан мыйзамдардын аткарылып-сакталып жаткандыгына тыкыр көз салуусу дагы кошумча болот. Бул багытта изилдөө жүргүзгөн окумуштуулар кесилгендер менен түзөтүү таасирлерин ишке ашырууга багытталган интенсивдүү иш аракетте болгон түзөтүү колонияларынын кызматкерлеринде, профессионалдык ишмердүүлүгүндө кылмыш чөйрөсү менен өтө тыгыз байланышта болбогон тергөө изоляторлорунун кызматкерлерине караганда эмоционалдык күйүүнүн чеги жогору боло тургандыгын божомолдошот.

Удмуртия Республикасында жаза аткаруу системасынын кызматкерлеринин арасында эмпирикалык изилдөө жүргүзүлгөн. Эксперименталдык топко түзөтүү колонияларынын 30 кызматкери, контролдук топко тергөө изоляторунун 30 кызматкери кирген. Изилдөөгө катышкан бардык кызматкерлер иш кызматында кызматтык милдеттерине ылайык кесилгендер жана тергөө жүргүзүлүп жаткандар менен иш алып барышат. Эмпирикалык маалыматтарды чогултууда В. В. Бойконун эмоционалдык күйүү синдромун диагностикалоого багытталган стандартташтырылган самоотчет методикасы, А. А. Рукавишниковдун психикалык күйүүнүн деңгээлин диагностикалоо методикасы, Манна Уитнинин стандарттык эмес интервьюлары колдонулган. Бул ыкмалардын жардамы менен алынган маалыматтар боюнча тергөө изоляторундагы кыл-

мышкерлер менен иш алып барган кызматкерлерге караганда түзөтүү мекемелеринин кызматкерлеринин дарегине кесилгендер тарабынан эки эсе көп коркутуулар келип түшөт, алардын негизинде кызматкерлерде өзүнүн жана жакындарынын коопсуздугу үчүн кайгыруу менен байланышкан психикалык дискомфорт келип чыгат. Түзөтүү мекемелеринин кызматкерлери профессионалдык ишмердүүлүк процессинде абакка кесилгендер менен болгон чыр-чатактардын көп кездеше тургандыгын белгилешет. Ал эми тергөө изоляторлорунун персоналдары аларга салыштырмалуу укук бузгандар менен баарлашууда психикага таасир этүүчү жагдайларга көп туш келишпейт. А. А. Рукавишниковдун «Психикалык күйүүнүн деңгээлин диагностикалоо» («Диагностика уровня психического выгорания») методикасы боюнча салыштырмалуу талдоо жүргүзүүдө түзөтүү мекемелеринин кызматкерлеринин психоэмоционалдык жактан жабырлануусунун жогорку деңгээлин көрсөттү, мындай абал алардын жүрүм-турумунан ачык байкалат: ар дайым эмоционалдык, физикалык жактан жабыркап, айлана-сындагыларга карата өзүн көңүлү чөгүңкү, пассивдүү, көңүл кош, эч нерсеге чыдамы жок, кыжырданып, туталанып алып жүрөт. Ар кандай баарлашуу, мамиле түзүү байланыштарын кыскартууга умтулат.

В. В. Бойконун «Эмоционалдык күйүү» изилдөө методикасынын жардамы менен алынган маалыматтар түзөтүү мекемелеринин кызматкерлеринин профессионалдык ишмердүүлүгүндө ошондой эле күнүмдүк турмуш-жашоосундагы келип чыккан экстремалдык кырдаалдарды эң оор кабыл алышаарын күбөлөндүрүшөт. Алар көп учурда адекватсыз эмоционалдык абалда болуп, тынчсыздануусу улам күч алып турат. Мындай жагдайдын түзөтүү мекемелеринин кызматкерлеринин кызматтык милдеттерин аткарууда көпчүлүк учурда стресстик кырдаалдар менен кагылышууга туура келгендиги менен байланыштуу түзүлгөндүгү талашсыз. Аларда эмоционалдык күйүүнүн гана симптомдору байкалбастан, жеке турмушунда дагы айланасындагы адамдардан алыстап, мамиле түзүүдөн качып калышат жана профессионалдык деформациянын күч алуусуна алып келет.

Кызматкерлерде эмоционалдык күйүү синдромун күчөтүүчү факторлорго кабыл алынган чечимдер үчүн болгон жоопкерчилик, аткарган иштеринин натыйжалуулугу, үй-бүлөсү жана достору менен болгон жагымсыз мамилелер, коркунучтуу шарттар, аткара турган милдеттеринин татаалдыгы, маалыматтын көлөмүнүн көптүгү, убакыттын тартыштыгы, жеке жашоосу үчүн убакытты пландаштыруу мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу ж.б. кирет. Эмоционалдык күйүүнүн алдын алуу максатында түзөтүү мекемелеринин кызматкерлеринин профессионалдык ишмердүүлүктөрүн уюштурууну оптимизациялаштыруу боюнча иштерди жүргүзүү максатка ылайыктуу; сыйлоо жана жазалоонун адилеттүү системасын колдонуу, кызматкерлердин материалдык-турмуштук шарттары боюнча кам көрүү ж.б. Пенитенциардык мекемелерде жоопкерчиликтин белгилүү бир чегиндеги кырдаалда кызмат аткаруу эмоционалдык күйүү синдромунун өнүгүшүн чектеп тураарын эске алуу зарыл, ал эми өзүнүн ишмердүүлүгүнүн натыйжасы үчүн жоопкерчиликтин так жана тең эмес бөлүштүрүлүшү

персоналдын психикасына терс таасирин тийгизиши мүмкүн. Түзөтүү мекемелеринин кызматкерлеринин эмоционалдык күйүүсүнүн алдын алуу профессионалдык ишмердүүлүктөгү стрессогендик факторлордун таасирин төмөндөтүп, личносттук ресурстарды туура ылайыктап толтуруп жана пайдаланууга үйрөтүүгө багытталууга тийиш. Бул үчүн психикалык ден соолукту калыбына келтирүү, адекваттуу эмоционалдык жооп кайтаруу ыкмаларына окутуу, личносттук өсүүгө карай мотивацияны өнүктүрүү, өз жашоо турмуш жолун аң сезимдүүлүк менен жөнгө салып туруу боюнча ресурстарды кармап туруу чөйрөсүндө психологиялык жактан агартуу боюнча сабактарды өткөрүү максатка ылайыктуу. Эмоционалдык күйүүнүн алдын алуунун максаты адамдын жаңы тажрыйбага ачык экендиги, алдыга койгон максаттарына жетүүгө болгон аракети жана бул учурда шашпастан жумушта жана жашоодо позитивдүү натыйжаларга жетишүү үчүн жетишээрлик убакыт бөлүүгө умтулгандыгында турат.

Коомдук жактан канааттандыруучу колдоого ээ болуу зарыл (өзүн алар менен болгон мамилесинде жагымдуу сезген үй-бүлөсүнүн жана досторунун болуусу) Эмоционалдык күйүүнүн алдын алуу боюнча иштердин маанилүү составдуу бөлүгү болуп, психологдун кызматкерлер менен бул профессионалдык ишмердүүлүктү- кесипти аң сезимдүүлүк менен тандап алгандыгын жогорулатууга багытталган иш алып баруусу эсептелет. Эмгегинин маанисин түшүнүү жана кабыл алуусу иштин персоналдуу маанисин жана баалуулугун таба билүүгө жардамга келет.

Эмоционалдык күйүүгө кабылбас үчүн өзүнүн жашоо турмушуна болгон канааттанууну талдоо жана баалоо зарыл. Ошентип, жүрүм-турумун жана өмүр жолун аң сезимдүүлүк менен жөнгө салуу боюнча стратегияларды иштеп чыгуу түзөтүү кызматкерлеринин арасында эмоционалдык күйүү синдромунун алдын алуу түрмө психологунун ишинин өтө маанилүү компоненти болуп саналат.

Адабияттар

1. Бойко В.В. Синдром «эмоционального выгорания» в профессиональном общении. -СПб: Питер, 2005. - 156 с.
2. Водопьянова Н., Старченкова Е. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. 2-е изд. -СПб.: Питер, 2008. - 358 с.
3. Китаев-Смык Л.А. Выгорание персонала, выгорание личности, выгорание души // Психопедагогика в правоохранительных органах. 2008. № 2. С. 43–50.
4. Кубенова Г.С. Синдром эмоционального выгорания: профессиональный стресс // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения, 2010. № 15. С. 88-92.
5. Стрижак В.И. Особенности профессиональной деятельности сотрудников уголовно-исполнительной системы // Опыт и актуальные проблемы совершенствования психологической службы уголовноисполнительной системы: материалы науч.-практ. семинара. -М., 1999. С. 117.
6. Тропов В.А., Новикова И.А. Синдром профессионального выгорания у оперативных сотрудников уголовно-исполнительной системы, его выявление и профилактика (учебно-методическое пособие). - Архангельск, 2007. С. 9.

Рецензент: к. ф. н., доцент Мусаева Н. К.

УДК: 81'27

DOI: 10.35254/bhu.2021.52.8

Н. М. Жумабекова, и.о. доцента, к.ф.н., МУЦА

AMERICAN INDIANS AND KYRGYZ: SOCIO-CULTURAL PARALLELS

АМЕРИКАЛЫК ИНДЕЙЛЕР ЖАНА КЫРГЫЗДАР: СОЦИАЛДЫК МАДАНИЯТ ПАРАЛЛЕЛДЕР

АМЕРИКАНСКИЕ ИНДЕЙЦЫ И КЫРГЫЗЫ: СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ПАРАЛЛЕЛИ

Abstract. The article discusses some facts from historical background, from language status, and some culture specific issues of American Indians and Kyrgyz. The main facts deal with possible common origin of both cultures which may explain such common issues as nomadic way of life, shamanism revealing consciousness of Indians and Kyrgyz, some aspects of marriage peculiarities. Being endangered languages American Indian languages are of special interest to anthropologists, thus stressing the importance of turning to informants. The historical hardships unite these people in the aspect of suppression of Indians from new settlers and gold searchers and that of Kyrgyz from the tsarist Russia. Though they both seem not to lose the core of their culture – being strong physically in hard and severe conditions of living and at the same time conserving and observing their customs and way of life, and their mentality of kind and hospitable people.

Key words: endangered languages; culture; religious aspects; rituals; tribe; community; treatment; hardships.

Аннотация. Макалада америкалык индейлердин жана кыргыздардын тарыхый фактылары, тилдик абалы жана маданий өзгөчөлүктөрү талкууланат. Негизги фактылар эки маданияттын мүмкүн болушунча жалпы келип чыгышына байланыштуу, алар көчмөн турмушу, шаманизм, индиялыктар менен кыргыздардын аң-сезимин ачып берген, нике мүнөздөмөлөрүнүн айрым аспектилерин түшүндүрө алат. Америкалык индейлердин тилдери жоголуп бараткан тилдер болгондуктан, антропологдор үчүн өзгөчө кызыктуу, бул маалымат берүүчүлөр менен байланышуунун маанилүүлүгүн баса белгилейт. Кыргыздардын падышалык Россия тарабынан, индиялыктардын жаңы келген конуштардан жана алтын издегендердин тарабынан болгон тарыхый кыйынчылыктар бул элдерди бириктирди. Экөө тең, өзүлөрүнүн маданиятынын маңызын жоготпойт - оор жана катаал жашоо шарттарында ден-соолугу чың болуу, ошол эле учурда алардын үрп-адаттарын жана жашоо мүнөзүн, ошондой эле боорукер жана меймандос элинин менталитетин сактап кала алышты.

Түйүндүү сөздөр: жоголуп бара жаткан тилдер; маданият диний аспектилер; ырым-жырымдар; уруу; коомчулук; дарылоо; кыйынчылыктар.

Аннотация. В статье рассматриваются некоторые факты из исторического прошлого, языкового статуса и некоторые культурно-специфические особенности американских индейцев и кыргызов. Основные факты касаются возможного общего происхождения обеих культур, что может объяснить такие общие черты, как кочевой образ жизни, шаманизм, раскрывающий сознание индейцев и кыргызов, некоторые аспекты брачных особенностей. Будучи исчезающими языками, языки американских индейцев представляют особый интерес для антропологов,

что подчеркивает важность обращения к информаторам. Исторические трудности объединяют этих людей в аспекте подавления индейцев от новых переселенцев и искателей золота и кыргызов из царской России. Хотя они оба, похоже, не теряют сути своей культуры - быть физически сильными в тяжелых и суровых условиях жизни и в то же время сохранять и соблюдать свои обычаи и образ жизни, а также свой менталитет добрых и гостеприимных людей.

Ключевые слова: исчезающие языки; культура; религиозные аспекты; ритуалы; племя; сообщество; лечение; трудности.

The modern world turns to cultural issues as one of the ways of conserving our history, our past, our traditions, our “selves”. Industrialization, globalization and the like notions seem to overwhelm over all other aspects of life. The rapid technological development, however, shouldn't exclude cultural wealth and enrichment. Development of tourism and turning to cultural artifacts, emergence of new linguistic and cultural disciplines (linguistic anthropology being one of the most important in this aspect), prove the significance of deep studies of culture. Moreover, the studies of any language are done effectively through comparison of absolutely structurally and morphologically different languages which may be proved by SAE (Standard Average European) and Hopi languages' comparison. [1]. Thus, American Indian languages and cultures may give lots of facts in order to enrich both cultures and to understand Kyrgyz culture, for example, revealing overt and covert categories of the languages and their culture specific peculiarities.

The Indian culture being unique and special deserves a deep study and consideration in the aspect of historical, religious aspects. As any culture is studied better in comparison with absolutely different culture, it is worth to compare the historical past and the culture of two cultures located in different continents but supposedly having the same origin. According to Michigan University investigations [6], the genotypes of Indian tribes are close in origin to the genotypes of some nations in Siberia. It proves the hypothesis that the ancestors of the modern American Indians and Eskimos came to America from Asia through the “Bering Bridge”. The classification of either American Indian languages, or the languages of Chukchi as that of incorporating language types [2], contribute greatly to the relevance of our research due to the fact that these languages may have one Proto language.

Another issue is that nowadays lots of endangered languages are in a close consideration of modern linguists. The reason for that maybe in an attempt to save those languages and cultures, and quite possibly, the cultures contain invaluable and unique customs and traditions, close consideration of which could shed light on different unresolvable problems of history, culture and languages, and may be even to our social organization.

American Indian languages presenting great number of incorporating languages, at the same time, are in the face of disappearing. In the historical Motherland of American Indians Hittite language is practically the last living language in the group the Yenisei language family. The last reliable fixation of the use of its closest relative - the Yugian language - dates back to the 1970s. Other related languages - Pumpumpol, Arin, Kott (Assan) - became obsolete as early as the 18th-19th centuries [3]. Though the situation is not better in the New Homeland of American Indians - The US.

In America North of Mexico, more than 50 percent of the surviving languages have fewer than 1,000 speakers each. In short, even though the Indian population north of Mexico is actually increasing, most of the aboriginal languages are slowly dying out. Only a few languages are flourishing: Navaho, spoken in New Mexico and Arizona; Ojibwa, in the northern United States and southern Canada; Cherokee, in Oklahoma and North Carolina; and Dakota-Assiniboin, in the northern portions of the midwestern United States. Bilingualism is common even in these groups [4]. There is an urgent necessity to save those languages, and as linguists we can contribute by deep studies of those cultures.

The fact of being endangered makes anthropologists turn to those representatives of older generation being more or less reliable informant to give more information about facts from their past, from what they happened to witness or happened to hear from their fathers. [5]. Here, memory played a different role in the conservation of North American native custom. By means of memory, supplemented by archaeology and linguistics, they hoped to discover what life was really like before Europeans arrived [5]. The same is practiced also in Kyrgyz culture studies, at times being as invaluable source of facts about history, language and culture. For instance, remembering seven fathers in the genealogical tree has to be provided by our previous generations.

Though the supposition that both were under pressure and suppression of other nations would be too simplistic, still, it is also something uniting them. As the Kyrgyz nation was under suppression of tsarist Russia in 1916 and lots of them escaped to China, the same way of historical suppression was witnessed by five Indians tribes who were forced to move to Oklahoma State in 1830-1840 because of the whites' interest in their lands' resources [7]. And both suffered the hardships of their journeys losing lots of ill and weak ones.

The same as many non-Oklahoma Indians because of the collective experience of tragedy and triumph, defeat and survival, destruction and reconstruction, a shared fate of having to overcome setbacks and being forced to rebuild their communities and their nations several times [8], Kyrgyz people suffered the same, but the difference is in the system of the Soviet State organization, which was to be accepted by those who remained, and the system of Chinese government which was to be accepted by those who left for China.

Any culture is developed gradually, due to great work of individuals, and any intrusion may cause the damage to it, even loss. The consequences of Indian Removal are far-reaching: to remove entire cultures from their home places is to remove and forever change many different though overlapping national literatures. Today, the majority of Native writers affiliated with the South live and

work elsewhere. And many of the earlier texts are composed by non-Native authors [9]. The same might be said about Kyrgyz culture when intrusion of tsarist Russia leading to quitting all what they acquired in the sense of cultural heritage, also, and the forbiddance of institutions in the form of shamanism led to kind of stoppage of development of definite notions.

However, hardships and suppressions even make people stronger and resolute to conserve their customs, traditions. Oklahoma Indians are steeped in this Native ethos. The tribes of Oklahoma carried the ethos, the beliefs, with them during their removals to the Indian Territory, and it sustained them while they rebuilt their fires of communities during the nineteenth century [10]. Though, the same way as it happened with Kyrgyz culture, some attributives of it was lost or acquired another form or meaning.

Manichkin Nestor A. [11] conducted studies of Kyrgyz shamanism in Togolok Moldo's works and in the field works of modern Kyrgyz ethnographers, and came to conclusion that the division to black shamans (bakshy) and white shamans (moldo) altered in the sense of "softening" the affective techniques of altered states of consciousness. Though both types of shamans have inner knowledge in themselves. The influence of the Soviet system with forbidding of religious and other rituals of Kyrgyz people didn't let scholars, also, have deep studies in this respect. Another influence is in mixing Christian and Russian names into modern Kyrgyz rituals. For example, *Isa paigambar*, etc.

Other correlations deal with consciousness of Indian and Kyrgyz people. Oklahoma Indians who hold closest to their traditional beliefs also bear witness to the influence of ghosts, spirits, and witches in their lives. Indian traditionalists believe that spiritual beings have control over their lives, and they use protective medicines and take precautions to keep themselves safe. In this kind of life, the metaphysical is more powerful than the physical world, and certain ceremonies and important rites need to be performed in order to ensure that greater powers will give protection or bestow blessings [12]. As for Kyrgyz people, Byubyu-bakshy healing by means of "medicine" which were given by the spirits of dead ancestors is not practiced now. Though, ritual actions of shamans when he communicates with spirits is still existent in some regions. For example, in Chinese region of Kyzyl-Suu [13]. Nowadays most Kyrgyz people devote themselves to Islam, thus having suspicious attitude to shamanism.

There are some correlations in the attitude to family in both cultures. Though patriarchic organization of society is most peculiar to Kyrgyz culture, there are some similarities in relation to monogamy and polygamy. Indian family was monogamic with multi-gamic practice also. However, to provide the families the husband should have been wealthy enough. The point of the multi-gamic marriages was to protect captive women, not to let women become spinsters, or to keep the birth rate. Another thing is that a man could marry his brother's wife in case of his death. [14]. These facts seem to be close to Asian family traditions, however, wife's sister becomes wife also, or cousin becomes wife, and the fact that in some tribes a wife left her husband's house finding a new husband was not and is not peculiar to Kyrgyz people.

Moreover, a woman in Northern American Indian

tribes could decide to live with her husband or not, and if she decided to divorce her husband she could prepare the saddle and other belongings of her husband at the threshold. The husband had to return to his mother without saying anything in reply. Also, women had more rights for wealth accumulation. All the earned stuff had to be brought to the mother [17]. In Kyrgyz families after the collapse of the Soviet Union lots of women became widows, lots of them had to take up the role of the person bringing home the bacon, and the role of a woman acquired a new status. Though it is levelled by Asian patriarchic social organization, and the above mentioned cases do not characterize the Kyrgyz families in general.

Kyrgyz people, alongside with love and harmony, in the process of marriage were greatly influenced by parents' opinion and the purpose of strengthening relationship between people. From this we can conclude that the Kyrgyz are more dependent on public opinion and social affairs [15]. Being Kyrgyz means being part of the community. Jamaat are communities in villages where one was born, or where he or she has extended family lives. Whenever something happens in the community one is expected to take part in it and be helpful [16]. The same is peculiar to Indian culture who had to survive and withstand outside forces.

A child was put into a cradle wrapped up very tight in Indian culture [18], the same was practiced in Kyrgyz culture. The child lying all the time had a flat back of the head. The same had to experience Kyrgyz children whose mothers were too busy with housework so that to keep the child in their hands most of their time. However, there were lots of other advantages of using it: Making bone to develop in a right way, sleeping in a quiet position, etc. [19]. So, both American Indian cradle and that of Kyrgyz had mostly good sides, and served not only to make the life of a mother and a baby easier, but, also, had advantages for physiological and mental state of both sides.

To conclude, it is worth to mention the common historical origin of American Indians and Kyrgyz, though not being proved the hypothesis seems to be evident by such cultural aspects as nomadic way of life both cultures had in the past, the community dependent attitudes in the social organization, the latter influential even on the choice of future spouse. Rituals originating from spiritual values of the both cultures framed by shamanism as religious basis determine the way people were cured, the way people had constructed their imagination about the world. The suppression experienced in different locations by different superiors didn't let extinguish, on the contrary, cultures have survived, though with elements of outside cultures. Whatever was in the past, both cultures need to be revived, developed and transferred to future generations being unique and invaluable.

References

1. John A. Lucy. *Sapir-Whorf Hypothesis*. In *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Elsevier, 2015.
2. Wilhelm von Humboldt. *On Language: The Diversity of Human Language-Structure and its Influence on the Mental Development of Mankind*. New-York: Cambridge University Press, 1999.
3. *Languages of the peoples of Siberia - Languages and cultures - Hittite language*. Accessed at: <http://lingsib.iea.ras.ru/ru/languages/ket.shtml>. Date of Access: 24 Feb. 2020.

4. Ami Tikkanen. *American Indian languages*. Encyclopaedia Britannica. Sept 29. 2006. The Date of Access: 23. Feb, 2020.
5. Margaret Williamson Huber (Ed). *Selected Papers from the Annual Meeting of the Southern Anthropological Society*, Staunton, Virginia. March, 2008. Robert Shanafelt, Series Editor. Date of Access: 23 Feb. 2020.
6. Washington ProFile — International News & Information Agency «Siberian Indians». The Date of Access 20 Feb 2020. Available at: <http://www.washprofile.org/ru/node/7168>
- 7,9. Eric Gary Anderson. *On Native Ground: Indigenous Presences and Counter colonial Strategies in Southern Narratives of Captivity, Removal, and Repossession*: George Mason University, August 9, 2007.
- 8,10. Donald Fixico, "American Indians," *The Encyclopedia of Oklahoma History and Culture*. Date of Access 21 Feb. 2020. Available at: <https://www.okhistory.org/publications/enc/entry.php?entry=AM010>.
11. Sacred experience: new materials to the characteristics of altered states of consciousness and differentiation of Kyrgyz shamanism. In *Sibirskiy Istoricheskiye Issledovaniya*. 2016, Vo 4.
12. Lopenzina, Drew, "Red ink: Native Americans picking up the pen in the colonial period" (2006). Doctoral Dissertations. 323. <https://scholars.unh.edu/dissertation>.
13. Azattyk Ynalgysy. Zhusupzhan Zh. Kytailyk kyrgyzdardyn "Talma biii". Available at: http://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_china_culture/3541564.html (Accessed 20 February, 2020).
- 14, 17, 18. John Manchip Wright. *Way of Life, religion, culture. The world of Indians. History, culture, myphology, photographs*. Available at: <https://www.indiansworld.org/indeycy-severnoy-ameriki-byt-religiya-kultura.html>
15. A.K. Mukarapova. Reflection of family values in English, Russian and Kyrgyz proverbs // *Bulletin of KRSU*. 2016. Volume 16. No. 8.
16. Toby A. Cox. *Understanding Identity and Kyrgyz Cultural Values Through Food*. Available at: <https://blog.nationalgeographic.org/2017/12/06/understanding-identity-and-kyrgyz-cultural-v> (Accessed on 21.02.20).
19. Karimova G., Arstanova O. The mediator value of cradle in Turk World. Kyrgyz culture centre. 05.06.2012. Date of Access: 23.02.20.).

Рецензент: к. ф. н. Абдырахманова Р. Ж.

Алимахунов А.

Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин
К.Дикамбаев атындагы Дипломатиялык
Академиясынын аспиранты

КООПСУЗДУК ЖАНА АНЫН МАҢЫЗЫ

БЕЗОПАСНОСТЬ И ЕГО СУЩНОСТЬ

SECURITY AND ITS ESSENCE

Аннотация: Бул макалда автор тарабынан Кыргызстандагы маалымат талаасын өнүгүү деңгээли коомдун негизги коомдук-саясий, экономикалык жана маданий чөйрөлөрүнө чечүүчү таасир тийгизери жана ал тармактардын өнүгүүсү коопсуздук түшүнүгүнө көз каранды экендиги каралды. Ошондуктан, масс-медианы реформалоо процесси мамлекеттен улуттук-маалыматтык мейкиндиктин калыптанышында, Кыргыз Республикасында маалымат коопсуздугун камсыздоого өзгөчө көңүл бурууну талап кылат. Ар багыттагы илимдерде калыптанып калган коопсуздук менен байланышкан негизги түшүнүктөр боюнча көз караштарды талдоо менен бирге “коопсуздук” түшүнүгүнүн эки негизги маңызы белгиленген. Илимий изилдөөлөрдө “коопсуздук” түшүнүгү көп баскычтуу система катары аныкталгандыгын жана “коопсуздук” түшүнүгүнүн өзөгүндө коомдук системанын туруктуулугу, ишенимдүүлүгү жана өнүгүүсү жатат деген тыянак аныкталган. Жалпысынан, коопсуздук деп коркунучтардан коргонууну камсыздоого багытталган иш-чаралардын топтомун түшүнүүгө болот.

Түйүндүү сөздөр: мамлекет, коом, маалымат, коопсуздук, мейкиндик, саясий, коркунуч, чакырык, абал.

Аннотация: В данной статье автор считает, что уровень развития информационного поля в Кыргызстане оказывает решающее влияние на ключевые социально-политические, экономические и культурные сферы общества, и развитие этих секторов зависит от понятия безопасности.

Поэтому процесс реформирования масс-медиа требует от государства особого внимания к формированию национального информационного пространства, обеспечению информационной безопасности в Кыргызской Республике. Наряду с анализом взглядов на основные понятия безопасности, которые сложились в различных дисциплинах, определены два основных значения понятия «безопасность». Исследования показали, что концепция безопасности определяется как многоуровневая система и что концепция «безопасности» основана на стабильности, надежности и развитии социальной системы. В целом безопасность можно понимать как комплекс мер, направленных на обеспечение защиты от угроз.

Ключевые слова: государство, общество, информация, безопасность, пространство, политическая, вызовы, угрозы, состояние.

Resume: In this article, the author believes that the level of development of the information field in Kyrgyzstan has a decisive impact on the key socio-political, economic and cultural spheres of society, and the development of these sectors depends on the concept of security. Therefore, the process of reforming the mass media requires from the state special attention to the formation of a national information space, ensuring information security in the Kyrgyz Republic. Along with the analysis of views on the basic concepts of security that have developed in various disciplines, two main meanings of the concept of “security” are defined. Research has shown that the concept of security is defined as a multi-level system and that the concept of “security” is based on the stability, reliability and development of the social system. In general, security can be understood as a set of measures aimed at providing protection against threats.

Key words: state, society, information, safety, space, political, challenges, threats, state.

Кыргызстандын көз карандысыз мезгили демократиялык маалымат талаасын түптөө алкагын аныктоого жардам берет. Маалымат талаасын өнүктүрүү деңгээли коомдун негизги тармактарына: коомдук-саясий, экономикалык жана маданий тармактарына чечүүчү таасир тийгизет. Бул деңгээлден адамдардын жүрүм-туруму, коомдук-саясий кыймылдардын калыптануусу, коомдук коопсуздуктан көз каранды. Ошондуктан көз карандысыздыкка ээ болуунун өзү жана анын маани-маңызын жана саясий процесстерге карата багытын аңдап-түшүнүү келечектеги өнүгүүнүн багытын аныктады. Көз карандысыз мамлекет деген салттык калыптанган түшүнүк геосаясаттын жаңы мыйзам ченемдүүлүктөрү жана бардык түзүүчүлөрү менен бирге ааламдашуу процесси менен толукталышы керек. Бул мыйзам ченемдүүлүктөрдүн пайда болушу коомдук баалуулуктардын жаңы системасына ылайык мейкиндиктеги геосаясий борборлордун абалынын, территориялардын, ресурстардын өзгөрүшү менен байланыштуу болгон.

Буга байланыштуу көз карандысыздык жылдарында тигил же бул окуя жана кубулуштарды, мындан тышкары дүйнө коомчулугунда биздин жаш мамлекетибиздин трансформациялануу мезгилиндеги саясий процесстерди реалдуу чагылдыруунун ар түрдүү демократиялык ыкмалары калыптанган. Базар мамилелеринин түптөлүшү менен мүнөздөлгөн бул трансформациялануу мезгилинде маалымат талаасынын кызматкеринин ишмердүүлүгү, жалпы эле ата мекендик маалымат тармагындагы маселелердин жалпы катмары толугу менен жаңыча калыптана баштаганын белгилей кетели. Масс-медианы реформалоо процесси мамлекеттен улуттук-маалыматтык мейкиндиктин калыптанышына, Кыргыз Республикасында маалымат коопсуздугун камсыздоого өзгөчө көңүл бурууну талап кылат. Биздин өлкөнүн аймагында жана анын чегинен тышкары жерлерде маалымат алуу, сактоо жана жайылтуу ыкмалары биринчи кезекте каржылык, техникалык, коммуникативдик жана саясий мүмкүнчүлүктөр менен байланыштуу. Кыргызстан көп улуттуу өлкө болуп саналат, ошондуктан улуттук-маалыматтык саясатты иштеп чыгууда азчылык улуттардын кызыкчылыктарын жана каалоолорун эске алуу зарылчылыгы бар.

Коопсуздук маселелери боюнча көптөгөн илимий булактарды талдоо иши бул татаал жана көп тармактуу кубулушту изилдөөнүн ар түрдүү теориялык-методологиялык ыкмалары жараткан.

“Коопсуздук” деген түшүнүк өз мезгил талабына ылайык белгилүү бир зарылдыктын негизинде калыптанган. Ошондуктан аталган маселени изилдөө иштерин коопсуздук менен байланышкан негизги түшүнүктөр боюнча ар кайсы илимдерде калыптанып калган көз караштарды талдоодон баштоо зарылдыгы бар десек болот.

Лингвистикалык багытта коопсуздук – бул коркунучтун жоктугу, сакталгандык, ишенимдүүлүк. [1, с.107] В.И.Дальдын түшүндүрмө сөздүгүндө ушундай аныктама берилет.

Ал эми, орус окумуштуусу С.И.Ожегов “Коопсуздук – эч кимге, эч нерсеге коркунуч келтирилбеген абал” [2, с.74] деген аныктаманы берип кеткен.

Коопсуздук маселелерине окумуштуулар өз пикирлерин чагылдырып келишкен, жыйынтыгында

1891-жылы жарык көргөн Ф.А.Брокгауз менен И.А.Евфрондун энциклопедиялык сөздүгүндө коопсуздук (жеке жана мүлк коопсуздугу) адам өнүгүүсүнүн негизги кепилдиги катары каралат. Сөздүктүн авторлору аны мамлекеттин жаралуу себеби жана жашоо маңызы катары эсептешет.

Коопсуздук айрым бир жарандарды болсун, ошондой эле коомду жана бүтүндөй мамлекетти кооптондурган коркунучтун алдын алуу аркылуу жаралат.

Коопсуздук бир катар иш-чараларды ишке ашыруу жолу менен камсыздалат. Башкача айтканда, бул учурда коопсуздук деп мамлекеттин ишмердүүлүгү багытталган максатка жетүүнү түшүнүүгө болот.

Саясий илимдердеги коопсуздук категориясына талдоо жүргүзсөк, коопсуздук системасы ар кыл маалыматтардын мамлекеттик, улуттук, чек ара, суу, саламаттыкты сактоо, жол ж.б. түрдүү коркунучтардан адамдарды коргоого багытталган ар кандай каражаттар же ыкмаларды түшүнүүгө болот. Жалпысынан, коопсуздук деп коркунучтардан коргонууну камсыздоого багытталган иш-чаралардын топтомун түшүнүүгө болот.

Ал эми, эл аралык мамилелерде коопсуздук корголгон абал катары аныкталат жана эл аралык мамилелердин акторлорунун иш-аракеттеринин коопсуздукту калкты үзгүлтүксүз коргоого багытталган көп аспектүү кубулуш экендиги өзгөчө белгиленет.

Ошентип, “коопсуздук” түшүнүгүнүн эки негизги маңызын белгилесек болот, аларга:

Биринчиден, коопсуздук – бул тынчтыктын, бейкуттуктун, бекемдиктин, ошондой эле коркунучтан жана кооптонуудан кутулуу, бошонуу шарты же абалы.

Экинчиден, коопсуздук дегенде коргоо жана сактоону камсыздоочу субъектилерди же иш чаралардын биримдигин түшүнүүгө болот. Бул учурда коопсуздук бир калыптагы тынч, жайбаракат, ишенимдүү жашоо, аны менен катар аны камсыздоочу иш-чаралар, шарттар эсептелерине көңүл буруу зарыл. Анткени, коопсуздук кооптонуу жана коркунучтардын жоктугу катары да каралышы мүмкүн.

“Коопсуздук” түшүнүгүн чагылдырган илимий-теориялык адабияттарды ар тараптуу талдоого алсак, түшүнүк катары төмөнкүдөй маанилерин бөлүп көрсөтсөк болот.

Биринчи мааниси: коопсуздук бул тынчтык, бекемдик жана ишенимдүүлүк шарт чагылдырат. Башкача айтканда, инсан, коом, мамлекет коркунучтан коргонуу шарттарынын толук камсыздалынышын, ошондой эле ар бир жарандын, өлкөнүн, мекеменин кызыкчылыктарын чакырыктар менен кооптонуудан сактоого багытталган ар кыл багыттагы тийиштүү иш-чаралар менен камсыздалгандыгын сезиши менен бирге тынчсыздануудан арылуу, коркунучтан корголгондугун сезип-туюшун же коркунучтун жоктугун сезген абалдарды чагылдырат.

Экинчи маанисинде чет өлкөдөн келген тынчтыкты чакырыктар менен коркунучтардын корголгондукту камсыздаган абал катары кабылданат. [3]

Жогоруда айтылгандардан көрүнүп тургандай, коопсуздук – бул ар түрдүү иш-аракеттер аркылуу ишке ашырылуучу корголгондук абал болуп эсептелет, ошондуктан ал:

- коркунучтан сактоону камсыздоого багытталган иштер;

-коркунуч жана опузалардын жоктугу;

-жетишилген туруктуулуктун сапаттуу деңгээли.

Ошентип, жогоруда белгиленгендей “коопсуздук” түшүнүгү татаал, көп тармактуу кубулуш деп белгилей кетсек болот.

“Коопсуздук” өзгөчөлөнгөн маанисин орус окумуштуусу И.А.Лазарев берип кеткен. Анын пикири боюнча “коопсуздук” коомдук объектинин (системанын) жашап кетүүсүнүн ишенимдүүлүгү катары түшүндүрүлөт. Академик И.А. Лазарев тарабынан сунушталган аныктама боюнча, коопсуздук – бул коомдук табияттын объектилеринин жашап кетүүсүнүн жана алардын туруктуу өнүгүүсүнүн ишенимдүүлүгү. [4, с.77]

Илимий изилдөөлөр тастыктагандай “коопсуздук” түшүнүгү көп баскычтуу система катары аныкталган. “Коопсуздук” түшүнүгү коомдун объекти-субъектилеринин коркунучсуз абалын мүнөздөөчү байланыш жана мамилелердин жыйындысы катары аныктайт, мында анын туруктуу, стабилдүү жашоосу, турмуштук керектөөлөрүн канааттандыруусу жана ички жана тышкы коркунучтардан натыйжалуу коргонуу жөнөдөмдүүлүгүн чагылдырат. Илимий көз караштар тарабынан сунушталган аныктамалардан көрүнүп тургандай, “коопсуздук” түшүнүгүнүн өзөгүндө коомдук объектинин (системанын) туруктуулугу, ишенимдүүлүгү жана өнүгүүсү жатат.

Аскердик коопсуздук боюнча ата мекендик адис М.Бейшенев “коопсуздук бир жактуу, ич ара, жалпы болушу мүмкүн” деп эсептеп, анын төрт деңгээлин бөлүп карайт:

- жеке коопсуздук (өздүк деңгээлде);
- улуттук коопсуздук (мамлекеттик деңгээлде);
- аймактык коопсуздук (аймактык деңгээлде);
- жалпы коопсуздук (ааламдык деңгээлде)». [5, с.15]

Саясат таануу багытында коопсуздук – бул “инсандын, коомдун өтө маанилүү кызыкчылыктарын ички жана тышкы коркунучтардан коргогондугунун кепилденген абалы” [6] деп аныкталат.

“Маалымат” термининин илимий категория катары күндөн-күнгө саясий, экономикалык жана юридикалык мааниси кеңейүүдө. Бул, баарынан мурда, коомдун жашоосуна маалыматтын, маалымат чөйрөсүнүн таасири өскөндүгү менен шартталат.

Цивилизациянын өнүгүүсүнүн ар кыл баскычтарында “маалымат” термини коомдогу өзүнүн “ролуна жараша” өзгөрүүлөрүнө кабылган, анткени, маалыматты дайыма үчилтик түрүндө сунушталышы мүмкүн:

1) жашоо үчүн зарыл маалымат, б.а. адамдын жашоосу үчүн зарыл болгон маалыматтар менен камсыз болушу;

2) керектөөчүлүк маалымат, б.а. коомдогу ар кыл группаларга, жамаатарга, жана топторго багытталган маалыматтар;

3) жалпы маалыматтар, б.а. мамлекеттик, жалпы коомчулукка багытталган маалыматтар.

Ошентип, ар бир мамлекеттин эл аралык мамилелердин толук кандуу актору катары таанылуусунда улуттун, жарандын, коомдун ар бир чөйрөсүнүн коопсуздугун камсыздоого багытталган иш-аракеттеринин негизинде гана таанылышы мүмкүн.

Адабияттар

1. Даль В.И. Толковый словарь живого русского языка. –М., Т. 1, с. 107.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка. –М., 1960, Т.1, с.74,
3. Бруз В.В. Историография исследования проблемы безопасности «Военная мысль» № 06.2004г. <http://militaryarticle.ru/voennaya-mysl/2004-vm/9361-istoriografija-issledovaniya-problemy-bezopasnosti> кыруу: 12.04.2020.
4. Лазарев И.А. Проблемы глобальной безопасности. –М, РАН, ИНИОН, 2005., с.77
5. Бейшенев М. Безопасность Кыргызстана.-Б., 2015, с.26
6. Закон Кыргызской Республики «О национальной безопасности» от 26.02.2003 г.

Рецензент: к. филос. н., Бекбоева А.

KIRGIZISTAN'DA GENÇ KADIN GİRİŞİMCİLİĞİNİN MEVCUT DURUMU

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЖАШ АЯЛ ИШКЕРДҮҮЛҮГҮНҮН УЧУРДАГЫ АБАЛЫ

CURRENT STATUS OF YOUNG WOMEN ENTREPRENEURSHIP IN KYRGYZSTAN

Özet. Kadın girişimciliği giderek hızlı gelişmektedir ve bu konuya ilgiyi arttırmaktadır. Kadın girişimciliği ekonomik büyümeyi sağlamada ve istihdam olanaklarını arttırmada önemli rol oynamaktadır. Bu çalışmanın amacı Kırgızistan'daki genç kadın girişimciliğin genel durumu, Kırgız kadınları girişimcilğe motive eden faktörler, karşılaştığı sorunlar ve çözüm önerilerini ortaya koymaktır. Genç kadın girişimcilerin temel sorunları kaynak bulmada ortaya çıktığı ve son zamanlarda iticiden daha çok çekici faktörlerden güdülenerek yeni işe başladıkları sonucuna gidilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Genç Kadın Girişimciliği, Kadın Girişimciler, Sorunlar, Engeller, İşsizlik, Faktörler, Kadın, Genç, Girişimcilik, Kırgızistan.

Аннотация. Аялдар ишкердүүлүгү тездик менен өнүгүп жатат жана бул маселеге болгон кызыгууну арттырууда. Аялдардын ишкердүүлүгү экономикалык өсүүнү камсыз кылуу жана жумушка орношуу мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатууда маанилүү ролду ойнойт. Бул изилдөөнүн максаты - Кыргызстандагы жаш аял ишкердүүлүгүнүн жалпы абалын, кыргыз аялдарын ишкердүүлүккө түрткөн факторлорду, көйгөйлөрдү жана аларды чечүү жолдорун табуу болуп саналат. Жаш аял ишкерлердин негизги көйгөйлөрү ресурстарды издеп табууга байланыштуу жана акыркы кездерде жагымсыз терс факторлорго караганда жагымдуу факторлордон мотивациялануу менен жаңы бизнес баштап жатышкандыгы аныкталды.

Түйүндүү сөздөр: Жаш аял ишкердүүлүгү, аял ишкерлер, көйгөйлөр, тоскоолдуктар, жумушсуздук, факторлор, аялдар, жаштар, ишкердүүлүк, Кыргызстан.

Abstract. Women entrepreneurship is growing rapidly and this causes lots of interest. Women's entrepreneurship plays an important role in promoting economic growth and increasing employment opportunities. The purpose of this study is to reveal the general situation of young women entrepreneurship in Kyrgyzstan, the factors motivating Kyrgyz women to entrepreneurship, the problems they are facing, and the suggestions for solutions. The main problems of young women entrepreneurs are finding the resources and in recent times pull factors motivate much more to start new deal than push factors.

Key words: Young Women Entrepreneurship, Women Entrepreneurs, Problems, Barriers, Unemployment, Factors, Women, Youth, Entrepreneurship, Kyrgyzstan.

ГІРІШ

Кадін гiрiшмцилiгi тiм дiнyада гiдерек гiзлi гелiшмектедiр ve бу конуyа гiлгiйi арттырмaктaдiр. Кадiн гiрiшмцилiгi экoнoмик бiйyмeйi сaғлaмaдa ve иcтiхдaм oлaнaклapиnи арттырмaдa oнeмли рoл oйнaмaктaдiр.

Global Entrepreneurship Monitor Women's Report'a гoрe кaдiнлap aрaсiндa гiрiшмцилик eғилими 2014'ten 2016'ya кaдaр %16 oрaнiндa артмiштiр. 2016 yилiндa 74 iл-кeдe 163 million кaдiн yeni иш кyрмaктa. Бунa eк oлaрaк, yаклaшк 111 мильoн кaдiннiн кeндi ишини дeвaм eттiрмeк-тeyдi. Бу сaдeкe кaдiнлapиnи гiрiшмцилeрин дiнyа iзeрiнe

oлaн eткicини дeғил, aйнi зaмaндa тoплумлapиnи бiйyмeсiнe ve рeфaхiнa кaткicини вyргyлaр. Кадiн гiрiшмцилeр aилeлeри iчiн гeлiр, тoплум iчiн иcтiхдaм ve дiнyаyа yeni дeғeр кaтaн iрiн ve хизмeтлeр сaғлaр. Кадiн гiрiшмцилeр eкoнoмидe oнeмли oйyнцyлaр oлмaсiнa рaғмeн гiнiмiздe дe кaдiн гiрiшмцилeрин кeндi ишини кyрмaктa ve ишини yiрiтмeктe зoрyнлyклap oртaйa чыкмaктaдiр.

Aйрyкa бу рaпoрa гoрe сoн yиллaрдa гeнч кaдiн гiрiшмцилeр aрaсiндa гiрiшмцилик eғилимин aртiш гoстeрдiғi гoрiлмeктeдiр. Кaдiнлaрдa гiрiшмцилiгe eн yiкceк кaтaлым 25-34 ve 35-44 yаш aрaсiндa гoрiлмeктeдiр. Билдiғимиз

gibi gençlerin girişimciliğe olan bakış açıları, davranışları, işini yürütme yöntemi ve başka farklı yönlerden diğer girişimcilere göre farklıdır ve bu da ilgiyi yaratmaktadır. Özellikle gençler ve kadınlar arasında işsizlik oranı, farkırlık düzeyi yüksektir. Kendi kendini istihdam etmekte, iş bulmada veya yeni işe başlamada bir çok problemlere karşılaşmaktadırlar. Son yıllarda da gençleri ve kadınları sosyalleştirme ve potansiyelini değerlendirme problemi güç almaktadır. Her ülkede ekonomiye büyük değer katan, potansiyeli yüksek bu iki grup yeterli derecede değerlendirilmemektedir. Bu problemleri etkin bir şekilde çözmek için ve bu konuda doğru kararlar alabilmek için devlet ve diğer ilgili taraflar konuyla daha yakından ilgilenmelidirler ve daha çok bilgiye sahip olmalıdırlar.

1. Dünya’da Kadın Girişimciliği

Kadınların girişimciliğe katılım oranı ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. 2016-2017 GEM raporuna göre yüksek katılım oranları Latin Amerika, Güney Doğu Asya, Sahra Afrika ülkeleri ve Kanada’da görülmektedir. En yüksek oran Sahra Afrika ülkelerine aittir, başka bir ifadeyle neredeyse kadın nüfusun %25,9 girişimcilikle uğraşmaktadır. Latin Amerika ülkelerinde de yüksek oran görülmektedir (%17,2). Kuzey Amerika bölgesinde %11,9, Güneydoğu Asyada %10,5. En düşük oranlar Avrupa ve Orta Asya ülkelerinde (%6,3) ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde (%7,5) görülmektedir. Bu oran yüksek olan ülkeler Senegal, Botsvana, Burkina Faso, Ekvator ve Beliz ise, düşük oran gösteren ülkeler arasında Makedonia, Almanya, Fransa, İtalya, Ürdün, Birleşmiş Arap Emirlikleri bulunmaktadır. Türkiye’de bu oran %10 iken, Kazakistan’da %9,5 ve Rusya’da %5,7’dir.

Hem kadınlar hem de erkekler arasında girişimciliğe en yüksek katılım 25-34 yaş aralığındadır ve bunu 35-44 yaş arası takip ediyor. Asya’da Filipinler ve Tayland, Avrupada Estonya ve Skovakiya’da genç kadın girişimciliği gelişmiştir. Ancak Filipinler ve Slovakya’da sonraki yaş gruplarında da girişimcilik yüksek seviye’de kalmaktayken, Tayland ve Estonya’da önemli ölçüde düşüş gösterir. Polonya, Türkiye, Kazakistan’da girişimcilik düzeyleri 24-34 yaş arası kadınlar arasında zirveye ulaşıyor.

Dünyada kadınlar girişimciliğe 1950’ler sonu başlamışlardır ve kadın girişimciliği 1980 yıllardan sonra gelişmeye başlamıştır.

2. Kadın Girişimciliği Kavramı ve Türleri

Literatürde kadın girişimciliğinin bir çok tanımı bulunmaktadır. Çelik ve Özdevecioğlu, Ecevite göre kadın girişimci: ev dışı bir mekanda, kendi adına kurduğu bir işletmesi olan, bir işletmede tek başına veya çalıştırdığı diğer kişilerle birlikte çalışan veya sahibi olması sıfatıyla ortaklık kuran, iş ile ilgili olarak çeşitli kamu ve özel kuruluşlarla temaslara geçen, işletmenin geleceği ile ilgili planlar yapan, işletmeden elde ettiği kazancı, yatırım ve kullanım alanları üzerinde söz sahibi olan, işletmesi adına tüm riski üstlenen kadındır. Ancak doktorluk, avukatlık, eczacılık gibi kendi mesleğini icra eden kadınlar eğitimini gördükleri alanlarda herhangi bir riske girmeden çalıştıkları için girişimci olarak kabul edilmemektedirler (Çelik ve Özdevecioğlu, 2001; Ecevite, 1993).

Kadın girişimci olmaya iten nedenler sonraki süreçte sınıflandırma yapmaya zorlamıştır. Kadın girişimciler de erkek girişimciler gibi duygusal, düşünsel ve sosyal tutum ve davranışlarına göre her türlü sınıflandırılmaktadır. D.P. Mo-

ore’a göre kadın girişimcileri geleneksel ve modern olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır (Narin vd., 2006). Kadın girişimciler ya bireysellik ve kendine güven ilkelerini benimseyen geleneksel girişimcilik eğiliminde olurlar, ya erkeklerin astı konumunda olmayı kabullenen geleneksel cinsiyet rolünü daha çok önemserler. Goffe ve Scase (1985) ise, bu iki uça dayalı olarak dört farklı kadın girişimci tipi belirtmiştir (Kutanis, 2003; Top, 2006): Bunlardan ilki, hem girişimcilik ideallerini hem de geleneksel cinsiyet rollerini üstlenen ve ikisini de aynı ölçüde yerine getirmeye çalışarak iş-aile görevlerini dengeleyen ve işini de fazla büyütmeyi düşünmeyen “geleneksel girişimci” tipidir. İkinci olarak belirtilen tip ise, girişimcilik ideallerini geleneksel cinsiyet rollerinin çok daha üstünde tutan ve işletmesinin büyümesini öncelikli hedefleri arasına koyan “yenilikçi girişimci” tipidir. Üçüncü kadın girişimci tipi, geleneksel cinsiyet rollerini girişimcilik ideallerinin üstünde tutan ve adeta girişimciliği yan işmiş gibi gören “ayleci ya da evcil girişimci” tipidir. Son olarak da iş-aile dengesini kurmaktan çok kadınların ikinci plana itilmelerini önlemeye çalışan ve işini de bu amaca hizmet eden bir araç olarak organize eden “köktenci ya da feminist girişimci” tipi olarak tanımlanmıştır.

2.1. Kadın Girişimciler ile Erkek Girişimciler Arasındaki Farklar

Kadın ve erkek girişimciler arasındaki farklar, kişisel özellikler, işe başlama nedenleri, finans kaynaklarından yararlanma, aldıkları eğitim, çalışmayı tercih ettikleri sektör gibi konularda görünmektedir.

Kadın ve erkek girişimcilerin kişisel özellikleri dikkate alındığında dinamiklik, bağımsızlık, özgüvenli olma, rekabetçilik ve amaç yönelimli olma gibi benzer özelliklerin yanında ikisini ayıran özellikleri de bulunmaktadır (Yetim, 2002). Erkek girişimcilerin kendilerine daha fazla güvenen, daha az esnek olan ve daha az toleransa sahip oldukları gözlemlenirken; kadın girişimcilerin, daha iyimser ve şartlara daha iyi uyum sağlayan kişilik özellikleri gösterdikleri tespit edilmiştir (Özkaya, 2009).

Erkek girişimciler; kendi geleceğini kontrolleri altında tutma güdüsüyle hareket ederken, çoğunlukla patronlarıyla anlaşamadıkları veya kendilerinin bir işi daha iyi yönetebileceklerine dair inançları nedeniyle kendi işyerlerini açmaktadırlar. Kadın girişimciler ise; özgür olma, başarıma güdüsü, mesleklerinde ilerleme, iş hayatlarında yaşadıkları hayal kırıklığı gibi nedenlerle işlerini kurmaktadırlar (Hancı, 2004). İşe başlamada erkek girişimciler daha çok hızı severlerken, kadın girişimciler yavaş yavaş ve küçük işten başlarlar ve yine yavaş hız alarak işletmelerini büyütürler (Top, 2006).

Kadın ve erkek girişimcilerin iş kurarken bulundukları yaş ortalaması arasında da belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Kadın girişimciler 35-45 yaş arasında, erkek girişimciler ise genellikle 25-35 yaş arasında iş hayatına girmektedirler (Yetim, 2002).

Ayrıca kadın girişimciler üzerinde yapılan çalışmalarda erkek girişimcilerle karşılaştırıldığında aynı sektörde daha genç yaşta işe başladıkları, daha iyi eğitim aldıkları ve evli oldukları ifade edilmektedir (Top, 2006).

Kadın ve erkek girişimcilerin iş kurdukları sektörler arasındaki farklılıklar dikkate alındığında erkek girişimciler genellikle ilk işlerini imalat ve inşaat sektörlerinde kurma eğilimindedirler, kadınlar hizmet sektörü, eğitim, danışmanlık, halkla ilişkiler, sağlık alanlarında ilk işleri-

ni başlamışlardır (Soysal, 2010). Özellikle de sektöre giriş kolaylığı ve daha az sermaye ve donanım gerektirmesi gibi nedenlerle girişimci kadınların genellikle gıda, hazır giyim, turizm, sigortacılık, sağlık ve temizlik sektörlerinde yoğunlaştıkları söylenebilir (Çelik ve Özdevecioğlu, 2001). Bu sektörlerde kadınlar iş ve aile yaşamını dengeleme olanağı sunabildiği bilinmektedir.

Finansal kaynaklara ulaşma ve kullanma açısından da cinsler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Erkek girişimciler; kendi birikimleri yanında yatırımcı ve banka kredilerini kullanırken, kadınlar ise; kendi kişisel kaynaklarını, eş ve arkadaşlarının birikimlerini kullanmaktadır (Hancı, 2004).

3. Genç Kadın Girişimciliği ve Genç Kadın Girişimcilerin Özellikleri

Genç kavramını tam sınırı yoktur, çünkü ülkeden ülkeye değişir. Avrupa Birliği'ndeki ülkeler 15-29 yaş arasındakileri genç derken, Japonya, Korede 35 yaşa kadarkiler genç sayılır (OECD, 2013). Kırgızistan Milli İstatistik Komitesi genç olarak 14-28 yaş arasındaki insanları görmektedir (KC Gençleri. İstatistiksel Derleme, 2014). Ancak dünyada genç girişimci olarak 35 yaşa kadarkiler sayılmaktadır. BNP Paribas yeni nesil girişimcilere «millennipreneurs» ismini vermişler. «Millennial» teriminden ve «entrepreneur» kelimesinden gelmektedir. «Millennial» veya Y-nesili (1981-1996 yılları arası doğmuş, yaşları 22-37 arası olanlar) temsil etmektedir. Bu yeni kavram girişimciler 35 yaş altı girişimciler için söylenebilir. Gençlerin girişimciliğe olan yaklaşımı önceki kuşak girişimcilere göre hırs, başarı, liderlik özellikleri olarak farklıdır. Ancak girişimcilik sektörüne göre farklılık göstermemektedir (BNP Paribas, Global Entrepreneur Report, 2016).

Chigunta genç girişimciliğini «o çevrede ve kültürde başarı için gerekli olan inisiyatiflik, inovasyon, yaratıcılık ve risk alma gibi girişimci niteliklerin pratik uygulanması» olarak tanımlamıştır (Chigunta, 2002). Bu tanıma göre genç girişimcilerin temel özellikleri inisiyatifli, inovasyoncu ve yenilikçi, yaratıcı olmak ve risk alma eğiliminin yüksek olması diyebiliriz. Kalan özellikler diğer kuşak girişimci özelliklerine benzerdir.

Yetim'e göre (2002) kadın girişimcilerin özellikleri üç başlık altında toplanabilir. Bu özellikler: girişimci olmaktan kaynaklanan özellikler (kendine güven, risk alma, yaratıcılık, yenilikçilik, akılcılık, bağımsızlık ve rekabetçilik v.b.); sosyo-kültürel değerlerle ilgili özellikler (çevrelerinde saygındırlar, çevresindeki kaynakları ve ilişkileri iyi değerlendirebilen, koruyangözetken, işbirlikçi yönelim, akrabalarının ve yakın çevresinin desteğini kazanmış v.b.); cinsiyet rollerinden kaynaklanan özellikler (iyi iletişim kurabilen, problemleri kolayca çözebilen, sabırlı, hoşgörülü, özverili ve duygusal v.b.)

Genç girişimcilerin ve kadın girişimcilerin kesiliştigi özelliklerden yola çıkarak ve sadece kadınlara özgü girişimcilik özellikleri olarak, genç kadın girişimci özelliklerini «35 yaş altında olan, yenilikçi ve yaratıcı, risk almayı seven, iyi iletişim kuran, sabırlı, duygusal, çevre ve şartlara uyumlu, takım çalışmasına yatkın» olarak belirleyebiliriz.

4. Kırgızistan'da Genç Kadın Girişimciliği

Kırgızistan'da kadın girişimciliği 1991 yılı elde ettiğimiz bağımsızlık sonrası gelişmeye başlamıştır. Bağımsızlık sonrası planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş ülkeyi ekonomik, sosyo-kültürel açıdan zor duru-

ma bırakmıştır. Bu nedenle o dönemlerde kırgız kadınlar gayri resmi emek piyasalarında, kayıt dışı hizmet ve ticaret sektöründe kendi kendini istihdam etmeye ve kendi işini kurmaya başlamışlardır. Daha sonra da bavlul ticaretiyle komşu ülkelere çıkmaya başlamışlardır (Najimudinova, 2015).

Günümüzde 2019 yılı 1.Ocak verilerine göre Kırgızistan'da 6.3 million insan yaşamaktadır. Nüfusun ekonomik aktif olan (yaklaşık 2,5 milyon) kısmının %38,5 (978 800) kadındır. Bu kadınların yaklaşık %93,1 (910 700) istihdam edilmiştir, kalan % 6,9 işsizdir. Ekonomik aktif olmayan nüfusun üçte ikisini kadınlar oluşturmaktadır (yaklaşık 1,7 milyon nüfusun 1,2). Bu kadar büyük çıkmasını nedeni de ev hanımlarının (523 000) ve emekli kadınların (337 200) ve üniversite öğrencilerin (260 500) çok olmasına bağlıdır. Dolayısıyla, erkeklerin istihdam oranı (%71,1) da kadın istihdam oranına (%41,9) göre yüksektir. Kadınlarda işsizlik düzeyi de yüksektir (erkeklerde %5,7 iken, kadınlarda %6,9) (www.stat.kg).

Kırgızistan gençleri hakkında bilgi verecek olursak 14-35 yaş arası gençlerin sayısı yaklaşık 2.2 milyondur ya da genel nüfusun %35'dir. Bu yaşlar arasında kadın ve erkeklerin sayısı çok da farklılık göstermemektedir (genç erkekler 1 milyon 136 bin, genç kadınlar ise 1 milyon 106 bin). Dolayısıyla, genç kadınlar nüfusun yaklaşık % 17'sini oluşturmaktadır. Genç erkeklerin istihdam oranı da yaklaşık % 50.1 iken, genç kadınların istihdam oranı %42.7 (www.stat.kg).

Kırgızistan'da kadın ve erkeklerin istihdamı sektörler arası da farklılık göstermektedir. Bu farklılık sadece geleneksel alışkanlık veya çalışanların fizyolojik imkanlara değil, düşük veya yüksek gelirli olup olmadığına bağlıdır (Najimudinova, 2015). Kadınlar daha çok sağlık bakımı ve kamu hizmetleri (%83), eğitim (%80) ve diğer hizmet sektörü (%50) gibi az getirili sektörlerde çalışmakta iken, erkekler ise inşaat (%97), madencilik (%96), transport (%96), enerji (%90) gibi yüksek gelirli stratejik sektörlerde çalışmaktadırlar (www.stat.kg).

Kadınlar erkeklere göre daha hafif sanayilerde çalıştığı için ücret geliri de erkeklere göre daha düşüktür. Kırgızistan'da kadınların ücreti erkeklerin 2016'da %75.3, 2017'de %72.5'ini ve 2018'de %71.6'nı oluşturmaktadır (www.stat.kg). Ayrıca kadın girişimcilerin ve kadın işgörenlerin kayıt dışı, enformel faaliyetlerin çok olduğu tekstil sektörü gibi sektörlerde ve aile şirketlerinde ücretsiz olarak çalışmasından dolayı da ücret gelirleri düşüktür.

2016 yılı verilerine dayanarak kadınların aldığı eğitime göre en yüksek istihdam olanlar lise öğrencileridir (%48), sonra lisans öğrenciler (%27) ve ön lisans öğrencileridir (%14).

Kırgızistan'da 2017 yılı verilerine göre girişimcilerin %35 (105 955) kadındır, kalan %65 (199 230) erkektir. Genel olarak özel şirketleri işverenler yapısından baktığımızda çoğunluğu erkekler oluşturmaktadır (%73.3), kadın işverenlerin oranı (%26.7). Kırgızistan'da kadın girişimciliğinin geliştirilmesi için iş ortamının değerlendirilmesine yönelik Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2009'da yaptığı araştırmaya göre Kırgızistan'daki genç kadın girişimcilerin ortak özellikleri şöyledir:

- Kendini gerçekleştirme ve ekonomik bağımsızlığı elde etme isteği genç kadın girişimcileri kendi işlerini kurmaya motive etmiştir.

- Ticaret sektöründe yoğunluk göstermektedirler ve KOBİleri yönetmektedirler.

- En az lisans, ön lisans eğitime sahip ve aynı zamanda onların kurduğu şirketler 5-8 yıldır faaliyet göstermiş olmaktadır, dolayısıyla onlar girişimcilik faaliyetlerine eğitim sürecinde başlamışlar veya devam etmektedirler.

- Son zamanlarda kadın girişimciler ek finans kaynak bulmaya çalışmışlar, ancak başarısızlığa uğramışlar.

- Kadın girişimcilerin çoğu denetçiler tarafından kontrol edilmiş ve rüşvete maruz kalmışlardır.

- Kadın girişimcilerin tümü son iki yıl içerisinde başanlı olacağına inanıyorlar.

4.1. Kırgızistan'da Genç Kadın Girişimciliğini Et-kileyen Faktörler

Genel olarak dünyada kadınların girişimci olma nedenleri incelendiğinde itici ve çekici faktörler önemli rol oynadığı öne çıkmaktadır. Kadınları iş kurmaya iten faktörler olarak: ülkenin ekonomik koşullarından kaynaklanan işsizlik sorunları, kadınlara uygun olmayan iş koşulları ve kadınların özellikle ücretli işlerde cinsiyet ayrımcılığına uğramaları sayılabilmektedir. Bunun aksine bağımsızlık isteği, kendini gerçekleştirme isteği, kendi işinin patronu olma, aile ve iş sorumluluğu arasındaki dengeyi kurma isteği gibi faktörler çekme faktörler olarak sayılabilmektedir (Hisrich ve Brush, 1989; Yetim, 2002).

Kırgızistan'da da iş kurma sebepleri incelendiğinde dünyada kabul edilmiş bu faktörlerden çok farklılık göstermemiştir. Sarkulova (2009) yaptığı araştırma sonucuna göre Kırgız kadın girişimcileri kendi işlerini başlatmada motive eden ana faktörler olarak iş tatminsizliği, cam tavan sendromu (bir karyerde ilerlemeye set çeken görünmez engel), işsizlik ve ekonomik değişimlerin olumsuz etkileriyle oluşan finansal nedenlerin itici faktörler olduğunu göstermiş. Kadınların zor zamanlarda bile başarılı olmalarını nedeni olan çekici faktörler olarak da kar kazanma arzusu, kendini gerçekleştirme ihtiyacı ve var olan aile işletmesinin desteği ön plana çıkmıştır.

Bağımsızlık sonrası Kırgızistan'da ekonomik kriz dönemlerinde kadın girişimcilerin ortaya çıkmasına çekme faktörlerden ziyade ülke içinde yaşandığı ekonomik durgunluk, gelir dağılımındaki eşitsizlikler, yüksek işsizlik oranı gibi itici faktörler neden olmuştur (Najimudinova, 2015).

Ancak günümüzde Kırgızistan'da kadınları girişimci olmaya iten faktörler değiştiği söylenebilir. Birleşmiş Milletler Örgütünün 2016'da Kırgızistan'da toplum algısında cinsiyet üzerinde yaptığı araştırmaya göre kadınlara iş kurma sebepleri sorulduğunda: kendi işinin patronu olma isteği (%27.4), pazarda karlı iş fırsatı gördükleri için (%25.9), kendi işinde ne zaman ve nasıl istediği gibi çalışabilme imkanı olduğu için (%19.6), başka iş bulamadıkları için (%11.8), başka iş yapmak için yeterli eğitimi olmadığı için (%8.7), önceki işini kaybettiği için (%3.4) kendi işini başlamaya kalktıkları ortaya çıkmıştır (Birleşmiş Milletler Örgütü UNFPA, 2016). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2009'da Kırgızistan'da kadın girişimciler üzerinde yaptığı araştırmaya göre, kadınları girişimci olmaya motive eden sebepler sorulduğunda, katılımcıların %42'si bağımsız olma ve kendi kendini gerçekleştirme, %39'u ekonomik gelir elde etme, %23'ü sevdiği işi yapmak olarak cevaplandırmışlar. Kalan azınlık katılımcıların

rın %16'sı paraya ihtiyacı olduğundan, %6 önceki işini kaybettiği için, %4'ü de başka iş bulamadıkları gibi zorunlu kaldıkları için girişimci olmaya karar verdiklerini söylemişler. Ayrıca bu çalışmada genç kadın girişimcileri hangi faktörler motive ettikleri incelendiğinde en çok kendini gerçekleştirme ve ekonomik bağımsızlık arzusu güdülediği bilinmiştir.

Demek ki, Kırgızistan'da kadınları girişimciliğe daha çok itici faktörler değil, çekici faktörler motive etmektedir. Yani, son yıllarda girişimciliği mecbur kaldıkları için değil, kendi tercihleriyle ve bir fırsat olarak gördükleri için yapmaktadırlar.

4.2. Kırgızistan'da Genç Kadın Girişimciliği Karşı-laştığı Sorunlar

Günümüzde her ne kadar kadın girişimciliği hızla gelişiyor olsa bile, hala kadın girişimcilerin karşılaştığı bir dizi zorunluklar bulunmaktadır. Kadınların girişimci olmasını engelleyen yasal sınırlamalar olmamasına rağmen sosyo-kültürel açıdan engeller ile karşılaşmaktadır. Bir çok ülkede resmi olarak ilan edilen eşitliğe rağmen, kadınlar geleneksel cinsiyet rollerinden kaynaklanan engellere de karşı karşıya kalmaktadırlar. Çünkü toplumlarda girişimciliği erkeğe özgü bir iş görüşü hala devam etmektedir. Bunun dışında dünyada kadın girişimcilerin karşılaştığı diğer önemli sorunlar: finansal kaynakların yetersizliği, eğitim ve bilgi yetersizliği, devlet tarafından teşvik edilmemesi diyebiliriz.

Sosyal 2010'da yaptığı çalışmasında kadın girişimciliğini engelleyen faktörleri ikiye ayırmaktadır: cinsiyetten kaynaklanan engeller (sermaye eksikliği, toplumun geleneksel inanç ve baskısı, cinsiyete dayalı rol ayrımcılığı, cinsel ve duygusal taciz, cam tavan engeli, sosyal pozisyon ve iletişim eksikliği, güvensizlik, tecrübe eksikliği ve başarısızlık beklentisi gibi basmakalıp yargılar, rol çatışması, eğitim düzeyinin düşük olması, zaman darlığı, sosyal sorunlar, sağlık ve psikolojik sorunlar) ve örgüt ve çevresel şartlardan kaynaklanan engeller (örgüt iklimi ve kültürü, bütüncül bakışın sağlanamaması ve örgütlenememe, kurumsal çeşitlilik ve koordinasyon zorlukları, politika geliştirme ve uygulama ile ilgili engeller).

Kırgızistan'daki kadın girişimciliğin durumuna baktığımızda onun gelişmesini engelleyici bir çok faktörlerin var olduğunu söyleyebiliriz.

Kırgızistan İstatistik Komitesine göre (2017) işletmelerini yöneten kadınların yarısından fazlası yüksek eğitime sahiptir. Bir de üniversitelerde öğretim gören kız öğrencilerin sayısı erkeklerden fazladır. Bu nedenle Kırgızistan'da eğitim yetersizliği bir engelli özelliğini taşımamaktadır. Ancak cinsiyete bağlı teknik-ekonomik bilgi yetersizliği, iş alanındaki mevzuat bilgi eksikliği, işe başlama sürecinde sermaye eksikliği yeni bir iş açmak isteyen kadınlara ciddi bir engel yaratmaktadır. Ayrıca, bilgi eksikliği, işe başlamak için fonlara erişim sınırlamaları, elverişsiz vergi politikası, idari engeller ve başkalar kadınları neredeyse hiç sosyal destek almayan enformel sektörlere girmeye itmektedir. Kadın girişimciliği devlet tarafından desteklenmemesi ve gelişmesi için özel programların olmaması ve toplum tarafından kazanımlarının tanınmaması girişimciliği engellemektedir. Kadınların mesleki gelişimindeki ciddi bir engel zamanlarının önemli bir kısmını aile sorumlulukları için geçirdikleridir. Araştırmaya katılan kadınların çoğu geleneksel cinsiyet faktörü bugüne kadar

kadın girişimciliğin gelişmesine ve kadınların toplumdaki konumu üzerinde hala güçlü etkiye sahip olduğuna inanmaktadır.

Kırgızistan'da kadın girişimciliğini engelleyen temel faktörler olarak aşağıdakileri belirtebiliriz (Uluslararası Çalışma Örgütü, 2009):

- Sosyal ve kültürel normlar, ataerkil kültür olması, kadınlara karşı önyargılarının olması.
- Cinsiyet eşitliği konusunda toplum bilincinin düşük olması, geleneksel cinsiyet rolleri.
- Maddi ve maddi olmayan kaynaklara ulaşmadaki sorunlar. Maddi dediğimizde kredi alabilme imkanı gibi finansal kaynaklara erişimindeki zorluklar ve kadınların hammadde, ekipman almadaki, işini yürütmek için kiraya yer tutmadadaki zorunlulukları söyleyebiliriz. Maddi olmayan ise teknik-ekonomik bilgi yetersizliği ve iş alanındaki yasal mevzuatlarını bilmemesi. Özellikle işe yeni başlama aşamasında kaynak bulmada zorunluklar çekmektedirler.

• Dikey ve yatay cinsiyet ayrımcılığı. Dikey cinsiyet ayrımcılığına cam tavan engellerini örnek olarak verebiliriz. Kırgızistan'da yönetici kadınların oranı sadece %26.9, kamu yönetiminde kadınların oranı %41.1 ve KC Büyük Meclisinde halk vekillerin sadece %15.8 kadındır (KC kadın ve erkekleri, 2017). Yatay cinsiyet ayrımcılığı sektörel ayrımcılıktır.

• Kadınların düşük gelirli sektörlerde çalışması. Dolayısıyla, kadınlar ülke içindeki ortalama ücretin altında ekonomik gelir elde etmektedirler. Bu da kadınları enformel sektörlerle ve küçük ölçekli işletmelere girmelerine itmektedir.

• Ücret, emekli maaşları ve genel olarak sosyal güvenliğin düşük olması.

• Nüfusun ekonomik aktif olan kısmında kadınların oranının azalması.

• Devlet yönetimi ve yerel yönetim organlarının cinsiyet meselelerine önem vermemesi ve cinsiyet meseleleriyle ilgili olarak toplumun bir kısmının yasal nihilizmi.

Tüm bu engelleri genel olarak 3 grupta toplayabiliriz: geleneksel kültüre dayalı, ekonomik ve finansal engeller (Najimudinova, 2015).

Kırgızistan'daki genç kadın girişimcileri bu engellerin arasından en çok finansal kaynaklara ulaşmadaki güçlükler, küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişmemiş olması, malzeme ve teknik esasın düşük olması gibi durumlar sorun yaratmaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde Kırgızistan'da her geçen gün kadın girişimciliği gelişmektedir, özellikle de genç kadın girişimcilerin sayısı artış göstermektedir. Dolayısıyla kadınlar ve gençler arasında işsizlik azalarak, ülke ekonomisine olan katkısı da artmaktadır. Kırgızistan'da genç kadın girişimciler son zamanlarda iticiden daha çok çekici faktörlerden güdülenerek yeni işe başlıyorlar ve karşılaşılan sorunlara yukarıda da belirttiğimiz gibi 3 yöndedir: finansal, ekonomik, sosyo-kültürel engellerdir. Ayrıca genç kadın girişimcilerde her türlü kaynak bulmada zorluklar çekmektedirler. Özellikle iş hayatına başlama sürecinde sermaye temini sorunu yaşarlarken, iş yürütürken finansal kaynak ve donanım, araç-gereç temini bulma sorunu yaşarlar. Bunlara dayanarak aşağıda özellikle genç kadın girişimcilere ilgili bir kaç öneriler verilmektedir:

- Devlet tarafından genç kadın girişimciliğine önem verilerek, danışmanlık yardım, girişimcilik eğitimlerin verilmesi gibi destekleyici devlet programlarını geliştirmek gerekmektedir.

- Devlet küçük ve orta ölçekli işletmelerin vergilerini ve devlet kurumları tarafından sürekli kontrolü daha da azaltarak daha çok özgürlük vermek gerekmektedir. Böylece genel olarak girişimcilik ve KOBİ'lerin gelişmesi için uygun ortam oluşturmak önemlidir.

- Kadın girişimciler devlet, sivil toplum örgütleri, iş dernekleri ve yerel yönetimle birlikte iş yürütmeleri gerekmektedir. Aynı zamanda bu organizasyonlar her açıdan destek vermelidir.

- Toplum algısında cinsiyet önyargılarını gidermek için medya, sosyal medya ve diğer bilgi kampanyaları aracılığıyla genç kadın girişimcilerin başarıları ve işleri hakkında topluma bilgi vererek, onları güçlendirmek gerekmektedir.

- Genç kadın girişimcilerin finansal kaynak bulmada çok zorlanmaktadır. Bu problemi çözmek için mikrofinans şirketleriyle birlikte mikrofinans sistemini oluşturmak gerekmektedir: finansal kaynak elde edilmesi için kolaylıkların sağlanması, indirim ve iskontoların yapılması, düşük faiz oranının uygulanması, kredi süresini uzatılması, kiralamanın geliştirilmesi v.s.

Kadın girişimciliğinin geliştirilmesinin ve yaygınlaştırılmasının ilk önce bir "devlet politikası" olması; yerel yönetimlerde bulunan tüm kurumların (Belediye, Meslek Odaları, Bankalar, Dernekler, Basın ve yayın kurumları, Milli Eğitim Kurumu Müdürlüğü-özellikle teknik liseler) bu alanda ciddi çalışmalar yaparak, işbirliği içinde "kadın girişimciliğini" özendirmek ve teşvik etmeye yönelik "kurum politikaları" ve "kurum stratejisi" belirlemeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. BNP Paribas Global Entrepreneur Report (2016), "The Emergence Of The Millenipreneur".
2. Chigunta, F. (2002), "Youth Entrepreneurship: Meeting the Key Policy Challenges".
3. Çelik, C. & Özdevecioğlu, M. (2001), "Kadın Girişimcilerin Demografik Özellikleri ve Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Nevrişehir İlinde Bir Araştırma", 1. Orta Anadolu Kongresi, ss. 487-498.
4. Ecevit, Y. (1993), "Kadın Girişimciliğinin Yayınlaşmasına Yönelik Bir Model Önerisi: Kadını Girişimcilğe Özendirme ve Destekleme Paneli", Devlet Bakanlığı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı: Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Eğitim Semineri, Yayın No: 74, ss. 30-35. Ankara.
5. Goffe, R. & Scase, R. (1985). *Woman in charge. The experiences of female entrepreneurs*. London: Routledge Revivals. ss. 153.
6. Global Entrepreneurship Monitor (2017), *Women's Entrepreneurship 2016-2017 Report*.
7. Hancı, A. (2004), "Girişimcilikte Cinsiyet Faktörü ve Kadın Girişimciler Üzerine Bir Araştırma", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi.
8. Hisrich. R.D & Brush C.G. (1989), "The Women Entrepreneur. Starting. Financing and Managing a Successful Business", Lexington Books.
9. Kurtanis, R.Ö. (2003), "Girişimcilikte Cinsiyet Faktörü: Kadın Girişimciler," 11. Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, Afyon.
10. Международная Организация Труда (2009), "Оценка Бизнес-Среды Для Развития Женского Предпринимательства В Кыргызской Республике", Субрегиональное Бюро МОТ для Стран Восточной Европы и Центральной Азии, Москва.

11. Najimudinova, S. (2015), "Kırgızistan'da Kadın Girişimciliği: Durum Analizi ve Perspektivleri", *Sosyoekonomi*, Cilt. 23, No: 24, ss. 7-22.
12. Narin, M. & Marşap, A. & Gürol, M.A. (2006), "Global Kadın Girişimciliğin Maksimizasyonunu Hedefleme: Uluslararası Arenada Örgütlenme ve Ağ Oluşturma" *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, Cilt. 8, No: 1, ss.65-78.
13. Национальный Статистический Комитет Кыргызской Республики (2014), "Молодежь в Кыргызской Республике 2009-2013", *Статистический Сборник*, Бишкек.
14. Национальный Статистический Комитет Кыргызской Республики (2017), "Женщины и Мужчины Кыргызской Республики 2012-2016", *Сборник Гендерно-Разделенной Статистики*, Бишкек.
15. ООН Женщины (ЮНФПА) (2016), "Гендер в Восприятии Общества: Результаты Национального Обследования", Бишкек.
16. OECD Francis Green (2013), "Youth Entrepreneurship", OECD, Paris.
17. Özkaya, M.O. (2009), "Kadın Girişimcilere Yönelik "Strateji Geliştirmede" Yerel Yönetimlerle İşbirliği İçinde Olmak, Mümkün Mü?", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmalar Dergisi*, Cilt.7, No: 11, ss. 56-72.
18. Sarkulova, M. (2009). "Women's Entrepreneurship: An Investigation of Factors Influencing Women Entrepreneurs" *Yüksek Lisans Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi.
19. Soysal, A. (2010), "Türkiye'de Kadın Girişimciler: Engeller ve Fırsatlar Bağlamında Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt. 65, No: 1, ss. 83-114.
20. Top, Ş. (2006), "Girişimcilik Keşif Süreci" Yayın No: 1625, 1.Basım, Beta Yayınevi, İstanbul.
21. Yetim, N. (2002), "Sosyal Sermaye Olarak Kadın Girişimciler: Mersin Örneği", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, C. 2, No:2, ss. 79-92.
22. www.stat.kg

Рецензент: доц. др. Сулайман Элик

МААЛЫМАТТЫ БАШКАРУУ – МААЛЫМАТТЫК МЕЙКИНДИКТИН КООПСУЗДУГУН КАМСЫЗДООЧУ ФАКТОРЛОРДУН БИРИ КАТАРЫ

УПРАВЛЕНИЕ ИНФОРМАЦИЕЙ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА

MANAGING INFORMATION AS ONE AMONG THE SECURITY FACTORS INFORMATION SPACE

Аннотация: Бул макалада автор тарабынан ар бир коомдук өнүгүүсүнүн транзиттик баскычтарында ММКнын ролу талдоого алынды. Автордун пикири боюнча, ММКсыз коомдун саясий аң-сезимин, баалуулук түшүнүктөрүн, максаттарын өзгөртүү жана саясий процесстерди элдик массанын колдоосуна жетишүү мүмкүн эмес. Мамлекет коомдун коопсуздугун камсыз кылуу максатында ар бир ММКнын маалымат контенттерин тескөө зарылдыгы көрсөтүлдү. Анткени, ар бир маалымат контенттеринде коомдун баалуулуктарын, кызыкчылыктарын калыптандырууда, тымызын тийгизген коркунучтар, чакырыктар камтылышы мүмкүн. Ошондуктан, маалыматтык коопсуздукту толук тескеген, мамлекеттик түзүмдөрдүн өкүлдөрү монтаждалган маалыматтардан, коомчулукту жана инсанды манипуляциялоого багытталган, коомдук аң-сезимди формалдуу жана формалдуу эмес сүрөөчүлүктөрдүн кыйыр ыкмаларынан коргоосу керек. Анткени, мамлекеттик түзүмдөр коомдун коопсуздугуна таасир тийгизген, коркунучтарды жана чакырыктарды камтыган тымызын маалыматтардын контенттерин аныктоого багытталган атайын окуу курстарынан жана тренингдерден өтүшү керек. Жекелик, демөөрчүлөр тарабынан түзүлгөн Жекелик ММКдын саясатына мамлекет таасир тийгизиши зарыл. Качан гана мамлекет маалыматтын контенттери башкара алганда коомдогу коомдун баалуулуктарына, маданиятына төп келбеген көрүнүштөр болбостугу белгиленди.

Түйүндүү сөздөр: мамлекет, улут, коом, маалымат, коопсуздук, мейкиндик, чакырыктар, коркунучтар, кызыкчылыктар, тескөө, контент.

Аннотация: В данной статье автором проанализирована роль СМИ на транзитных этапах развития каждого общества. По мнению автора, без СМИ невозможно изменить политическое сознание общества, ценностные понятия, цели и добиться поддержки народных масс в политических процессах. Было указано, что в целях обеспечения безопасности общества государство должно управлять информационным контентом каждого СМИ. Потому что каждый информационный контент может нести латентные угрозы и вызовы на формирование ценностей, интересов общества.

Поэтому представители государственных структур, полностью курирующих информационную безопасность, должны защищать общество и личность от смонтированных информации, от формального и неформального лоббирования косвенных методов направленных на манипулирование общественным сознанием.

Потому что государственные структуры должны проходить специальные учебные курсы и тренинги, направленные на выявление скрытых контентов информации, содержащие угрозы и вызовы, влияющие на безопасность общества.

Государство должно влиять на политику частных СМИ. Отмечено, что, только, тогда когда государство будет управлять информационным контентом, не будет явлений не соответствующих ценностям и культуре общества.

Ключевые слова: государство, нация, общество, информация, безопасность, пространство, вызовы, угрозы, интересы, управление, контент

Resume: In this article, the author analyzes the role of mass media in the transit stages of development of each society. According to the author, without mass media it is impossible to change the political consciousness of society, value concepts, goals and achieve the support of the masses in political processes. It was pointed out that in order to ensure the security of society, the state should manage the information content of each media outlet. Because every information content can carry latent threats and challenges to the formation of values and interests of society.

Therefore, representatives of state structures that are fully responsible for information security must protect society and the individual from mounted information, from formal and informal lobbying of indirect methods aimed at manipulating public consciousness. Because state structures must pass special training courses and trainings aimed at identifying hidden content of information

Keywords: state, nation, society, Information, security, space, challenges, threats, interests, management, content.

Ааламдашуу шартында ММКлар жарандардын коомдогу айрым бир саясий, коомдук, экономикалык, маданий жана башка кубулуштарды кабылдоодосуна гана эмес, жалпы эле коомдогу мамилелерге активдүү таасир тийгизүүнүн мүмкүнчүлүктөрүнө ээ. Коомдогу кандайдыр бир маселеге коомчулук тарабынан активдүү же пассивдүү позициясынын калыптанышына өбөлгө болот. Ошол эле учурда коомдун маселеге болгон сын пикирлери, көз караштары ММКнын позициясына өз таасирин тийгизет. Өзгөчө, ар бир коомдук өнүгүүсүнүн транзиттик баскычтарында ММКрынын ролу орчундуу, анткени алардын жигердүү иш-аракеттерисиз калктын калың катмарынын саясий аң-сезимин, баалуулук түшүнүктөрүн, максаттарын өзгөртүү жана саясий процесстерди элдик массанын колдоосуна жетишүү мүмкүн эмес. Бирок, кандай багыттагы максаттар, баалуулуктар, аң-сезимдин кайсы формасын калыптандырууга багытталгандыгын мамлекеттин массалык маалымат каражаттарын камсыз кылган тутумдары аныкташы зарыл. Аныктоодо, мамлекеттик тутумдар улуттун кызыкчылыктарын, бир муун сактап экинчи муунга калтырган баалуулуктардын манызын мымаалыматтык коопсуздукту камсыздоонун негизинде жалпы кыргызстандык коомчулукка таанытышы зарыл. Себеби, маалыматтык коопсуздуктун маңызы, ошол баалуулуктарга, кызыкчылыктарга тымызын тийгизген белгилүү бир коркунучтардан, чакырыктардан коргоосу зарыл. Бул зарылдык, коомдун маалыматтык коопсуздугун камсыздоонун жакынкы жана алыскы келечегин аныктаган мамлекеттик денгээлдеги концептуалдуу үлгүсүн иштеп чыгууну талап кылат. Анткени, ММКнын коомдогу көп тармактуу мүмкүнчүлүгү коом менен бийликтин жана бийлик менен коомдун “кайтарым байланышын” аныктай алат. “Кайтарым байланыш” үзгүлтүксүз процесс катары коомдун “талабына же колдоосуна көз каранды болот. [1, с.44]

Качан ММКнын маалымат агымы чындыкты, реалдуулукту чагылдыра баштаганда коом ага көңүл

бура баштайт жана талаптары жогорула баштайт.. Мисалга алсак, коом гранттардын жаңы программалары кандай максатта каржыланып жаткандыгын, донор бул долбоорго эмне максатта салым кошуп жаткандыгын көзөмөлдөшү керек. Бул кыргызстандык коом “өзүнө көптөгөн маданиятты камтыган” саясий-маданий коомго айлангандыгын көрсөтөт, “мында аккультурация эле эмес, трансккультурация процесси да жүрөт”. [2, с.110]

Коом качан тигил же бул окуяларга интеграциялык кызыгуу жаратканда, маалыматка далилдер кандай контекстте болгонуна, кандай сөздөр менен жазылганына, айтылбай калган нерселер сызылып турганына ж.б. карабастан, коомдун интеграциялануу деңгээли тууралуу сөз кылууга болот.

Маалыматты монтаждоонун негизги максаты коомдун аң-сезимин башкаруу экендигин белгилей кетели. Маалыматты монтаждоо саясий, экономикалык, коомдук, экологиялык жана башкалардан тартып, коомдук процесстерге чейин аралашат.

Коом үчүн олуттуу коркунучту ММКны манипуляциялоо үчүн колдонуу – коомдук аң-сезимди жана адамдардын жүрүм-турумун өздүк кызыкчылыктарына каршы иш кылдыруу же эч нерсе кылбоо максатында көмүскө башкарууну жаратат. Манипуляциялоо, эреже катары, инсанды, партияларды жактоочу же коомдук топтордун кызыкчылыктарын коргоочу каражаттардын баарын камтыган маалыматтарды монтаждоого негизделет.

Гезит, журнал, баракчалар сыяктуу басылма түрүндөгү ММКлар да чоң мааниге ээ. Акыркы мезгилде гезит окугандар жана журналга жазылгандар азайып бараткандыктан, ММКнын бул түрү өз позициясын жоготуп баратат десек болот. Учурда, эң таасирдүү массалык маалымат булагы болуп телеберүүлөр эсептелинет, анын негизги себеби болуп, анын аудиторияга таасир тийгизүүсүнүн техникалык мүмкүнчүлүгү жогору. Тийиштүү комментарийлер коштолуп, туура тандалган видеофрагменттер кө-

рүүчүлөрдүн баасына татып, кызуу коомдук резонанс жаратышы мүмкүн.

Радиоуктуруулардын станцияларынын маалымат контенттери өзгөчө мааниге ээ. Анткени, радио ар кыл маданий, социалдык же саясий окуялардын контенттерин чагылдырууда далилдерге менен эмоция, сезим, кубаныч, кайгыруу, сыймыктануу маңыздарын үн, добуш менен коштойт. Радиостанциялар конкреттүү, маданий, саясий ж.б. көз караштарды калыптандыруу максатында белгилүү бир аудиторияга багытталат жана аны башкаруу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушат. [3, с.43;] Акыркы мезгилде ата-мекендик радиодо колдонулган ыкмалар жетишерлик деңгээлде натыйжалуу кабылданбагандыктан, саясий таасири чектелип калган. Бул республикада жүздөп саналган радиоуктуруучуларга да тийиштүү. Бул абал, көптөгөн коммерциялык радиоуктуруулар «Русское радио», «Эхо Москвы», «Маяк» ж.б. россиялык станцияларды кайталап беришкендиктен, айрымдары «Би-би-си», «Голос Америки», Радио «Свобода» жана «Британские новости» сыяктуу батыш радиостанцияларынын патронаты катары аларды кыргыз тилдүү калкта таратуу менен гана чектелишет [1, с.178]. Бир нече жыл мурун эле орус тилинде чыккан гезит, маалымат агенттиктери, телеберүүлөр жана радиолордун үлүшү ММК базарында 50% жогору болчу. Ал эми азыр аймактарда орус тили экинчи планга жылып, азыркы күндө улуттар аралык баарлашуунун каражаты катары эмес, маалымат таратуунун булагы катары гана кызмат кылып келүүдө. Серепчилер Кыргызстандын чет жакасындагы орус калкынын сырткы агымы менен орус тили жергиликтүү жашоочулардын турмуш-тиричилигинен дээрлик жоголуп кетүүсү мүмкүндүгүн эскертишет.

Ага карабастан, Кыргызстандагы, баарынан мурда борбордогу эң таасирдүү жана эң ирилери болуп, орус тилинде басылып чыгарылуучу «Вечерний Бишкек», «Дело №», «Слово Кыргызстана» ж.б. бойдон калууда.

Телекомпаниялар, гезиттердин же демөөрчүлөрү, же уюштуруучулары болоору баарына белгилүү. Ошондуктан, каналдын саясий, маданий ж.б. берүүлөрү демөөрчүлөрдүн тескелишинен кийинки гана маалыматтар коомдукка сунушталууда. Мисалга, алсак 7 апрель, Сентябрь, Азаттык ж.б. маалыматтык контенттерин белгилей кетсек болот. Бул маалыматка ээлик кылган кожоюндары окуяларды чагылдырууда артыкчылыкка ээ болушаарын далилдейт. [4, с.44]

Ээлик кылгандар саясий жарнама менен алектенгендер маалыматтык мейкиндикте өзү тууралуу билдирүүгө аракеттенет, алар өзгөчө популярдуулукка ээ телеберүү жана радиоуктуруулардагы маалыматтык көрсөтүүлөргө негизги басымды коюшат.

Илимий-теориялык айлампада ата мекендик экономиканы чет элдик атаандаштыктан коргоого багытталган саясат деп такталган сүрөөчүлүк түшүнүгүн ММК менен масс-медиага колдонууга болот, анткени бир топ күчтүү чет элдик ММК тарабынан болгон атаандаштык банкротко же өлкө үчүн пайдасыз тигил же бул улуттук ММКнын калыптанышына алып келиши мүмкүн. «Маалымат мейкиндигиндеги протекционизм өлкөдөгү белгилүү бир ММК, каналдардын өнүгүшүн шарттайт. [5, с.23]

Биздин өлкөдө сүрөөчүлүк масс-медиа индустриясын өнүктүрүүчү шарттардын бири болуп калды. Ата мекендик маалымат индустриясынын өнүгүүсү үчүн мамлекет техникалык деңгээлди жогорулатуу кызыкчылыгын билдирүүсү керек. Мамлекеттик телеканалдар, радиоуктуруулар коомдук-укуктук институт макамына ээ болгондуктан, коомдун улуттук-мамлекеттик кызыкчылыктарын гана чагылдыруучу маалымат контентине ээ болушу керек. Ошондуктан мамлекет тигил же бул телеканал сүрөөчүлүк керек. Сүрөөчүлүк процесстин динамикасын баалоо айрым каналдардын ордун алмаштыруу, өзгөчө ишмебилек жана жекшембилек көрсөтүүлөрдү чет элдик мультфильмдер, фильмдер жана башкалар менен алмаштыруу келечекте коомдун социалдык өзөгүн жана адеп-ахлакты бузуу менен байланышкан гуманитардык кыйроого алып келиши мүмкүн.

Дүйнөлүк маалыматтык тажрыйбада сүрөөчүлүк эки түрдө: формалдуу жана формалдуу эмес болуп байкалат. Мисалы, формалдуу эмес сүрөөчүлүк – бул коомдун социалдык, экономикалык, маданий жана башка тармактарында лоббисттер үчүн жагымдуу саясат жүргүзүү максатында, электорат жана коомдук пикирге таасир тийгизүүнүн жардамы менен ишке ашуучу кыйыр ыкма. Сүрөөчүлүк формалдуу компоненти – бул ар кыл саясий топтордун, саясий акция комитеттеринин, медиаылык топтордун ж.б. ишмердүүлүгүн колдоого алат. Алардын арасында биз мисалга тигил же бул өлкөнүн кызыкчылыктарын коргоочу “Американский еврейский конгресс”, “Американский еврейский комитет”, “Американцы за безопасность Израиля», «Центральный совет мусульман Германии» ж.б. уюмдарды атай кетсек болот.

Ошентип, маалыматтык мейкиндиктеги сүрөөчүлүк ишмердүүлүгү менен, биринчи кезекте, каржылаган өлкөнүн колундагы марионеткаларга айланган, тигил же бул ММКнын, масс-медиянын демөөрчүлөрү болуп саналган көп сандаган ӨЭУ, эл аралык байланыштардын субъектилери, партиялар, этникалык диаспоралар ж.б. алектенет. Алар маалыматтык мейкиндикте маалымат талаасын түзүп, аны манипуляциялоонун негизи катары кызмат кылган маалыматтын мазмуну менен толтуруп, алардын кызыкчылыгын сүрөөчүлөйт.

Бул талаада коомдук аң-сезимди манипуляциялоонун технологиялары жана механизмдери колдонулат.

Маалыматтык коомдо аң-сезимди манипуляциялоонун системалуу мүнөзү маалыматтык мейкиндикти манипуляциялык ар контенттер менен толтуруу мүмкүнчүлүгүн аныктоочу механизмдер аркылуу ишке ашат. Анын ичинде жекече пикирлер менен айкалыштыруу үчүн айрым бир фактыларды контекстен бөлүп, үзүп алуу ыкмасы менен ишке ашат [6, с.42]

Кыргызстандагы кырдаалдын маалыматтык агымга мамлекеттик көзөмөлдүн жоктугу, басылмалар жана электрондук ММКлар цензурасыз иштешине алып келип жатат. Эгерде, биз батыш өлкөлөрдүн коптогон мамлекеттеринин ММК баамдасак, мисалы Германияда, мамлекеттик атайын департамент ММК контенттерин тескоого алат, ар бир маалыматтын маңызында тымызын коркунучтар барбы же жокпу деп, ар бир басмаканада бул департаменттин өкүлдөрү

штаттык негизде иштешет. Алар атайын улуттун кызыкчылыгы, маданияттары, баалуулуктары боюнча курстардан өтүшөт, ошол эле учурда ар бир маалыматты камтыган контенттен чакырык менен коркунучтарды кантип баамдоого боло турган контент-анализ ыкмасын мыкты билген адистер иштешет. Массалык маалымат каражаттарынын кожоюндары болуп, негизинен жеке кишилер же кызматкерлер саналат. Бул ММКга мамлекеттик органдарга көз карандысыз редакциялык саясат жүргүзүүгө шарт түзүүдө. Өкмөт уюштуруучусу болуп саналган мамлекеттик телерадиокорпорациясы жана бир нече басылмалар гана бул тизмеге кирбейт, көптөгөн көз карандысыз серепчилер белгилегендей, өкмөт тарабынан саясий басымга көбүнчө каршы тура албайт. Калктын маалыматка болгон керектөөлөрүн жалпы жонунан 400дөн ашуун мезгилдүү басылмалар – гезит жана журналдар, 11 радиоктуруу, 9 телеканал канааттандырат. [7, с.16]

Кыргызстанда коомдук пикирди калыптандырууда ММКларга цензуранын жана басма сөзгө, өзгөчө телеканалдарга салттуу ишенимдин жоктугу белгилүү бир пикирлерди жаратат. Чоң аудиторияга тийгизген таасирине жана окуяларга тез реакция кылуу мүмкүнчүлүгүнө жараша ММК коомдук жашоонун социалдык, экономикалык, саясий жана руханий чөйрөлөрүнө тийиштүү маселелерди камтыган, мурун аларга мүнөздүү болбогон милдеттерге ээ болгон башкаруунун каражаты болуп калат.

Ар бир мамлекет менен ММКнын өз ара катышында негизги үч тенденцияны белгилей кетсек болот, аларга:

1) Мамлекет ММКга ээлик кылат жана анын саясатын толугу менен аныктайт.

Бул аспектиде коомдун жашоосунун бардык тармактарына маалымат контенттери мамлекеттин тоталдык көзөмөлүндө болот. Тоталитардык мамлекетте ММКнын негизги маани-маңызы –социум масштабында белгилүү бир контентке болгон көз карашты мамлекет тарабынан аныкталган каражаттар жайылтууну камсыздайт.

2) Мамлекет ММКга ээлик кылбайт, бирок анын саясатына таасир тийгизет.

Экинчи учурда сөз авторитардык режим тууралуу болот. Мында бийлик алдыңкы телеканалдарга аль-

тернативалуу көз карашты киргизбөөгө, оппозициялык басма сөз органдарына тыюу салууга, массалык гезиттерге жана басылмаларга толук контенттерди чагылдырууга чектөө коюлат.

3) ММКлар саясий жана коомдук плюрализмди чагылдырат. Башкача айтканда, маалыматтар коомдук-саясий өнүгүү маселелери боюнча альтернативалуу позицияны чагылдырат. Сөз эркиндиги жана өз оюн билдирүү мыйзам чыгаруулар тарабынан бекитилген жана мамлекет тарабынан кепилденген негизги укуктарынын бири болуп саналат. Мамлекеттик түзүмдөр жана саясаттар ММКга белгилүү бир эркиндик жана көз карандысыздык зарыл экендиги менен макул болууга мажбур, болбосо алар калктын ишенимин жоготуп алышы мүмкүн.

ММКлардын мамлекет жана коомдук уюмдардын башка түзүмдөрү менен байланышы бир беткей жана карама-каршылыктуу экендигин баса белгилей кетүү керек. Ошондуктан, коомдо ММК инсан жана коомдук топтордун ишмердүүлүгүн кенири чагылдырган каражат катары кызмат кылгандыктан, коомдун, улуттун, ар бир жарандын коопсуздугун камсыз кылган маалымат контенттери менен камсыздалынышы зарыл.

Адабияттар

1. Адильбеков С. С. Роль средств массовой информации в политических системах Республики Казахстан и Кыргызской Республики: сравнительный анализ. –Б., 2017, -76с 1, с.44
2. Мальковский И.А. Политкультурное общество в фокусе плюралистической парадигмы: стабильность и коммуникация //Глобализация и мультикультурализм. –М., 2005. -218с. 5, с.110.
3. Березин В.М. Сущность и реальность массовой коммуникации: - М., 2002- с.43;.
4. Мырзагулов М.М. Телевидение в Кыргызской Республики в контексте формирования и трансформации системы СМИ среднеазиатского региона. Дисс. на соискание уч. степени канд. Полит. наук. - Санкт-Петербург, 2007. - 24с,
5. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. - М., 2000- 42-43 с.5, с.98.
6. Липпман У. Общественное мнение. - М., 2004 - 119 с.
7. Исабаев Б.О. Средства массовой информации в политико-коммуникационной системе казахстанского общества: политологический анализ. - Автореф. доктор. полит. наук. - Б., 2011. - 44с.

Рецензент: к. филос. н. Бекбоева А.

РЕГИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА КИТАЯ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И ПАРТНЕРСТВО С КЫРГЫЗСТАНОМ

КЫТАЙДЫН БОРБОРДУК АЗИЯГА КАРАТА РЕГИОНАЛДЫК САЯСАТЫ ЖАНА КЫРГЫЗ-КЫТАЙ ШЕРИКТЕШТИГИ

CHINA'S REGIONAL POLICY IN CENTRAL ASIA AND PARTNERSHIP WITH KYRGYZSTAN

Аннотация. Данная статья посвящена проблемам международной политики КНР в Центральной Азии и сотрудничеству с Кыргызстаном в рамках инициативы «Один пояс – один путь». В работе рассматривается понятие китайского регионализма, специфика международной политики Китая, роль Китая в Центральной Азии. Раскрываются особенности взаимоотношения КНР с центральноазиатскими республиками в торговом, экономическом и политическом отношениях.

Ключевые слова: Глобализация, регионализм, Инициатива “Один пояс – один путь”, Китай, СУАР, Центральная Азия, Кыргызстан, «сообщество единой судьбы», периферийная дипломатия, Конфуцианство, политика «марш на запад», Экономический пояс шелкового пути

Аннотация. Бул макала Кытайдын “Бир алкак - бир жол” демилгесинин алкагындагы Борбордук Азияга карата саясаты жана Кыргызстан менен кызматташуусу көйгөйүнө арналган. Аткарылган иште Кытай регионализи түшүнүгү, Кытайдын эл аралык саясатынын өзгөчөлүктөрү, Кытайдын Борбор Азиядагы ролу каралат. Кытайдын Борбордук Азия өлкөлөрү менен соода-экономикалык жана саясий мамилелеринин өзгөчөлүктөрү аныкталат.

Түйүндүү сөздөр: Глобалдашуу, Регионализм, “Бир алкак - бир жол” демилгеси, Кытай, СУАР, Борбордук Азия, Кыргызстан, “Адамзаттын бирдиктүү тагдырынын жамааты”, перифериялык дипломатия, Конфуцийизм, “Батышка жүрүш” саясаты, Жибек Жолунун экономикалык алкагы.

Abstract. This article is devoted to the problems of China's international policy in Central Asia and cooperation with Kyrgyzstan within the framework of the «One Belt - One Way» initiative. The paper examines the concept of Chinese regionalism, the specificity of China's international policy, China's role in Central Asia within the trade, economic, and political relations with the Central Asian republics.

Keywords: Globalization, regionalism, BRI, China, XUAR, Central Asia, Kyrgyzstan, community of shared destiny, peripheral diplomacy, Confucianism, “Go-West” policy, Silk Road Economic Belt

Отличительной чертой международных отношений на современном этапе являются процессы глобализации и регионализации - интеграционных процессов, протекающих на фоне формирования многополярной системы. Возрастает роль Китая в

мировых делах, что обусловлено его растущим значением в связи с численностью населения, второй крупнейшей экономикой мира, с высоким военным потенциалом и технологическими достижениями, а также статусом постоянного члена СБ ООН. Для укре-

пления позиции глобальной державы и реализации национальных интересов в сфере безопасности и экономики КНР поддерживает разнообразные инициативы, направленные на расширение коммуникационных возможностей во всей Евразии и за ее пределами, при одновременном стимулировании развития стран мира. Модель международного сотрудничества, поддерживаемая предложенным КНР инициативой «Один пояс-один путь» (ОПОП), создает новые связи, которые могут изменить экономическую активность, привести к сдвигу в балансе сил как в системе, так и внутри государств.

Большая стратегия (grand strategy) Пекина развивается постепенно и целенаправленно, с учетом тонкого геополитического баланса и критических событий, происходящих в мире. Правительство КНР представляет проект ОПОП как «инициативу, основанную на совместных усилиях государств». В заявлении министра иностранных дел Ван И на пресс-конференции третьей сессии ВСНП 13-ого созыва отмечается, что с момента выдвижения инициативы в 2013 году 138 стран и 29 международных организаций (включая ЕАЭС, ШОС) подписали документы о сотрудничестве с Китаем (в том числе 82 зоны экономического и торгового сотрудничества при участии китайских компаний), было развернуто более 2000 проектов, а товарооборот между Китаем и странами ОПОП превысил 7,8 трлн долл. США, прямая инвестиция Китая в эти страны составила более 110 млрд долл. США. [1] Выступая на Казахско-китайском деловом форуме 7 сентября 2018 года, Председатель КНР Си Цзиньпин выразил, что «политическая координация между странами-участниками ОПОП, постоянно расширяется, интенсивно осуществляются крупномасштабные торгово-экономические проекты, формируется инфраструктурная сеть».

Крупный проект, рассчитанный на соединение КНР с Европой и Африкой, требует обновления существующей и создание новой транспортно-коммуникационной, производственной и энергетической инфраструктурной сети в Евразии. Из чего видно, что Китай, будучи важной составляющей Евразии, придает большое значение развитию геополитических и геоэкономических отношений в континенте, концентрируется на создании экономических коридоров, которые позволят улучшить координацию региональной политики, задача которого активно развивать «сообщество единой судьбы» (community of shared destiny) - комплементарного пространства Китая.

ОПОП, составными частями которого являются «Экономический пояс Шелкового пути» (ЭПШП) и «Морской Шелковый путь XXI в.» (МШП), хоть и имеют форму глобального проекта, прежде всего разработан как проект регионального сотрудничества между КНР и его соседями, как «периферийная дипломатическая» стратегия (zhoubian waijiao). [2] Таким образом, ЭПШП ставит своей целью связать между собой Китай, Центральную Азию, Россию и Европу, соединить Китай через Южную Азию с Индийским океаном и проложить путь из Китая через Центральную Азию к Западной Азии и Средиземному морю. С этой целью страны, наиболее важные для развития ЭПШП, были разделены на категории: 1. Государства Центральной

Азии; 2. Центральнo-Азиатские приграничные и соседние страны, такие как Россия, Пакистан, Иран, Афганистан, Турция и др. 3. Германия, Франция, Великобритания, Италия, Украина, Египет, Ливия и Алжир. [3]

Можно заметить как Пекин переосмысливает понимание геополитики Азии, и видение регионального подхода к Центральной Азии. Страны региона уже участвуют в различных интеграционных группах, в том числе в Евразийском Экономическом Союзе (ЕАЭС) при лидерстве России, созданном в 2010 г. (от Таможенного союза), и в альтернативной ему стратегии «Нового Шелкового Пути» (НШП), предложенной США в 2011 году. Данные интеграционные проекты, приносимые в Центральную Азию внерегиональными державами (outside-in) стали важным мотивом, побудившим Китай ответить путем формирования новой региональной модели сотрудничества (second integrative response) – Экономического Пояса Шелкового Пути в 2013 году, что способствовало к созданию нового понимания регионализма Китаем.

«Новый регионализм» определяется Пекином больше, как инклюзивная функциональная интеграция, нежели территориальная. Другими словами, региональное сотрудничество в рамках ЭПШП видится как способ укрепления взаимосвязи (interconnectedness) Китая с внешним миром и увеличения выгоды от глобализации. Данное понимание регионализма, в целом выраженное проектом ОПОП, опирается на тысячелетнюю историю, опыт и культуру Китая, равно как и истоки внешнеполитических дискурсов, таких как «сообщество единой судьбы» (the community of shared destiny), «мирный подъем» (peaceful rise), «китайская мечта» (Chinese dream) или «азиатская мечта» (Asian dream) лежат в традиционных китайских идеях о государственности. Следовательно, китайское понимание регионализма имеет некоторые особенности «системы Тянься» (Tiānxià system) или «мирового порядка», разработанного династией Чжоу три тысячи лет назад, понятии “Wángdào”, что означает “путь подлинного царства” или “людской власти” (Human Authority). К примеру, условия выдвинутые в «системой Тянься» исполняются китайским правительством, подчеркивая преимущество участия ОПОП и призывая к совместному строительству ЭПШП, отмечая их вклад в развитие взаимного экономического сотрудничества и глобальной безопасности, заявляя о строительстве мира основанного на взаимоуважении, на принципе “win-win”, путем разработки соответствующих проектов с учетом интересов всех стран, участвующих в проекте. В итоге, можно сказать, что новое понимание регионализма возникло в результате смещения марксизма, традиции конфуцианства, вышеупомянутых национальных исторических обычаев и культуры, международного политико-экономического порядка, прагматизма и современных европейских понятий регионализма. [4]

В рамках ЭПШП предлагается усиление взаимосвязи Китая и республик ЦА в пяти ключевых направлениях, таких как: координация политики, связность инфраструктуры, упрощение процедур торговли, финансовое сотрудничество и контакты между людьми. Тем не менее, данная политика основывается на прежних (до ЭПШП) внешнеполитических стратегиях

и практиках в отношении региона. Например, важность Центральной Азии в глазах Пекина заключается, прежде всего, в ее географическом положении, которое делает регион неотъемлемой частью прилегающих к Китаю районов, в частности, в силу его географической близости и тесных исторических и культурных связей с СУАР, крупнейшей административной единицей и пограничной территорией КНР со сложным этническим составом, что делает регион целью "периферийной дипломатии" (zhoubian waijiao). По мнению китайских политиков, стабильность ЦА региона имеет стратегическую значимость в связи с необходимостью обеспечения безопасности и экономического развития Синьцзяня, следовательно, территориальной целостности Китая. Граница между Центральной Азией и Китаем протяженностью около 3300 км составляет более половины международной границы Синьцзяня (общая протяженность которой превышает 5600 км), в то время как торговля Синьцзяня с Центральноазиатским регионом составляет более половины всей его внешней торговли. Важность СУАР в политике Китая в Центральной Азии хорошо иллюстрируется ролью Пекина в создании Шанхайской организации сотрудничества (ШОС), основная цель которого заключается в обеспечении регионального сотрудничества в борьбе с так называемыми "тремя злами" - религиозным экстремизмом, этническим сепаратизмом и международным терроризмом.

Региональное сотрудничество с республиками ЦА в сфере энергетики имеет огромную значимость для Пекина в связи с его внутренними экономическими и политическими условиями. Стремительный и устойчивый рост экономики Китая за последние три десятилетия породил огромную потребность в импортной энергии. Колоссальные производственные мощности требуют, чтобы Китай импортировал более половины потребности в источниках энергии. Ввиду этого, китайское правительство развивает центральноазиатский вектор энергетической политики, тем самым диверсифицирует международные источники энергии. КНР уже построила три линии Центральноазиатско-китайского газопровода (CACGP) общей проектной мощностью 85 млрд. кубометров в год, которые проходят от Туркменистана через Узбекистан и Казахстан до Хоргоса в китайском Синьцзяне, и по данным Китайской национальной нефтяной корпорации, китайский импорт газа из Центральной Азии составляет более 15% от общего потребления газа в Китае. Также Китай построил свой первый международный нефтепровод, который напрямую импортирует сырую нефть из Казахстана, где китайские компании имеют значительную долю в нефтяном секторе. Стоит отметить, что импорт углеводородных ресурсов приобретает все большее значение для КНР в связи с целями борьбы с загрязнением воздуха, вероятно, самым серьезным социальным вызовом для правительства на сегодня. Соответственно, развитие сотрудничества с ЦА в сфере энергетической инфраструктуры имеет долгосрочное стратегическое значение для КНР.

Центральная Азия занимает особое место в китайской дипломатии по отношению к крупным державам (daguo waijiao), поскольку Китай вынужден действовать согласованно с Россией, которая рассматривает

территорию бывшего Советского Союза в качестве "зоны особых интересов." Все более комплексный характер экономического присутствия Китая в ЦА вызывает опасение Кремля относительно усиления китайского политического влияния в регионе, особенно, на фоне снижения лояльности центральноазиатских государств Москве. Это больше всего заметно в препятствовании России в расширении экономического компонента ШОС, таких как создание Регионального банка развития или Антикризисного фонда. Пекин признает особый статус Москвы в Центральной Азии при одновременном расширении связей с государствами региона посредством двусторонних соглашений. Впрочем, Москва и Пекин смогли установить некое «разделение труда» в Центральной Азии, где Китай достиг значительных успехов в экономической сфере, а Россия сохранила свое влияние в политической, военной и культурной областях. [5] Инициатива ЭПШП, в начале, хотя и вызвала озабоченность Москвы по поводу его влияния на развитие ЕАЭС, после введенных Западом санкций в следствие аннексии Крыма в 2014, заставила Москву пересмотреть свой подход к китайскому проекту, что привело к участию России и сопряжению ЕАЭС с ЭПШП. Поддержка Россией проекта ОПОП значима для Китая не только для развития его центральноазиатской политики, но и в плане комплексного вовлечения Москвы в развитии ЭПШП, особенно в связи с китайско-американской торговой войной.

Несомненно, роль центральноазиатских государств усиливается за счет их географического расположения в центре Евразии и в непосредственной близости от СУАР КНР, в отношении как внутренне, так и внешнего компонентов ОПОП. Принимая во внимание тот факт, что наиболее четко определенной целью ОПОП является диверсификация сухопутных и морских связей Китая со странами Африки и Евразии, Пекин проводит всенаправленную внешнюю политику «марш на запад» (xijìn), делая основной упор на периферийной дипломатии, в противовес провозглашенному президентом Обама курсу «поворот к Азии» («Pivot to Asia»). [6] Соответственно, в новом геостратегическом мышлении Пекина, Центральная Азия воспринимается как «первая база» в политике «марш на запад». Так, в своем выступлении на Центральной конференции КПК по работе, связанной с иностранными делами в ноябре 2014 года Си Цзиньпин подчеркивает важность периферийных отношений в связи с меняющимися глобальными условиями, необходимостью обеспечения внутренней стабильности и роста КНР, и на четвертом Саммите глав государств и правительств Совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии (СВМДА) в 2014 году добавляет, что «развитие является основой безопасности, а безопасность - предварительным условием развития. Для большинства азиатских стран развитие имеет чрезвычайно важное значение для безопасности и является ключевым фактором региональной безопасности... [Азия должна] улучшить качество жизни людей и сокращать разрыв в уровне благосостояния, с тем чтобы укрепить основы безопасности». [7] Подразумевается, что региональное экономическое сотрудничество - это путь к достижению данной цели. На этом пути

между Китаем и странами ЦА были подписаны двусторонние соглашения на миллиарды долларов с акцентом на усовершенствование механизмов взаимодействия в рамках ЭПШП через усиление физической взаимосвязанности и расширение функциональной совместимости для достижения оптимальных взаимовыгодных результатов. Иначе говоря, Пекин обязался инвестировать в совместные инфраструктурные проекты в рамках ОПОП, включая строительство наземных транспортных узлов, таможенных терминалов ускоренной процедуры, морских и воздушных судоходных портов, трансграничных волоконно-оптических магистралей – комплексной международной логистической сети (supply chain network). [8]

Один из важных аспектов ЭПШП заключается в содействии решению проблемы неравенства в области регионального развития страны путем придания импульса «стратегии развития запада» (Xībù Dàkāifā), в том числе придание СУАР статуса «передней линии открытости Китая Западу». В дополнении к китайско-центральноазиатским нефтегазопроводам и железнодорожным узлам Синьцзян станет логистическим центром для трех из шести экономических коридоров: Нового Евразийского наземного моста (NELBEC), Экономического коридора Китай - Центральная Азия - Западная Азия (CCWAE) и коридора Китай - Пакистан (CPEC). Наземная транспортировка грузов по этим коридорам имеет ощутимое преимущество, к примеру: выходя из внутренних районов Китая через ключевые города ЦА до Европы, перевозка железнодорожным составом занимает от четверти до половины времени морской транспортировки и стоит более чем на 65% меньше авиа доставки. [9] Такое достоинство ЭПШП стимулирует развитие экономики и взаимосвязанность республик ЦА, существенно облегчит трансконтинентальный поток товаров, людей и финансов.

Несмотря на концептуально единую характеристику центральноазиатского региона, имеет место определенная дифференциация приоритетов для каждой отдельно взятой страны и их роли в китайской региональной политике. Кыргызстан, в первую очередь, рассматривается в качестве транзитной страны для выхода на западные рынки, что заметно по итогам первого государственного визита председателя КНР Си Цзиньпин в Бишкек с 10-13 сентября 2013 года для участия в саммите ШОС, где президенты двух стран подписали Совместную декларацию Кыргызской Республики и Китайской Народной Республики об установлении отношений стратегического партнерства и определили ЭПШП в качестве координационного механизма в развитии и укреплении кыргызско-китайского сотрудничества. [10] В результате двусторонних встреч на высоком уровне также были подписаны другие документы о сотрудничестве в области энергетики, транспорта и финансов: Соглашение по технико-экономическому сотрудничеству, Соглашение о сотрудничестве в строительстве и эксплуатации газопровода «Кыргызстан-Китай» (участка китайско-центральноазиатского газопровода D), кредитное Соглашение по модернизации Бишкекской ТЭЦ, ряд проектов, включая, проект подстанции «Датка» и линии передач ЛЭП 500 «Датка-Кемин», второй этап

проекта строительства дороги Ош-Баткен-Исфана, Бишкек-Балыкчы и кольцевой трассы вокруг озера Иссык-Куль, строительства автодороги Север-Юг, строительства таможенного пункта и автодороги Бишкек-Нарын-Торугарт, железнодорожной станции в Нарыне и трансграничной экономической зоны между Нарыном и СУАР. Президент Си Цзиньпин согласился вложить около трех миллиардов долларов США в инфраструктурные проекты в виде прямых инвестиций и займов Кыргызстану. [11]

В мае 2017 года президент Кыргызстана А. Атамбаев принял участие в первом Форуме высокого уровня по международному сотрудничеству «Один пояс - один путь» в Пекине, где отметил, что Кыргызстан поддерживает идею Си Цзиньпина о строительстве цифрового Шелкового пути и готов к сопряжению концепции ОПОП с национальной программой цифровой модернизации «Таза Коом». Национальная программа «Таза коом» поможет Кыргызстану вступить в новую стадию развития и внести свой вклад в создание цифрового Шелкового пути. Также в рамках двусторонней встречи, которая состоялась во время форума между президентом КР и председателем КНР, был затронут вопрос о строительстве железной дороги «Китай-Кыргызстан-Узбекистан» (ККУЖД), соглашение о строительстве которой может быть подписано осенью 2020 года

Китай также заинтересован в месторождениях горючих ископаемых (уголь, сланец, нефть и газ), золота, серебра, меди и других редкоземельных металлов. По инициативе китайской стороны по регионам Кыргызстана проведены геологоразведочные работы для добычи золота и др., есть примерно 20 китайских компаний, занимающихся поиском, разведкой или добычей. 14 мая 2017 году в Пекине по итогам проведенных консультаций между Министерством экономики Кыргызской Республики и Государственным комитетом по развитию и реформам Китайской Народной Республики был подписан Меморандум об укреплении промышленного потенциала и инвестиционного сотрудничества, в приложении которого составлен список инвестиционных проектов, с целью оказания содействия инвесторам в реализации проектов на государственном уровне двух стран. Некоторые китайские предприятия в секторе полезных ископаемых: ОсОО «Алтынкен» в урочище Талды-Булак (золото), ОсОО «Цзинь Юань» - участок Арсы (золото, олово), ОсОО «ZhongJiMining» - месторождение Бучук (золото), ОсОО «Эгиз-Тор девелопинг» – разведка месторождения Колтор, ОсОО «Чжунтэн» – Кадамжай (сурьма). «Тианди Интернэшнл Майнинг Компани Лимитед» - месторождение Шамбесай (золото), ОсОО Централь Эйжа-Тин компани» - месторождения «Сары-Жаз», Трудовое (олово, вольфрам), ОсОО «Сан хе» - участок «Тундук» (барит), ЗАО «Кичи-Чаарат» - на месторождении Куру-Тегерек (золото, серебро, медь), Lan Motion – Кочкор-Ата, Майлуу-Суу (нефть), Нефтеперерабатывающий завод ОсОО «Чайна Петроль Компани «Джунда» и др. Стоит отметить, что по данным государственной службы миграции КР в 2017 году разрешение на работу получили 11 593 граждан КНР (около 80%) и по сведениям Государственной регистрационной службы КР в 2017 году зарегистрировались 27 566 граждан КНР. [12]

Особую значимость имеет политическое партнерство двух стран в рамках ЭПШП. Еще в 2013 году главы государств определили ЭПШП как инструмент политической интеграции между соответствующими исполнительными и законодательными органами, а совместное заявление об углублении стратегических отношений в 2014 году, включало расширение законодательной базы, политическую согласованность и стратегическую интеграцию. Выступая с речью в Дипломатической академии КР президент Си Цзиньпин отметил, что взаимодействие в рамках ЭПШП привело к многочисленным встречам высокого уровня между двумя государствами, росту политического доверия, и координации политики во внешних и региональных делах на двустороннем уровне и в рамках многосторонних форумов, таких как Организация Объединенных Наций и Шанхайская организация сотрудничества (ШОС). Эта позиция формируется за счет понимания Китаем стратегии и некоторых позиционных компонентов Кыргызстана, связанных с внутренней и внешней политикой нашей страны.

В связи с активизацией китайской дипломатии на центрально-азиатском направлении, открывающей новые возможности для сотрудничества и развития, властям Кыргызстана следует начать разработку собственного плана участия в ЭПШП, с учетом всех рисков и выгод, национальных интересов страны.

Литература

1. Министр иностранных дел КНР Ван И о внешней политике Китая [Электронный ресурс]. – Кабар, 25 Мая 2020 – Режим доступа: www.kabar.kg/news/ministr-inostrannykh-del-knr-van-i-o-vneshnei-politike-kitaia/
2. Gallelli, B. *Building a Community of Shared Destiny. The Belt and Road Initiative in the Political Speeches of Xi Jinping* [Текст] / B. Gallelli, P. Heinrich // Mendes, C. *China's new Silk Road. An Emerging World Order* – London: Routledge, 2019. – pp. 21-37
3. Hu, A. *Connotation, Orientation and Path of the One-Belt-One-Road Initiative* [Текст] / A. Hu, W. Ma, Y. Yan // Binhong S., *Looking for A Road. China Debates Its and the World's Future* – Leiden/Boston: BRILL, 2016. – pp. 164-181
4. Zhao, T. *Redefining A Philosophy for World Governance. Key Concepts in Chinese Thought and Culture* [Текст] / Zhao T. (Author), Liqing T. (Translator) – Singapore: Palgrave Pivot, 2019. – p. 85
5. Bitabarova, A. *Unpacking Sino-Central Asian engagement along the New Silk Road: a case study of Kazakhstan* [Текст] / A. G. Bitabarova // *Journal of Contemporary East Asia Studies*, 2018 – 7:2 – pp. 149-173
6. Xiaotong, Z. *China's Eurasian Pivot* [Электронный ресурс] / Z. Xiaotong, M. Belgibayev – The ASAN Forum, December 1, 2014 – Режим доступа: www.theasanforum.org/chinas-urasian-pivot/
7. Песцов, С. Регионализм в интерпретации Китая: Эволюция теоретических взглядов и практической [Электронный ресурс] / С. К. Песцов – Режим доступа: www.cyberleninka.ru/article/n/regionalizm-v-interpretatsii-kitaya-evolyutsiya-teoreticheskikh-vzglyadov-i-prakticheskoy-politiki
8. Reeves, J. *Mongolia's Place in China's Periphery Diplomacy* [Электронный ресурс], Asia-Pacific Center for Security Studies – Режим доступа: <http://www.theasanforum.org/mongolias-place-in-chinas-periphery-diplomacy/>
9. Chen, X. *Re-centering Central Asia: China's "New Great Game" in the old Eurasian Heartland* [Электронный ресурс] / X. Chen, F. Fazilov // *Palgrave Communication*, 2018 – 4, 71 – Режим доступа: www.nature.com/articles/s41599-018-0125-5#Fn15
10. *China and Kyrgyzstan* [Электронный ресурс] / Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China – Режим доступа: www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zjzg_663340/dozys_664276/gjlb_664280/3185_664332/
11. Reeves, J. *China's Silk Road Economic Belt Initiative: Network and Influence Formation in Central Asia* [Текст] / *Journal of Contemporary China*, 2018. – 27:112 – pp. 502-518
12. Омурова, Ж. *Сотрудничество Кыргызской Республики с Китайской Народной Республикой в рамках проекта «Один пояс – один путь»* [Текст] / Омурова Ж. О. // *Вестник ВолГУ*. – Волга, 2019. – № 5 (24) 4 – с. 236-249.

Рецензент: к. и. н., проф. Маширапов Т.Т.

КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ ИРАНА И КЫРГЫЗСТАНА В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД

АЗЫРКЫ МЕЗГИЛДЕГИ КЫРГЫЗСТАН ЖАНА ИРАНДЫН МАДАНИЯТ ТАРМАГЫНДАГЫ МАМИЛЕЛЕРИ

KYRGYZSTAN AND IRAN CULTURAL RELATIONS OF MODERN TIMES

Аннотация: В данной статье рассматриваются взаимоотношения Ирана с Кыргызстаном в сфере культуры и образования. Акцентируется внимание на прагматический курс во взаимоотношениях двух стран, отмечается культурный фактор взаимовлияния. В статье представлен краткий обзор культурных инициатив Ирана по отношению к Кыргызстану.

Ключевые слова: геополитика, стратегия, культурное влияние, историко-культурный дискурс, прагматика, концепция «Диалог цивилизаций», регион Центральная Азия, меморандум, векторы развития, глобализация.

Аннотация: Бул макалада Иран менен Кыргызстандын билим жана маданият тармагындагы мамилелери каралган. Эки өлкөнүн ортосундагы мамилесинде прагматикалык курсуна өзгөчө көңүл бурулат, маданият факторунун бири-бирине болгон таасири белгиленет. Макалада Ирандын Кыргызстанга болгон маданият инициативасынын кыскача себеби көрсөтүлгөн.

Түйүндүү сөздөр: геополитика, стратегия, маданий таасири, тарыхый жана маданий дискурсу, прагматика, «маданияттар диалогу» деген концепция (түшүнүк), Борбордук Азия аймагы, меморандум, өнүгүү багыттары.

Abstract. In article discusses the relationship between Iran and Kyrgyzstan in the field of culture and education. Attention is focused on the pragmatic course in the relations between the two countries, the cultural factor of mutual influence is noted. The article provides a brief overview of Iran's cultural initiatives in relation to Kyrgyzstan.

Key words: Geopolitics, strategy, cultural influence, historical and cultural discourse, pragmatic, the idea of Dialogue Among Civilizations, Central Asia region, memorandum, development vectors, globalization.

В течение многих столетий, вплоть до XIX века Центральная Азия испытывала сильное влияние Ирана. Персидская империя простиралась от Персидского залива до Каспийского моря, до Египта и Аравийского полуострова, до границ Китая. Советское завоевание стерло эту главу культурных связей Центральной Азии с Ираном. Стремясь создать отдельные национальные общности, Советы выбирали из общей культурной идентичности народов региона какие-то отдельные аспекты и приписывали каждый из них той или иной созданной ими республике. Этот исторический ревизионизм весьма помог Советам создавать национальную идентичность для республик Центральной Азии,

не имевших твердой основы для ощущения «национальной государственности». Однако то, что служило для Советов удобным инструментом в формировании советской идентичности, в конечном счете привело к ликвидации Советского Союза, поскольку питало националистическую лихорадку, достигшую пика в 1991 году (год распада СССР).

В 1991 году, после распада Советского Союза Центральная Азия стала играть важную роль во внешней политике Ирана. В этом регионе всегда ощущалось культурное влияние Ирана. В двусторонних и многосторонних отношениях со странами региона, Иран был сторонником и защитником «статус-кво».

Общие границы, торгово-экономические связи стран ЦА и Ирана имеют общую историю. Данный факт является надежным фундаментом и прочной базой для развития отношений. Иран призывает страны ЦА вернуться к своим историко-культурным истокам, восточных народов как единого историко-культурного дискурса.

1991 год (момент распада СССР) является началом культурных отношений Кыргызской Республики и Исламской Республики Иран. К этому времени Исламская Республика Иран окончила 8-летнюю войну с саддамовским Ираком и, руководствуясь политическим завещанием имама Хомейни и программой экономических реформ прагматика Али Акбара Хашеми Рафсанджани изменила курс внешнеполитических отношений с соседними странами.

В 1997 году пятый президент ИРИ Мохаммад Хатами поставил на повестку дня в ООН новую парадигму международных отношений — концепцию «Диалога цивилизаций». «Иными словами, диалог возможен только тогда, когда каждый из его участников уважает другого и относится к нему как к равному». [2] По инициативе президента Ирана Генеральная Ассамблея ООН провозгласила 2001 год «Годом диалога между цивилизациями». Концепция диалога цивилизаций показывает, что страны с непрерывной культурной традицией развиваются в современных условиях глобализации. Представленная М. Хатами концепция «диалога цивилизаций» символизирует смягчение антизападных настроений. Инициативы Президента Исламской Республики Иран господина Хатами относительно идеи диалога цивилизаций в качестве главного фактора во взаимоотношениях мирового порядка связаны с глубоким осознанием этой необходимости. «Диалог цивилизаций, — отмечает он, — это стимул для формирования универсальной модели оздоровления международных отношений, чтобы исключить односторонние подходы и монолог в политике и культуре». С этой позиции каждый индивид человеческого общества как личность, подразумевая как общие черты, так и своеобразие каждой культуры, носителем которой он является, приходит к такому выводу: «В человеке сосредоточены душа Востока и разум Запада, и отрицание этих двух составляющих частей существа человека сделало наше понимание его сути неполноценным и недостаточным».

В 1992 году ИРИ открывает во всех республиках ЦА свои посольства, в которых занимаются вопросами культуры, образования и науки. В этот период иранское Министерство культуры и исламской ориентации открывает в Казахстане свой центр иранской культуры. Подобные представительства ИРИ появляются также в Узбекистане, Таджикистане и Туркменистане. В 2010 году культурное представительство ИРИ открылось в Бишкеке. Эти структуры помогают прогрессу культурных, образовательных и научных связей ИРИ со странами региона.

В мае 1992 года Таджикистан, Кыргызстан, Казахстан и Туркменистан участвуют в международной выставке книг в Тегеране. Там подписывается ряд двусторонних документов о сотрудничестве в сфере культуры, в том числе библиотековедения и полиграфии, что способствует пополнению национальных би-

блиотек. В Иране издается серия учебников, словарей, журналов для республик Центральной Азии. Книги некоторых деятелей науки и госслужащих были переведены иранскими переводчиками на фарси.

С 30 апреля по 2 мая 1992 года, вице-президент академии наук КР Турар Койчуев участвовал в международной книжной ярмарке и в выставке народного творчества, где подписал договор о сотрудничестве ученых обеих стран. 7-18 июня 1992 года Министр здравоохранения и медицинских наук ИРИ доктор Р. Мадекзаде прибыл с рабочим визитом в КР и подписал договор о налаживании практических связей.

В 1994 году Академия наук КР и руководство структур ИРИ подписали договор об организации курсов повышения квалификации между странами в городах Тегеран и Мешхед.

Установились связи между учеными ИРИ и Кыргызстана, владеющих персидским языком (фарси): профессор д.и.н. А. Мокеев, Т. Чоротегин, А. Кылычев, д.и.н. профессор Т. Машрапов, С. Бекибаев. Профессор Машрапов Т.Т. проводит большую работу по установлению связи с Ираном на факультете Востоковедения и международных отношений в Бишкекском государственном университете. Сотрудничество в сфере образования с каждым годом улучшается. Например, факультеты и кафедры выпускающие специалистов говорящих на фарси открыты в Бишкекском Государственном Университете им. К. Карасаева и в Славянском университете им. Б. Ельцина. [1] Кроме этого отделения Иранистики и языка фарси есть в дипломатической академии и в селе Ново-Павловка в школе им. Ч. Айтматова. Профессора, доценты, аспиранты и студенты ВУЗов в целях повышения квалификации проходят стажировки в известных университетах Ирана.

С 1-5 ноября 2007 года известные кыргызские ученые, академики Орузбаева Б., Плоских А., члены-корреспонденты Раимжанов А., Акматалиев А., Турдукулов Э., доктора наук Мокеев А., Жумагулов М., Тогусаков О., ректора университетов Омурканов Р., Ормушев А., Жаманкулов Ж., профессора Воропаева В., Турсунова С., Конкобаев К., Машрапов Т., Бедельбаев А., Чодураев Т., Сапаралиев Д., дипломат Исаков Р., директора библиотек Бакашева Ж., Ибраимова Ш. по личному приглашению президента ИРИ М. Ахмениджада в нескольких университетах, научно-исследовательских институтах, в научных библиотеках провели встречи, вели переговоры о проведении совместных научных работ.

Совместно с исламской организацией образования и культуры и дипломатической академии при МИД КР в декабре 2007 года был проведен научно-практический семинар «Проблемы модернизации в сфере образования в Кыргызстане». На этом заседании профессора из КР, Ирана, Иордании и Сирии обсуждали проблемы воспитания и обучения молодежи и использование новых технологий при обучении студентов. Также на основе проекта образования ИСЕСКО было рассмотрено создание новой программы для изучения персидского (фарси), арабского языков. [3, 156-166] Такие научные собрания выступают в роли инициатора создания благоприятных условий для совместной работы профессоров, академиков двух стран.

С каждым годом развивается сотрудничество в сфере образования между ИРИ и КР. Особенно успешно работает отдел подготовки специалистов со знанием персидского языка (фарси), кафедры, факультеты БГУ, Национального университета и КРСУ.

В сентябре 2001 году Посольство ИРИ в КР и БГУ провели международную научно-практическую конференцию под названием «Диалог цивилизаций на Великом Шелковом пути». Известные ученые из нескольких стран прочитали научные доклады. Они уделили внимание на историческое значение торгового пути между Кыргызстаном и Ираном расположенным на Великом Шелковом пути, и пожелали укрепить нынешние дипломатические связи. Материалы научной конференции были опубликованы в отдельной книге.

Нынешний этап кыргызско-иранских культурных отношений отличается разнообразием векторов их развития и наличием нескольких уровней. Мероприятия и проекты на основе межправительственных соглашений и государственного финансирования составляют основу отношений. Контакты на уровне общественных организаций и межличностных связей становятся актуальными.

Обобщая все вышеизложенное можно утверждать, что Иран и Кыргызстан придают друг другу большое значение, как с исторической так и с культурной точек зрения. При этом для нас очень важно помнить и осознавать историческую и культурную общность

двух стран. В области культуры, несмотря на то, что персидский язык, фарси, мог бы играть роль эффективного связующего звена между Ираном и Кыргызстаном, к сожалению, данному вопросу до сих пор не уделялось должного внимания, и это следует расценить как большую недоработку. Поэтому будем надеяться, что при совместных усилиях, сотрудничестве и позитивном настрое две страны действительно сумеют обратить имеющиеся в их отношениях ограничители, а также упущенные раньше возможности в практические результаты и достижения.

Литература

1. Архив Президента КР [Электронный ресурс] / Режим доступа: www.president.kg › arhiv
2. Диалог цивилизаций на Великом Шелковом пути: Материалы международной конференции г. Бишкек 26 - 27.09.2001. {Текст} - Бишкек 2002 - С. 360 - 362.
3. Общество дружбы Кыргызстан — Иран организовало встречу с официальными лицами Ирана с целью укрепления отношений в области культуры (см., например: Iran, Kyrgyzstan Confer on Expansion of Cultural Ties // *Ettelā'āt-e beynolmelālli (Ettelā'āt International)*, - Islamic Republic News Agency (IRNA) - 21 January 2010). [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://en.irna.ir/>
4. Kyrgyz Academic Figure Urges Promotion of Cultural Interactions with Iran // *Fars News Agency*, 12 November 2012 [Электронный ресурс] / Режим доступа: [<https://www.farsnews.ir/news/13981129001127>]
5. Kyrgyzstan, Iran Sign Protocol on Archives // *BBC Monitoring Central Asia*. - Staff Report for the 2015 Article V Consultation. - Wash.: July 7, 2015. - P. 35-38.

Рецензент: к. и. н., проф. Маширапов Т.Т.

КУРМАНЖАН ДАТКА ЖАНА СТУДЕНТ КЫЗДАРДЫН ЛИДЕРДИК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

КУРМАНЖАН ДАТКА И ЛИДЕРСКИЕ КАЧЕСТВА СТУДЕНТОК

KURMANJAN DATKA AND FEMALE STUDENTS' LEADERSHIP TRAITS

Аннотация: Бул илимий изилдөө ишинин максаты – Алай ханышасы Курманжан даткадагы лидердик өзгөчөлүктөрү жана кыргыз кыздарындагы лидер аялдардын сапаттарынын изилденүүсү максатталды. Максатка жетүү үчүн “Курманжан датка” фильминен мазмундук талдоо жана 2017-жылы декабрь айында Бишкек шаарындагы Кыргыз-Түрк «Манас», И.Арабаев жана К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинде билим алган 186 студент кыздарга сурамжылоо жүргүзүлгөн. Изилдөөнүн жыйынтыгында студент кыздардан өзүнө ишенимдүүлүк, коммуникация жана өжөрлүк факторлору аныкталды жана КТМУнун студент кыздарынын башка жогорку окуу жайларынын студент кыздарына караганда өзүнө ишенимдүүлүктөрү төмөн болгондугу аныкталды.

Түйүндүү сөздөр: Лидер аялдар, лидердик сапаттар, Курманжан датка, студент кыздар, жогорку окуу жай, ишенимдүүлүк.

Аннотация: Целью данного исследования было изучение лидерских качеств Алайской царицы Курманжан Датка и качеств женщин-лидеров среди кыргызских девушек. Для достижения этой цели проведен контент-анализ к фильму «Курманжан датка» и был проведен опрос среди 186 студенток Кыргызско-Турецкого Университета «Манас, КГУ им. И. Арабаева и БГУ им. К. Карасаева в декабре 2017 года. Исследование выявило среди студентов такие факторы как уверенность в себе, коммуникабельность и настойчивость и обнаружило, что студентки КТМУ имеют относительно низкую уверенность в себе, чем студентки других университетов.

Ключевые слова: Женщины-лидеры, лидерские качества, Курманжан датка, студентки

Abstract: The purpose of this paper is to research leadership features of the Queen of Alay Kurmanjan Datka and Kyrgyz young leadership skills. The research focuses of a film on “Kurmanjan Datka” and at the end of 2017 in the city of Bishkek, Kyrgyz-Turkish University of “Manas”, I. Arabayev and Humanitar University of K. Karasayev 186 female students were surveyed. The result of interview's reported the female students had self-confidence, communication and persistence factors. The results showed KTMU's female students had relatively low self-confidence compared to other universities female students.

Key words: Woman leaders, leadership quality, Kurmanjan Datka, female students

1.Киришүү. Лидердик адам баласы жашагандан бүгүнкү күнгө чейин бар болуп келе жатат. Адамдардын топ-топ болуп жашоосу, жалгыз кыла албаган иштерди чогуу аткарууда араларында бир лидердин болуусуна түрткөн. Топторду башкарган жана аларды туура жолго багыттаган лидерге табигый муктаждык келип чыккан [1].

Тынбай өзгөрүп турган чөйрөгө, глобалдашуунун натыйжасында келип чыккан күчтүү атаандаштыкка туруштук бере алуу жана ийгиликке жетүү, өзгөрүү жана жаңылануу менен ишке ашат. Өлкөдө, уюмда өзгөрүү менен жаңыланууну ишке ашыруу үчүн бул өзгөчөлүктөргө ээ болгон лидерлер керек болот. Башка жактан караганда, өзгөрүү жана жаңылануу

аялдардын да социалдык жашоодо ар кандай тармактарда иштөөсүнө, өз ордун табууга, башкаруучулук позицияларда болууларына түртөт. Бирок аялдардын түрдүү тармактарда иштөөсүндө, башкаруучулук позицияларында ар кандай тоскоолдуктар пайда болуп жатат [1].

Лидердик өзгөчөлүктөргө байланышкан бир топ изилдөөлөр жүргүзүлгөн. Алардын бир канчасы төмөнкүдө келтирилди:

Онау (2013) дын изилдөөсүнүн жыйынтыктары боюнча изилденген жети аялдын чечкиндүүлүк, максатка жетүүдө өжөрлүк, аткарып жаткан ишин жакшы билүү сапаттары бар болуп чыккан. Изилдөөдө Нифертити, Клеопатра, Хатшепсут ханышасы, Жанна Дарк, Матилда Тоскана, Элеанора Рузвельт, Бутти Фридман аялдарынын лидердик сапаттары изилденген. Бул аялдарды «согушчу амазон аялдар» деп да атап коюшкан. Бул аялдардын жашаган мезгилин эске алганда эр жүрөктүүлүктөрү, радикалдуу түрдө чечим кабыл алуулары менен аларды лидер аялдар катары эсептейбиз [2].

Эгер статистикалык булактарга кайрылганда, КРнын Улуттук Илимдер Академиясынын 38 мүчөсүнүн ичинде 3ү академик-аял жана 35и эркек. Корреспонденттер мүчөсүнүн ичинде жалпы 46 адам болсо, анын 4ү аялдар болгонун да баса белгилеп кеткен. Гендердик теңдикке жетүү маселесин коюу керек. Тилекке каршы, эгер аялдар реалдуу, мамлекет тарабынан кепилдикке алынган укук жана мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болбосо, Кыргызстан демократиялык да, укуктук да өлкө боло албайт.

Şencan ж.б., (2015) изилдөөлөрүндө Туркияда ректор болуп иштеген аялдардын лидердик өзгөчөлүктөрү изилденген. Жыйынтыгында да алардын өзгөчөлүктөрү жана лидердик типтери аныкталган. Көпчүлүгү демократик лидер деп табылган [2].

2. Изилдөөнүн методологиясы. Бул изилдөө иши Бишкек шаарында, декабрь айында, 2017-жылы жүргүзүлдү. Изилдөө ишинин практикалык бөлүгү 2 бөлүктөн турат. Биринчиси Курманжан Датка кинофильмине мазмундук талдоо. Экинчиси Кыргыз-Түрк «Манас», И.Арабаев атындагы КМУ жана К.Карасаев атындагы БМУда окуган кыз студенттерге сурамжылоо жүргүзүү.

- Кыргызстандын Алай жерин башкарган лидер аял Курманжан Датканын лидердик сапаттарын изилдөө максатта 2014-жылы көрсөтүүгө чыккан “Тоо ханышасы Курманжан Датка” фильминин мазмундук талдоосу жүргүзүлдү жана Курманжан Датканын лидердик сапаттары изилденди.

- Курманжан Датканын лидердик сапаттары жана негизи эле лидер аялдардын сапаттары азыркы кыздарда барбы деген суроого жооп алуу максатта Кыргыз-Түрк «Манас», И.Арабаев жана К.Карасаев атындагы Бишкек Мамлекеттик Университеттеринин кыздарына сурамжылоо жүргүзүлдү.

3. Изилдөөнүн гипотезалары. Н₁ – Курманжан даткада болгон өжөрлүк, өзүнө ишенимдүүлүк жана эл менен байланыш б.а коммуникация өзгөчөлүктөрү студент кыздарда бар;

Н₂ – КТМУ нун студент кыздары башка окуу жайынын студент кыздарына караганда өздөрүнө болгон ишенимдүүлүктөрү жогору.

4. “Тоо ханышасы Курманжан Датка” фильминин мазмундук талдоо. Изилдөөнүн бул бөлүгүндө “Тоо ханышасы Курманжан Датка” фильминин мазмундук талдоо жүргүзүлдү. Кино-фильм 2014-жылы көрүүгө чыгарылган. Фильмде лидер аял Курманжан Датканын жашоосунда башынан өткөзгөн кыйынчылык, кубанычтары чагылдырылат.

Фильм 18-кылымдын аягында жана 19-кылымдын башында Алай жерин чагылдырат.

Курманжан Датканын турмуш жолдошу Алымбек Датка Жантай Баатыр менен кыргыздардын улуу жыйынын өткөзүүнү аруу максат кылышат. Бул жөнүндө Алымбек Датка мындай дейт:

“Бул тар – бийиктиктин, биримдиктин белгиси. Азыр кыргыз кырк уруу, кырк туу, кырк тамга болуп бөлүнүп жүрөбүз. Ушул жазуулардай бириксек, тээ тиги үңгү таштын алдында бүткүл кыргыз эли биригип, улуу жыйын өткөрсөк менде арман болбос эле.”

Бирок бул максатка жетпей чыккынчынын колунан каза болот. Алымбек Датканын бүтпөгөн иштерин Курманжан Датка улантат. Турмуш жолдошу каза болгондон кийин Алай элин башкаруу аманатын Курманжан Датка алат. Курманжан Датка жоопкерчиликтен коркпостон мойнуна бул оор жумушту алды. Күйөөсү өлгөндөн кийин Кокон Хандыгы Алай жерин алганы сарбаздарын жиберет. Жоо менен беттешкени Курманжан Датканын иниси Акбалбан баатыр жол алат жана эжесине көчүп кетүүлөрүн айтып кабар жиберет. Жоого кыргыздын кээ бир уруулары каршы болот. Согушпастарын айтып, кеткени турганда Курманжан Датка келет да элди күчтөндүргөн төмөнкү сөздөрдү айтат:

“Сабырыңар суз мырзалар. Сен, Сарымсак кетели дейсиң. Мейли, ата-баба калтырган жерди душманга калтырып тарап кетели. Анда биздин тукум улашка акыбыз барбы? Кокон аскери күчтүү, а жаныбыз кымбат. Бирок эртеңки эл азаттыгы, урпактарыбыздын бактысы андан да кымбат го. Силер тарап кете бергиле. Биз калабыз. Анткени душманды өткөзбөскө айылдан антташып чыкканбыз. Кан Манастын тукуму ушинтип артка качат беле? Тизе бүккөнчө тик туруп өлгөнүбүз арттык эмеспи? Илгертен кыргыз качан төшөктө жатып өлчү эле? Кыргыз уулу үчүн найзанын учунда, кылычтын мизинде өлгөндөн арттык эмне бар эле? Сен, Борончу артка кайтсаң, аялыңды кимге калтырасың? Сен, Санжарбек Гүлайымың кимдин этегине корголойт? Биз силер менен чогу болгонго башыбызды байлап келдик. Силер найза урсаңар, биз таш кулаталы. Жаа тартсаңар жебе сунуп жаныңарда туралы. Өлсөк чогу бир чуңкурда. Тирүү болсок бир дөбөдө силерди сүйөп туралы. Кандай дейсиңер?”

Курманжан Датканын бул сөздөрүнөн сөз чебердигин колдонуп, элге мотивация берип мыкты күчтөндүрө алгандыгын байкоого болот. Айым сөзгө чечен жана мыкты мотиватор. Бул сапаттар ар бир лидер аялда болуусу керек. Лидер аял адамдардын максаттарына жетүүгө аракет кылуулары үчүн сөз чечендиги, кыймыл-аракети, аткарган иштери менен аларды оң таасирлөөсү керек. Курманжан Датка эр жүрөк болгон. Иниси кет деп жиберген кабарына карабай, коркпостон жоону күтүп алганы келди. Датка айым көрөгөчтүк да сапатка ээ. Элдин согушуудан баш тартып кетишин туура божомолдоп өз убагында,

өз ордунда келип элди согушууга макул кылды. Жоокерлер менен бирге күрөшүп, жыйынтыгында жоонун мизин кайтарышты.

Датка айым өз билемдик кылбастан башкалардын оюн, сунуш пикирин да уга билген. Жантай баатырдын баласы Шабдан баатыр орус аскерлери жөнүндөгү жазган катын окуп, алар менен согушпастан тынчтык келишимине кол коюшат. Бул лидерлер үчүн аябай маанилүү. Лидер да адашат, же анын оюнан да мыкты ой, идея болушу мүмкүн. Ошон үчүн лидер аял ар дайым кеңешип иш кылуусу керек. Датка айым сабаттуу болгонун баса белгилеп кетүү керек. Ал жөнүндө фильмде бир аялдын зына кылып шектенип жазаланганы турганда, Алымбек Датка окуя болуп жаткан жерге келип калат. Анын күнөөсүз экенин аныктагандан кийин Алымбек Датка аялга суу берүүлөрүн айтат. Курманжан Датка кумурадагы суусунан аялга суу бергенден кийин Алымбек Датка менен Курманжан Датка ортосунда төмөнкү кептер айтылат:

Алымбек Датка: “Бул кумурада эмне жазылганын билесиңби?”

Курманжан Датка: “Билем. Чоң атам үйрөткөн.”

Датка айым жазууну, окууну эң жакшы билген. Алымбек Даткага жазган каты да буга далил. Лидер аялдардын сабаттуулугу башкача айтканда өз тармагында эң жакшы, жогорку билимге ээ болуусу керек. Бул лидердин эң негизги өзгөчөлүктөрүнүн бири.

Соңунда жолдошунун ишке ашпай калган улуу жыйын, бүткүл кыргыздардын курултайын өткөздү, кыргыздардын биримдиги үчүн алдыга чоң бир кадам койду. Бул максатка жетүү үчүн тайманбас өжөрлүк

керек. Курманжан Датка 97 жыл жашады. Өмүрүндө чоң кыйынчылыктар, сыноолорго туш болду жана баарына сабыр кылды. Лидердин пландары кээде ишке ашпай калуусу мүмкүн, баары ал каалагандай болбосу мүмкүн. Ошон үчүн баарына сабыр кылып, максатынан кайтпай ишин улантуусу керек, башкача айтканда өжөр болуусу керек.

5. Сурамжылоонун анализи. Анкета Бишкек шаарында КТМУ, К.Карасаев атындагы БМУ жана И.Арабаев атындагы КМУнун 187 студент кыздарына жүргүзүлдү. Студент кыздардын лидердик өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу сурамжылоо 2017-жылдын декабрь айында аткарылды. Сурамжылоодо жалпы 23 суроо бар жана 5тик Лайкерт өлчөмү колдонулду [4].

6. Анализ жыйынтыктары. Таблицада көрүнүп тургандай жооп бергендердин 2,2%ы 17 жашка чейинкилер, 73,1%ы 18-20 жаш аралыгында, 20,4%ы 21-22 жашта жана 4,3%ы 23төн жогору жашта. Жаш өзгөчөлүктөрүнө карасак жооп бергендердин көпчүлүк бөлүгү (73,1%ы) 18-20 жаштагы кыздардан турат, андан кийин (20,4%ы) 21-22 жаштагылар. башкача айтканда жооп бергендердин көпчүлүк бөлүгү жаш студент кыздар. Окуган жогорку окуу жайларын алсак 60,7% КТМУда, 24,8% И.Арабаев жана 11,8% К.Карасаев атындагы жогорку окуу жайында окушат. Респонденттердин 93,5%ы бойдок, 3,3%ы үй-бүлөлүү.

Респонденттердин ата-энесинин билим деңгээли өзгөчөлүгүн карасак 34,5%ынын апасы жана 38,7%ынын атасы жогорку билимдүү, 58%ынын апасы жана 50%ынын атасы орто билимдүү экендиги аныкталды.

Таблица 1:

Респонденттердин жалпы өзгөчөлүктөрү

Жаш	Саны	%	Окуу жай	Саны	%
17 жашка чейинкилер	4	2,2	КТМУ	113	60,7
18-20 жаштагылар	136	73,1	И.Арабаев	46	24,8
21-22 жаштагылар	38	20,4	К.Карасаев	22	11,8
23 жаштан жогоркулар	8	4,3	Жооп бербеген	5	2,7
Жалпы	186	100,0	жалпы	186	100,0
Үй-бүлөлүк абалы	Саны	%	Апасынын билими	Саны	%
Бойдок	174	93,5	Жогору	64	34,4
Үй бүлөлүү	6	3,3	Орто	108	58,0
Ажырашкан	1	0,5	башка	2	1,1
Жооп бербеген	5	2,7	Жооп бербеген	12	6,5
Жалпы	186	100,0	Жалпы	186	100,0
Атасынын билими	Саны	%			
Жогору	72	38,7			
Орто	93	50,0			
башка	2	1,1			
Жооп бербеген	19	10,2			
Жалпы	186	100,0			

Таблица 2:

Студент кыздардын лидердик өзгөчөлүктөрүн аныктаган жооптордун орточо балдары жана “3-орто деңгээлде кошулам” баалына карта бир топтуу тест жыйынтыктары:

Суроолор	N	Орт.	Стан.ч	Маан.д
Өз оюмду эркин билдире алам	186	3,98	,867	,000

Башкалардын алдында толкундоомду башкара аламын	185	3,59	,856	,000
Каалаган максатыма жетүү үчүн күрөшө алам	186	4,21	,815	,000
Башкалардын көз караштарын сыйлайм	186	4,32	,730	,000
Өзүмдү сындай алам	186	4,04	,903	,000
Ийгиликке жетпегенде дароо жеңилбейм	186	4,04	,853	,000
Башкалардын сын пикирин түшүнүү менен кабыл алам	186	3,97	,818	,000
Башкалардын мактоосуна ылайыкмын деп эсептейм	185	3,36	1,028	,000
Бардык проблемаларды чече алам	185	3,25	,900	,000
Айткан сөзүмдө турам	186	4,17	,763	,000
Керек болсо аягына чейин өз оюмду бербейм	186	3,61	1,091	,000
Жоопкерчилик алгандан коркпойм	186	3,97	,897	,000
Жаңы кирген чөйрөгө тез көнүгөм (адаптация)	186	3,77	1,058	,000
Өзүмдү өзүм жакшы түшүнөм	186	3,91	,994	,000
Өзүмдү жана башкаларды кандай болсо ошондой кабыл алам	186	3,91	,968	,000
Башкалар менен дароо тил табыша алам	186	3,84	1,006	,000
Дос табуу мен үчүн жеңил	186	3,52	1,121	,000
Бир теманы түшүнбөгөнүмдө башкалардан сураймын	185	3,96	,914	,000
Ар дайым позитивдүү ойлонгонго аракет кылам	186	4,02	,909	,000
Алдыда болуудан коркпойм	186	4,06	,880	,000
Социалдык иш чараларга катышуудан баш тартпайм	186	3,79	1,141	,000
Бир чечим кабыл алууда башкаларга көз каранды эмесмин	186	3,75	,984	,000
Чөйрөмдө жетиштүү деңгээлде ишеничтүү адамдарым бар	186	4,10	,873	,000

Орточолор 3,25 жана 4,32 арасында чыкты. Бардык суроолордо маанилүүлүк даражасы 0,05тен кичине чыкты. Статистикалык маанилүү айырмачылык бар деп түшүнүүгө болот. Эң таасирдүүлөрү “Башкалардын көз караштарын сыйлайм”, “Каалаган максатыма жетүү үчүн күрөшө алам” жана “Айткан сөзүмдө турам” деген суроолор табылды.

Алсыз жактар катары да “Бардык проблемаларды чече алам”, “Дос табуу мен үчүн жеңил” жана “Башкалардын мактоосуна ылайыкмын деп эсептейм” жыйынтыктары чыкты.

Студент кыздардын лидердик өзгөчөлүктөрүн өлчөө үчүн фактор анализин аткардык. Фактор анализинин жыйынтыгында 3 фактор келип чыкты. Фактор группаларынын классификациясында жана

баалоосунда факторлордун бири-биринин ортосундагы байланышты көрсөткөн “varimax” тандалды. Бир суроонун бир канча фактордо болуп калгандыгына байланыштуу анализден чыгарылып кайрадан анализ кайталанды. Факторлордун ишенимдүүлүк коэффициенти 0,654 жана 0,753 арасында чыкты.

Фактор анализи жыйынтыктары боюнча 3 фактор чыкты жана 1-факторду коммуникация деп атадык. Бул фактор бардык вариацияларын 18,526%ын түшүндүрөт. 2-фактордун аты өжөрлүк жана бул фактор 18,032%ын түшүндүрөт. 3-фактор өзүнө ишенимдүүлүк 15,539%ын түшүндүрөт. Төмөнкү таблицада фактор анализинин жыйынтыктары кеңири көрсөтүлдү:

Таблица 3:

Фактор анализинин жыйынтыктары			
Факторлор		AV%	α
1-Коммуникация		18,526	,753
Өз оюмду эркин билдире алам	,637		
Алдыда болуудан коркпойм	,630		
Социалдык иш-чараларга катышуудан баш тартпайм	,605		
Башкалардын алдында толкундоомду башкара алам	,547		
Ар дайым позитивдүү ойлонгонго аракет кылам	,418		
2-Өжөрлүк		18,032	,730
Өзүмдү жана башкаларды кандай болсо ошондой кабыл аламын	,639		
Бир теманы түшүнбөгөндө башкалардан сураймын	,606		
Башкалардын сын пикирин түшүнүү менен кабыл аламын	,551		
Чөйрөмдө жетиштүү деңгээлде ишеничтүү адамдарым бар	,411		
Өзүмдү сындай алам	,400		
Каалаган максатыма жетүү үчүн күрөшө алам	,313		
3-Өзүнө ишенимдүүлүк		15,539	,654

Айткан сөзүмдө турам	,624		
Башкалардын мактоосуна ылайыкмын деп эсептейм	,581		
Бир чечим кабыл алууда башкаларга көз каранды эмесмин	,550		
Жалпы варьянц		52,097	
<i>Kaiser-Meyer-Olkin чакан топ жетиштүүлүк өлчөмү: ,892</i>			
KMO Bartlett Test: p= ,000			

Көз карандысыз “t” тести жана tukey тести менен респонденттердин окуган окуу жайларына жана ата-

энесинин билим деңгээлине карата маанилүү айырмачылык көрсөтүп көрсөтпөгөнү текшерилди.

Таблица 4:

Респонденттердин окуган окуу жайына жана ата-энесинин билимине карата факторлордун өзгөчөлүк көрсөтүүсү

	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3
Окуу жайына			,142
Ата-энесинин билими		,159	

Орточолор арасындагы айырма $p \leq 0,05$ болгондо маанилүү

Тест жыйынтыктары боюнча 3-фактор “Өзүнө ишенимдүүлүк” фактору респонденттердин окуган окуу жайына карата маанилүү айырмачылык бар экендиги аныкталды. Башкача айтканда, КТМУнун кыз студенттеринин өзүнө болгон ишенимдүүлүгү башка университеттердин кыз студенттерине караганда төмөнүрөөк экендиги аныкталды. 2-фактор “Өжөрлүк” фактору респонденттердин ата-энелеринин билим деңгээлине карата маанилүү айырмачылык бар деп табылды. Башкача айтканда, студент кыздардын ата-энесинин билими жогору болгондордун өжөрлүк өзгөчөлүгү билим деңгээли орто болгондорго караганда дагы да күчтүү болгондугу аныкталды.

Жыйынтык айтсак H_1 гипотезасы кабыл кылынды, анткени Курманжан Даткада болгон өжөрлүк, өзүнө ишенимдүүлүк жана эл менен байланышуу өзгөчөлүктөрү студент кыздарда анализдин жыйынтыгында бар болгондугу аныкталды. Ал эми 2-гипотезаны айтсак анализдин жыйынтыктары боюнча КТМУнун студент кыздарынын өздөрүнө болгон ишенимдүүлүктөрү башка жогорку окуу жайынын студент кыздарына караганда төмөнүрөөк болгону аныкталды жана H_2 гипотезасы кабыл алынбады.

7. Корутунду жана сунуш. Аялдарды колдоо жана коргоо мурдатан, жетиштүү деңгээлде эски бир проблемалардын бири. Ар өлкөдө ар улутта аялдардын карьералык тепкичи менен көтөрүлүүсүндө, жеке жашоосу, жынысына карата бөлүү проблемаларын ар кандай чечип келип келишкен. Ошентсе да бул проблема түп тамыры менен жок болуп кеткен жок.

Учурда Кыргызстанда аялдардын укуктарын коргоо жана колдоо иштерин аткарып келген бир топ өкмөттүк эмес уюмдар бар. Алар аялдарга компьютердик билимдерди, бизнес-платформону, сөз чебердиктерин жана өз укуктарын билүүлөрүн үйрөтүп жатышат. Бул бейөкмөттүк уюмдардын көбүнчө Америка, Кытай жана европа өлкөлөрүнүн колдоосу менен ишке ашып

жатат. Эгер өзүбүздүн өлкөбүз да буга колдоо көрсөтсө, элибиздин менталитетине туура келген жол менен аялдарга жол көрсөтсө жакшы болмок. Бул изилдөө иши жана буга окшогон иштер аялдардагы лидердик сапаттардын кайсынысы менен иштөө керектигин, өнүктүрүү керектигин айтып бермек.

Изилдөө ишинде чакан топ түзүүдө жеңил жол колдонулду. Мындан кийинки изилдөөлөрдө сунуш катары бул маселеге маани беришсе жакшы болот. Бул изилдөөдө Курманжан Датканын каралган лидердик өзгөчөлүктөрүнөн башка дагы көп өзгөчөлүктөрү бар. Мындан кийинки изилдөөлөрдө Датка айымдын бардык лидердик өзгөчөлүктөрүн изилдешсе дагы да жакшы болмок.

Бул изилдөө ишинин жыйынтыгында КТМУнун кыз студенттеринин өздөрүнө болгон ишенимдүүлүктөрү башка университеттердин кыз студенттерине караганда төмөн болуп чыкты. КТМУнун ар кандай клубдары бар. Алар ар кандай тармакта иш алып барышат. Аларга кыздардын өздөрүнө ишенимдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө карата кандайдыр бир тапшырмаларды берүү менен бул проблеманы кандайдыр бир деңгээлде чечүүгө болот.

Адабияттар

1. ONAY M., (2013), “Antik Çağdan Bugüne Tarihin Başarılı Kadın liderleri”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 213-225 бөм
2. SENCAN M., İBİCİOĞLU H., KARABEKİR M., (2015), “Kadın Yöneticilerinin Liderlik Özelliklerinin İncelenmesi: Türkiye’deki Kadın Rektörler üzerine Bir İçerik Analizi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 241-259 бөм
3. Özcan, G.B. (2004), “Djamila’s journey from Kolkhoz to Bazaar: Female Entrepreneurs in Kyrgyzstan”, Female Entrepreneurship in Transition. ed. F. Welter, Aldershot: Ashgate, 2006. pp. 93-115.
4. ESENTAŞ M., İŞİKGÖZ E., DOĞAN P., ŞAHİN M., (2017), “Gençlik Kampı Kadın Lider Adaylarının Özgüven Düzeyleri”, Kastamonu Eğitim Dergisi, 315-328 бөм

Рецензент: ф. и. к., проф. С. Нажимудинова

МАЗМУНУ

ТИЛ ИЛИМИ

Жалилова Н. Кыргыз тилиндеги жерди иштетүүгө байланыштуу кесипти билдирген сөздөр.....	3
Кучерявых А. Пространственная организация коммуникации в межкультурном взаимодействии ...	7
Zhumabekova N. Lexico-stylistic analysis of the Joe Harjo's poem "Sun rise"	11
Кучерявых А. Восприятие и понимание устного дискурса посредством невербального контекста	14

ПЕДАГОГИКА

Кубатбекова М., Садырова Г. Кыргызстанда балдарды зордук-зомбулуктан коргоонун укуктук негиздери	19
Назарматова Г. Совершенствование коммуникативной компетентности преподавателей вуза в процессе повышения квалификации	23
Мамырбаева Н. Студенттин текстти түшүнүүдө ойлоо – кабылдоо процессин өнүктүрүү	27
Саякова А., Садырова Г. Социально-психологическое сопровождение осужденных в рамках института пробации	31
Садырова Г., Кубатбекова М. Балдарга карата жасалган үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктун	

себептери, белгилери жана психологиялык натыйжалары	35
Шаева Э. Örgüt kültürünün liderlik algisi ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri üzerine bir araştırma	39
Джалилова Б. Чет өлкөлүк (пакистандык, индиялык) студенттерге кыргыз тилинин алфавитин үйрөтүүнүн усулдары	44
Садырова Г., Саякова А. Жаза аткаруу системасынын кызматкерлеринин кесиптик күйүүсүнүн өзгөчөлүктөрү	48

СОЦИОЛОГИЯ-ПОЛИТОЛОГИЯ

Жумабекова Н. American Indians and Kyrgyz: socio-cultural parallels	52
Алимахунов А. Коопсуздук жана анын маңызы	56
Аскарбекова А. Kirgizistan'da genç kadın girişimciliğinin mevcut durumu	59
Алимахунов А. Маалыматты башкаруу – маалыматтык мейкиндиктин коопсуздугун камсыздоочу факторлордун бири катары	65
Абулайти А. Региональная политика Китая в Центральной Азии и партнерство с Кыргызстаном...	69
Абибулла кызы А. Культурные связи Ирана и Кыргызстана в современный период.....	74
Жумабай кызы Ж. Курманжан датка жана студент кыздардын лидердик өзгөчөлүктөрү	77

ЖУРНАЛГА ЖАРЫЯЛАНУУЧУ МАТЕРИАЛДАРГА КОЮЛУУЧУ ТАЛАПТАР

«БГУ жарчысы» илимий журналы кыргыз, орус ж.б. тилдерде гуманитардык илимдер боюнча илимий макалалар: социология, политология, философия, укук, тарых, кыргыз тили жана адабияты, маданият таануу, журналистика, информатика, педагогика жана психология; усулдук окуу куралдарын, библиографиялык баяндоолорду жана рецензияларды, республика боюнча илимий конференциялардын жана симпозиумдар тууралуу маалыматтарды жарыялоо менен авторлордон кол жазмаларга коюлуучу төмөнкү талаптарды эске алууну өтүнөт:

- Материалдарга рецензиянын болушу милдеттүү.
 - Кол жазманын көлөмү бир басма табактан (40000 белги, аралыгы менен кошо) ашпоо керек.
 - Кол жазма ак баракка 1 экз. компьютерге терилип 14-шрифт, 1,5 интервал менен басылып флешка же электродун почта аркылуу берилсин.
 - Шилтеме алынган адабияттар материалдын акырында тизмеленип, библиографиялык көрсөткүчтөр өз эрежеси менен берилиши керек.
 - Шилтемеде көрсөтүлгөн библиографиялык көчүрмөлөр так берилсин.
 - Автордун аты-жөнү, материалдын аталышынан өйдө, барактын оң бурчунда берилет.
 - Автордун аты-жөнү иштеген мекемесинин (бөлүмүнүн) аталышы, кызматы, окумуштуулук наамы, даражасы, толук адреси тууралуу маалыматтар, макаланын аннотациясы 90 сөздөн, түйүндүү сөздөр 10 сөз (кыргыз, орус, англис тилдеринде), УДК көрсөтүлүшү керек.
 - Материалда таблицалар, схемалар жана сүрөт так жана даана аткарылып ал номерленип, материалдын кайсы жеринен орун алганы тууралуу көрсөтүлүшү зарыл.
- Кол жазмалар жана башка материалдар авторлорго кайтарылып берилбейт.
- Автор макаладагы негизги мазмунуна, фактыларга, келтирилген цитаталарга, статистикалык жана башка маалыматтардын, энчилүү аттардын так берилишине жооп берет.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ СТАТЕЙ

В научном журнале «Вестник БГУ» публикуются научные статьи по гуманитарным наукам: социологии, политологии, философии, праву, истории, филологии, информатике, культурологии, педагогике и психологии, журналистике, учебно-методические материалы по гуманитарным дисциплинам; библиографические обзоры и рецензии, информация о научных конференциях и симпозиумах в республике и т.д. Авторами публикуемых материалов могут быть преподаватели, аспиранты и стажеры БГУ и других вузов, а также ученые, работающие в других отраслях народного хозяйства республики.

Присылаемые в журнал статьи должны отвечать следующим требованиям:

- иметь научный отзыв руководителя кафедры или отдела;
- объем рукописи статьи не должен превышать 1 печатного листа (40 тысяч знаков, включая пробелы);
- рукописи должны быть выверены после компьютерного набора и подписаны автором;
- рукописи должны быть представлены в 1-м экземпляре в печатном (компьютерный набор) виде 14 шрифта через 1,5 интервала и на флешке, электронной почтой;
- список использованной литературы дается в конце статьи в порядке упоминания в тексте, по всем правилам библиографического описания;
- все источники должны иметь библиографические ссылки;
- авторская справка с упоминанием Ф.И.О., места работы, должности, ученой степени, номера телефона,
- аннотацию статьи - 90 слов, ключевые слова -10 слов (киргизском, русском, английском языках), номер УДК должны быть указаны в каждой статье, направляемой в журнал;
- таблицы должны быть пронумерованы, озаглавлены и даны на отдельных листах;

Рукописи и иные материалы авторам не возвращаются.

Авторы несут ответственность за содержание материала, достоверность изложенных фактов, цитат, точность статистических данных, имен собственных и других сведений.

TO DATA OF AUTHORS OF ARTICLES

Scientific articles are published in the journal «Bulletin of BHU» on the humanities science: sociology, political science, philosophy, right, history, philology, computer science, cultural science, pedagogics and psychology, journalism; educational-methodical materials on humanitarian disciplines; bibliographic reviews, the information on scientific conferences and symposiums in republic etc. Authors of published materials can be teachers, post-graduate students and trainees of BHU and other universities, and also the scientists working in other fields of a national economy of republic.

The articles in the journal should meet following requirements:

- to have a scientific review of the head of chair or department;
- the volume of the manuscript of article haven't to exceed 1 printing paper (40 thousand signs, including blanks);
- manuscripts have to be verified after a computer set and are signed by the author;
- manuscripts have to be presented in 1 copy in printing (a computer set) and on a flesh card or by e-mail;
- the type of the font 14 and 1,5 intervals have to;
- the list of the used literature is given at the end of article as a mention in the text, Duly the bibliographic description;
- all sources have to have bibliographic references;
- the author's inquiry with a mention F\first name, middle, last name, place of work, position, a scientific degree, phone number, abstract, key words in kyrgyz, russian, english languages, UDK number is necessary to give in each new article directed to magazine;
- Tables have to be numbered, entitled and given on single sheets;
- Manuscripts and other materials aren't be back to the authors.

The Authors respond for the content of a material, reliability of the stated facts, citations, accuracy of the statistical data, proper names and other data.

For more detailed information, please apple to Publishing department, 18 office BHU after K .Karasaev.

Ph.: (0312) 21-89-61

Редакцияга келип түшкөн материалдарды талкуулоо иретинде
жарыялоого укуктуу. Кол жазмалар авторго кайтарылып
берилбейт.

Редакторлор:
К.Ж. Качкынбаева, Г.К. Садырова

Тех. редактор: ***К.Ж. Качкынбаева***

Компьютердик калыпка салган:
Э. Талканов

Басууга 13.08.2020-ж. берилди. Офсет кагазы.
«PT Serif» гарнитурасы. Форматы А4 (210x297 мм). Көлөмү 10,75 б.т.
Нускасы 500 экз. Заказ № 18.

«Мега Формат» басмасында басылды.